STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 06344

SHRIFTEN

Reuven Brainin

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ראובן ברײנין.

שריפטען

ערצעהלונגען, ביאָגראַפיעס און קריטיק.

פערלאַג „השחר" װאַרשא

װאַרשא, תר"ע.

דרוק „הצפירה" פײַנסקא 40.

דֶעם גְבִיר'ס נְדָבָה.

נִישט לַאנג האָב אִיךְ גֶעלֵייֶענט אִין אַ העֶבּרעֶאִישעֶר צײַטונג אַ הספד אױף ר' לײַבּעֶלעֶן דעֶם גביר פֿון בּלאָטעֶװוקעֶ — מײַן געֶבּורטס־שטאָדט. דעֶר שרײַבּעֶר האָט אָנגעֶשאָטעֶן בּעֶרג מִיט שבחים אױפֿ'ן טױדטעֶן גביר. עֶר דעֶרצעֶהלט, אַז ר' לײַבּעֶלעֶ, זכר צדיק לברכה, אִיז געֶװעֶן אַ גרױסעֶר בּעל־צדקה, אַ גרױסעֶר בּעל־רחמים — אַז דִי גאַנצעֶ שטאָדט האָט געֶלעֶבּט פֿון זײַן אָפֿעֶנעֶר האַנד. זִינד דעֶר גביר אִיז געֶשטאָרבּעֶן — קלאָגט דעֶר שרײַבּעֶר — אִיז בּלאָטעֶװוקעֶ געֶבּלִיבּעֶן אַ בִּיטעֶרעֶ יתומה, „פָּנָה זִיוָהּ, פָּנָה הוֹדָהּ, פָּנָה הֲדָרָהּ", און כלל ישראל האָט אָנגעֶװאָרעֶן „זײַן קרױן, זײַן צִיערונג און שטאָלץ".

דעֶר רעֶדאַקטאָר האָט צוגעֶגעֶבּעֶן צום הספד אַ גאַנץ שטִיק. מִיט בּלוטִיגעֶ טרעֶהרעֶן דעֶרצעֶהלט עֶר: אַז עֶר האָט זוכה געֶיועֶן צו קעֶנעֶן דעֶם געֶשטאָרבּעֶנעֶם גביר „פנים אל פנים" און זעֶהעֶן זײַנעֶ גרױסעֶ חסדים, װאָס עֶר האָט געֶטהון מִיט לײַטעֶן. דעֶרִיבּעֶר אִיז עֶר, דעֶר רעֶדאַקטאָר, מנדב פֿאַר דעֶר רײַנעֶר כּשר'עֶר נשמה פֿון ר' לײַבּעֶלעֶ דעֶם בּלאָטעֶװוקעֶר גביר אַ בּײמעֶל אִין ארץ־ישראל...

און אױך אִיךְ האָבּ מִיךְ דעֶרמאָנט אַ מעשה, װאָס בּעֶלײַכט נאָךְ העֶלעֶר און קלאָרעֶר אַלעֶ ר' לײַבּעֶלעֶס צדקות און מעשים־טובים. דאָס אִיז געֶװעֶן, װעֶן דִי גאַנצעֶ שטאָדט האָט מעֶהר װי אַלעֶ מאָל געֶטשמאָקעֶט מִיט דִי לִיפּעֶן, געֶשאָקעֶלט מִיט דִי קעֶפּ

פון גרויס וואונדער אויף ר׳ לייבעלעם מעשים; דאס איז געוועזן, ווען אין איין וואך האט ער צוטיילט: הונדערט רובל אויף „ישראל גוי׳ס" געזינד, הונדערט רובל אויפ׳ן הקדש, פופציג רובל אויף דער חברה „לחם אביונים", פופציג רובל אויף דאס שטאדטיגע „גמילות חסדים" און פינף רובל אויף ר׳ מאיר בעל הנס — סך־הכל דריי הונדערט און פינף רובל, און דאס אלץ צוליעב דער נשמה פון ישראל גוי, דעם טרעגער, וואס איז אין ר׳ לייבעלעם אויגען ווערט געוועזן ... נאר דאס וויל איך אייך טאקי דערצעהלען.

* * *

אין בלאטעווקע איז געוועזן נאך א בעריהמטער מאן — „ישראל גוי", דער טרעגער.

אויף איהם האט מען נאך זיין טוידט קיין הספד נישט געמאכט, קיין נעקראלאג נישט געשריבען, קיין רעדאקטאר האט פאר זיין נשמה גארנישט מנדב געוועזן; אויף זיין קבר שטעהט נאר א דראניצע. און דאך האט איהם די שטאדט א צייט געדענקט, און תשעה באב, פערבייגעהענדיג פאר זיין קבר, האבען זיך אייניגע אבגעשטעלט און געזאגט מיט א שמייכעל, גלייך זיי וואלטען זיך צוגעקליבען זאגען א גלייכווערטעל: „נישטא שוין ישראל גוי!" ...

אין שטאדט האבען איהם קינד און קייט געקענט; ער איז געוועזן ביי אלעמען אויף דער צונג. א יונגעל וויל נישט אדער קען נישט לערנען, ישראל ווערט שוין דא דערמאנט. „וואס? ווילסט זיין ווי ישראל גוי? — מוסר׳ן דאס יונגעל די עלטערן אדער דער רבי — ווילסט זיין אזא „חאמרוק" אזוי ווי ער? זעהר שען!" א גראבען יונג האט מען סתם מיט „ישראל גוי!" געזידעלט. „אוי! אוי! ישראל גוי!" פלעגט מען פערשעמען איינעם, וואס האט ארויסגעוויזען אביסעל נישט יודישען כח. א שטאדטיגער בעל־הבית, אז איהם געפעלען נישט די נייע שטיוועל, שרייט צום שוסטער: „וואס בין איך — ישראל גוי, וואס? אזעלכע „שטיוואלעס" קען איך נישט טראגען!"

קליינע קינדער האבען איהם ליעב געהאט. ער איז געוועזן זייער שמשון, זייער גבור, פאר וועלכען קיין זאך איז נישט צו שווער געוועזן; וועגען איהם און זיינע גבורות האבען זיי געהאט

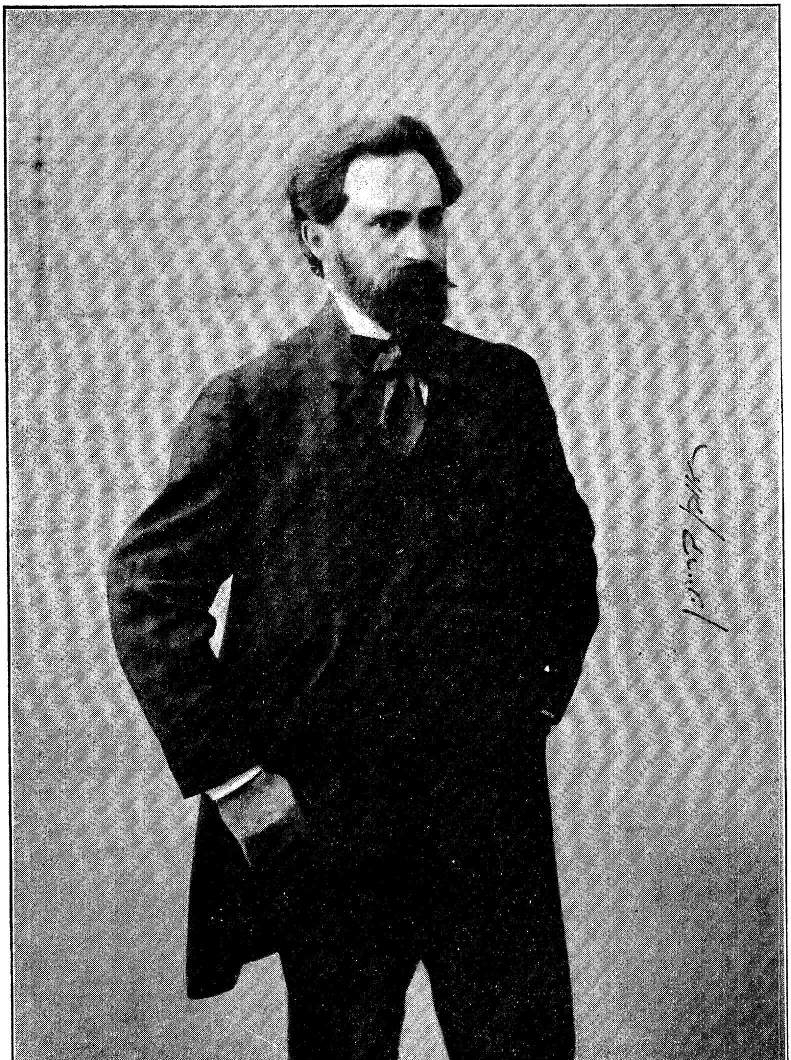

„טויזענד און איין נאכט" צו דערצעהלען. געהט ישראל גיך, איז א סימן, אז ערגעץ־וואו האט זיך עפעס געטראפען, און קינדער און לעדיגגעהער לאזען זיך לויפען נאך איהם און האבען קיינמאל קיין חרטה נישט; אין אנדערן עק שטעדטעל איז א שרפה, א פערד איז געפאלען אדער אריין מיט'ן וואגען אין א שרעקליכען זומפ. דער טייך האט זיך צעגאסען און הייזער פערטרונקען אדער א שטיק בארג האט זיך אבגעריסען און פערשיט א פאר הייזלעך, וואס זענען געשטאנען אונטערן בארג — און ישראל לויפט רא־טעווען.

ישראל קריכט אין פייער, לעשט, האקט, ברעכט, טראגט ארויס פון דער ברענעדיגער שטוב גאנצע פעק, און נישט איינמאל האט ער מענשען געראטעוועט.

ישראל קריכט אריין אין בלאטע, שפאנט זיך איין אין וואגען גלייך מיט דעם פערד; ארום זומפ שטעהען לעדיגגעהער — שטעדטישע בעלי־הבתים און קליינע קינדער און שרייען, און מאכען מיט די הענד, און פייפען, און ישראל ארבייט מיט אלע כוחות, און דאס פערדעל מיט דעם וואגען זענען שוין מיט מזל אויף א טרוקען ארט.

ישראל שפרינגט אריין אין טייך, בארעט זיך מיט די פונאנ־דערגעשפילטע ווערלען און ראטעוועט מענשען, ראטעוועט דאס ביסעל גוטס פון די ארימע פערטרונקענע הייזער..

ביי דעם אבגעריסענעם בארג איז ישראל דער הויפטגרעבער און ער איז דער ערשטער, וואס דערגראבט זיך ביז דעם פערשי־טענעם הייזעל און דער ערשטער, וואס שלעפט פון דארטען ארויס א „פערשאטענעם נפש".

אין חלי־רע צייט האט מען געזעהן ישראל'ן נאר אומלויפענ־דיג; מען האט ניט געוואוסט אין שטאדט: ווען עסט ער, ווען טרינקט ער, ווען שלאפט ער? דא האט ער געריבען א חולה און געשטעלט איהם ווארעמע פלעשער צו די פיס. דא האט ער די שטוב גערייניגט, דא האט ער שוין א טוידטען אבגעהויבען.

ישראל'ן האט מען קיינמאל נישט געדאנקט. און פאר זיין בריה'שאפט און מסירות־נפש — קיין מעדאל נישט געגעבען. ישראל האט געמוזט זיין וואו נאר עפעס א צרה. ווען ער וואלט נישט געווען, וואלט מען זיך שוין געוואונדערט און געזעכענט,

אַז מיט איהם האָט זיך עפּעס געמוזט טרעפֿען. און ישראל אַליין האָט נישט געוואוסט, אַז קריכען אין פֿייער, שלעפּען אַ פֿערד פֿון זומפּ, שפּרינגען אין טײַכען, רײַבען אַ חלי-רע-קראַנקען איז אַ גרויסע קונסט און דערפֿאַר קומט אַ דאַנק.

פֿון ישראל'ן האָט מען נאָך געלאַכט, געוויצעלט זיך וועגען זײַנע אָבגעברענטע האָר, אַרומגעסמאַליעטע באָרד און פּאות, וועגען זײַנע גרויסע, גראָבע „שטיוואַליעס", שטענדיג בעדעקטע מיט בלאָטע, וועגען זײַנע שטענדיג צודראַפּעטע, צובלוטיגטע הענד.

— ישראל, עס ברענט! – שרײַט אוים אין שוהל אַ זײַדענער יונגערמאַנטשיק, אַנ'אײַדעם אויף קעסט, ווען ישראל שטעהט און דאַוונט אַריבערגעדעקט מיט'ן טלית.

— ישראל, דער טײַך האָט אויסגעגאָסען! — שלעפּט איהם נאָך אײַנער פֿאַר'ן טלית.

— ישראל, לויף נאָך דער באָבען! — וויצעלט אַ דריטער בעל-הבית מיט'ן טאָן פֿון אַ קינדבעטאָרען.

ישראל'ן האָט מען נאָך גע'רודף'ט, געזידעלט און דעם צונאָמען „גוי" געגעבען דערפֿאַר, וואָס ער האָט קוים דאַוונען געקאָנט; דערפֿאַר אויך, וואָס ער האָט קײן חלוק נישט געמאַכט צווישען יודען און קריסטען, צווישען שבת און וואָך און שטענדיג געאַרבײַט בײַ אַ שרפה, בײַ אַ פֿערד...

אין שוהל האָט מען איהם פֿאַר אַ יודען נישט גערעכענט, קײנמאָל קײן עליה נישט געגעבען — צו דער תוכחה נאָר פֿלעגט מען זיך אָן איהם דערמאָנען. און ישראל איז קײן שבת נישט אַוועקגעגאַנגען פֿון שוהל אָהן אַנ'אורח, און אָפּט טאַקי מיט צווײ; די שוהל האָט ער מעהר פֿאַר אַלעמען אויסגעהאַלטען מיט האָלץ.

די גבירים פֿון שטעדטעל האָבען איהם אפילו פֿײַנד געהאַט: ישראל איז געווען, לויט זײַער מײנונג, אַ „גרויסער עזות=פּנים", אַ שטיק שײגעץ, אַ „גראָבער יונג". ער האָט זײ קײנמאָל קײן „גוט מאָרגען" נישט געזאָגט, קײנמאָל נישט געבויגען פֿאַר זײ דעם רוקען און אָפּט אפילו אויסגעשפּיגען פֿאַר זײ.

נאָר דערפֿאַר איז ער געווען אַ שטאַרקער חשוב בײַ די אָרימע הענדלערקעס, זיצערקעס, טרעגער, וועגעלפֿיהרער און מאַרק-

קעהרער ... יעדער פֿלעגט אויסגיסען זיין שווער הארץ פֿאַר ישראל'ן, און ער, ישראל, פֿלעגט שטעהן און שטאַרק איינהערען זיך מיט אַ בעזע מינע.

— נו, נו, און וואָס וויינסט דו? — רעדט ער בייז אַרויס און פֿערקרימט זיך, אַז דער רעדער אָדער רעדערקע צוויינט זיך — וויינט! וואָס וויינסט דו? עס פֿעהלט אוים אַ פּאָר רובל? איז וואָס וויינסט דו? וויינט! קום צו מיר פֿאַרנאַכט, וועסט דו ביי מיר קאָנען קריגען אַ פּאָר רובל. וויינט! נאָר עפּעס — געוויינט!

פֿאַרנאַכט, אַז דער טרעגער אָדער די הענדלערקע האָט בעקומען ביי איהם דאָס געלד און געבענשט איהם, וואָס ער האָט זיי פּשוט אַ נייע נשמה אַריינגעזעצט, פֿלעגט ער טענה'ן נאָר זיינס:

— נו, און וואָס האָסט דו געוויינט? וויינט! נאָר עפּעס — געוויינט...

דער ישראל, דער בעריהמטער מאַן, מיט וועלכע בלאָטעווקע האָט געקלונגען, איז געוועזען, ווי מיר ווייסען שוין, אַ טרעגער. פֿון דעם אַליין האָט ער זיך מפרנס געוועזען, נישט־האָבענדיג קיין אַנדער צופֿאַל, און פֿון דער פּרנסה האָט ער זיין גאַנץ לעבען געקליבען אַ קאָפּיקע צו אַ קאָפּיקע; ער האָט זיך געוואָלט פֿערזאָרגען אויף דער עלטער. ער טאָר צו קיינעם נישט אָנקומען, ער טאָר פֿאַר קיינעם נישט בייגען די פּלייצע, איהם טאָר קיינער נישט אויפֿוואַרפֿען „געבעטעלטען ברויט“ — ער וועט זיך בעסער אַ טוידט מאַכען, איידער צו לייטען אָנקומען. ער האָט געקליבען עטליכע צעהנדליג יאָהר, נישט צעהלענדיג דאָס געלד, פֿאַר אַ סגולה וועגען, און קיינער, אפילו פֿון דעם הויז־געזינד, האָט דערפֿון נישט געוואוסט. נאָר איינמאָל אויף דער עלטער שוין, האָט ער זיך פֿערשלאָסען אין שטוב, ווען קיינער איז נישט געוועזען, און האָט איבערגעצעהלט דאָס געלד. ער האָט מורא בעקומען צו האַלטען דאָס געלד ביי זיך אין שטוב — ער האָט זיך אַליין דערשראָקען, אַז ער האָט אָנגעצעהלט דריי הונדערט ניין און צוואַנציג רובל. ער האָט מורא בעקומען פֿאַר דעם יצר־הרע, ער האָט אויף גיך גענומען דריי הונדערט רובל און אַראָבגעלאָזען אין זיינע טיעפֿע בריטע קעשענעס — ניין און צוואַנציג האָט ער צוריק אָבגעלעגט אויפֿ'ן אַלטען אָרט — און איז אַוועק צום גביר פֿון שטאָדט.

— וואָס ווילסט דו? — פֿרעגט איהם דער גביר ברוגז'דיג און קנייטשט אָן דעם שטערן.

— אַ קליין טובה'לע... הייבט אָן ישראל אַריינלאָזענדיג די האַנד אין קעשענע, און הייבט אָן אויסשיטען פֿון דאָרט די פּאַפּירלעך אויפ'ן טיש.

— וואָס איז, וואָס? — זאָגט דער גביר אונצופֿריעדען און קוקט אויף ישראל'ס אַרבייט.

— אַ קלייניגקייט, טאַקי גאָר אַ קלייניגקייט... — שטאַטעלט ישראל אויסשיטענדיג דאָס געלד פֿון דער צווייטער קעשענע.

— אָט אַ דאָ — הויבט ער אָן מיט אַ פֿרעהליכען טאָן, ענדיגענדיג זיין מלאָכה — אָט אַ דאָ איז מיין ביסעל אָרעמקייט, וואָס איך האָב אָנגעקליבען פֿאַר מיין גאַנץ לעבען, און דאָס וויל איך ביי אייך איינלעגען. דאָ איז דאָ דריי הונדערט רובעליעס, איך האָב דריי מאָל געצעהלט.

— מעהר קיין עסקים, הייסט עס. האָב איך שוין גאָר נישט! — זאָגט דער גביר ברוגז'דיג און גיט זיך אַ קעהר אַוועק צוגעהן — נאָך איבערצעהלען אַזאַ קופּע איינציגע פּאַפּירלעך. און נאָך צוריסענע, פֿערשמאָלצענע.

— ניין, איז ניין! — ענטפֿערט ישראל — וועל איך געהן צו ר' חיים'ן. ער האָט שוין געוואָלט צוריק אַריינשיטען דאָס געלד אין די קעשענעס, נאָר דער גביר איז שוין געשטאַנען נעבען טיש און האָט געצעהלט די פּאַפּירלעך מיט אַנ'איינגעקנייטשטען שטערן, ווי איינער זאָגט: נאָר טובות און טובות!

יענעם טאָג איז ישראל זעהר פֿרעהליך געווען; די שטוביגע האָבען זיך געוואונדערט און נישט געוואוסט, וואָס איז מיט איהם אַזוינס די שמחה.

פֿיער יאָהר זענען אַריבער פֿון דעם טאָג. ישראל איז שוין געווען אונטער זיבעציג און האָט נאָך אַלץ געאַרבייט אין שטאָדט-זאַבען. נאָר ראַטעווענדיג איינמאָל פֿון דעם פֿונאַנדערגעגאָסענעם טייך, האָט ער זיך פֿערקיהלט און בעקומען אַ ברעכעניש אין נאַנצען קערפּער. מען האָט איהם געשמירט, געריבען, נאָר עס האָט נישט געהאָלפֿען.

ער האָט אָנגעהויבען אויפבינדען די קניפּלעך, וועלכע ער האָט אָנגעמאַכט אין די לעצטע פיער יאָהר; מען האָט אָבגעגעסען אַ האַלב יאָהר פון גרייטען. אז עס האָבען אָנגעהויבען אויסגעהן די קניפּלעך, האָט ער זיך אויפגעהויבען פון בעט און איז אַוועק צום גביר אָנגעשפּאַרטערהייט אויף אַ שטעקען. דעם ווייב האָט ער נישט געוואָלט זאָגען, אַז ער האָט נאָך דריי הונדערט „רובעליעס".

און גאַס האָט מען איהם בעגעגענט מיט אַ „הוררא!" דער־זעהענדיג, ווי דער אַמאָליגער גבור ריהרט קוים די פּיס: ווייסע חברה'ניקעס און לעדיגגעהער האָבען איהם אַרומגערינגעלט, גע־שלעפּט איהם פאַר די פּאָלעס, געריסען איהם דעם שטעקען פון האַנד, נאָכגעקרימט איהם זיין גאַנג.

— ישראל, אַ שרפה!

— ישראל, אַ פערד איז געפאַלען!

— ישראל, נאַ דיר צוואַנציג קאָפּיקעס, טראָג מיר אָב מיין פּעקעל!

פון דער חברה שפּרינגט איינער אַרויף אויף ישראל'ס איינ־געבויגענעם רוקען און וואַרפט איהם שיער נישט אום.

די קרעמער און קרעמערינס פון גאַס האָבען געקוקט און געלאַכט.

ישראל האָט זיך פון די ווייסע חברה'ניקעס נישט געקאָנט אָבשלאָגען. עס זענען צוגעלאָפען עטליכע טרעגער און זיצערקעס און האָבען אָנגעהויבען פונאַנדערטרייבען זיי.

— אַוועק יונגאַטשעס! אַוועק ממזרים! מיר צושלאָגען אייך די קעפּ! — האָבען זיי געשריען, נאָכלויפענדיג די קינדער.

— און איהר וואָס לאַכט? — האָבען זיי זיך געקרימט צו די קרעמער, קרעמערינס און לעדיגגעהער — נישט'קשה, אַז ער האָט אייך אַמאָל געראַטעוועט פון אַ שרפה, האָט איהר דעמאָלט נישט געלאַכט פון איהם!...

אייניגע צוהערער האָבען זיך אַוועקגעדרעהט שווייגענדיגער־הייט, נאָר אייניגע זענען זיך צוגאַנגען אַרויסרעדענדיג: „אַ גרויסע זאַך, ישראל גוי!"

— אַ ודאי איז ער איצטער קיין גרויסע זאַך נישט — האָ־בען די זיצערקעס געשריען — אַז ער האָט געשלעפּט פון

האסטער און פון פייער, איז ער דעמאלט גראד געווען א גרויסע זאך!

און ישראל איז זיך געגאנגען ווייטער זיין וועג, אויפ'ן הארצען איז איהם געווען שווער און אונמוטיג.

— דאנקען גאט, וואס איך דארף האטש צו קיינעם נישט אנקומען! — האט ער זיך געטרייסט און געהויבען די אויגען פול מיט טרעהרען צום הימעל.

— וואס ווילסט דו? — האט דער גביר געפרעגט מיט רוגזה, דערזעהענדיג איהם.

— מען דארף שוין אנהויבען שלעפען פון דעם געלד, וואס איך האב ביי אייך איינגעלעגט — האט ער געזאגט מיט אנ'אונמוטיגען שמייכעל.

— פון וועלכען געלד? — פרעגט איהם דער גביר שטארק פערוואונדערט, און טראכט ביי זיך: „אקוראט איצטער דארף ער האבען דאס געלד!"...

— ווי הייסט וועלכען געלד? — לאכט ישראל — דאס געלד, וואס איך האב ביי אייך פאר פיער יאהר איינגעלעגט...

— וואו איז דאס צעטעל? — פרעגט איהם דער גביר ברוגז'דיג און שטרעקט אוים צו איהם די האנד.

„ניש'קשה — טראכט ער — ער וועט נישט אנווערען אנאנדערס מאל אבנעהמען דאס געלד."

— וואס פאר א צעטעל? — וואונדערט זיך ישראל.

— א צעטעל פון מיר, אז דו האסט ביי מיר דאס געלד איינגעלעגט, חמור! — שרייט אוים אומגעדולדיג דער גביר.

„מיט איהם נאך עסק'ן זיך!" — טראכט ער מיט כעס.

— איהר האט דאך מיר קיין צעטעל נישט געגעבען, און איך האב ביי אייך נישט געבעטען — שמייכעלט ישראל — אויף וואס דארף איך אייער צעטעל? און טויזענדער אהן א צעטעל, וואלט איך אייך נישט געגלויבט? א סימן קאן איך אייך זאגען, אז די דריי הונדערט זענען געווען א סך פאפירלעך און איהר...

— איך מוז דאס ביי זיך אין די ביכער אויפזוכען — רייסט איהם איבער דער גביר — איך זאל וויסען, ווען דאס איז געווען און וויפיעל דו האסט ביי מיר איינגעלעגט. קום אנ'אנדערס מאל.

ער איז ארוים פון צימער.

„די געשעפטען זיינע וועלען זיך נישט שטעלען“ — האט ער געטראכט.

ישראל האט זיך איינגעשלעפט א צורודערטער אהיים. ער האט, חס וחלילה, נישט חושד געוועזן דעם גביר, אז ער וויל ביי איהם דאס געלד אריינחאפּען, ער האט איהם געגלויבט, אז ער האט פערגעסען; נאר ער האט מורא געהאט, אז ער וועט זיך נישט אזוי גיך דערמאנען און דא וועט דאס לעצטע ביסעל געלד אויסגעהן. אין דעם טאג איז ישראל עלטער און קראנקער געווארען.

ישראל איז געווארען אנ׳אפטער אריינגעהער צום גביר אין שטוב, נאר יעדעס מאל איז ער אוועקגעגאנגען מיט גארנישט. דא שלאפט דער גביר, דא עסט ער, דא זיצט ביי איהם א פריץ, דא איז ער ערגעץ א חולה, דא איז ביי איהם א קהל׳שע אסיפה און דא איז ער גאר אבגעפאהרען אויף עטליכע וואכען. אז ער פלעגט איהם שוין אמאל טרעפען, פלעגט דער גביר אנפאלען אויף איהם מיט קולות:

— לאז מיך צורוה! א מין העזה אביסעל! זעהסט דאך, אז איך האב קיין צייט נישט!... — פלעגט דער גביר שרייען.

„דוקא אט איצטער האט איהם אנגעשפארט דאס געלד אבצונעהמען!“ — האט דער גביר מיט כעס געטראכט.

— וואס שלעפסט דו זיך ארום צום גביר? — האבען איהם געפרעגט דאס הויז־געזינד, די טרעגער און די לעדיג־געהער.

— גארנישט... אזוי... אזוי... נישט נאך א נדבה... נישט נאך א נדבה... — האט ער געשטאמעלט.

איינמאל, נאך זיבען חדשים ארומשלעפען זיך, איז ער ארויס פון גביר מיט גארנישט, נאכדעם אז דער גביר האט זיך גוט אנגעשריען אויף איהם. נעבען טהיר האט איהם אבגעשטעלט א לעדיגגעהער.

— וויפיל וואס פאר א נדבה דער גביר האט דיר געגעבען! — האט איהם דער לעדיגגעהער געפרעגט.

ישראל האט אויפגעהויבען זיין בליק אויפ׳ן לעדיגגעהער, בעקוקט איהם מיט גאוה פון אויבען ביז אראב, האט אויסגעשפיגען און אומגעקעהרט זיך צוריק צום גביר.

— דו ביזט ווײטער דא? — האָט דער גביר אויסגעשריען — וואָס ביזט דו צוגעשטאַנען צו מיר ווי אַ פּיאַווקע?!

— הערט — האָט איהם איבערגעריסען ישראל מיט אַ ציטערדיגען קול — הערט, איהר ווײסט גאַנץ גוט, אַז איך האָב בײ אײך אײנגעלעגט דרײ הונדערט רובל... זאָגט מיר איצטער אָפען, ווילט איהר מיר אָבגעבען מײן געלד, צי נישט. ווילט איהר, טאָ גיט מיר זײ שוין אָב, ווילט איהר נישט, טאָ זאָל אײך גאָט העלפען... איך וועל שוין צו אײך מעהר נישט געהן... איך בין נאָך, לויב גאָט, קײנמאָל קײן בעטלער נישט געווען...

— וואָס זאָגסט דו אויפ'ן פּארך? ער איז נאָך בײ זיך אַ גרויסער מענש! — האָט דער גביר אַ לאַך געטהון, און איז אַרויס אין צווײטען צימער...

„יעצט וועט ער ערשט בײ מיר נישט אויספיהרען!" — האָט ער זיך געזאָגט מיט נצחון.

* * *

פּאַרנאַכט איז געזעסען דער גביר מיט זײן הויז־געזינד בײ אַ פעטע וועטשערע, דערבײ זענען נאָך געזעסען אײניגע שטעדטישע לעדיגגעהער און אַ מחבר, וואָס האָט געבראַכט צום גביר זײן ווערק, אויף וועלכען דעם גביר'ס געדרוקטער טיטעל האָט פערנומען פיעל שורות...

די טהיר האָט זיך געעפענט, און עס איז אַרײן דער שמש פון חברה קדישא מיט אַ גרויסער פערשאַווערטער בלעכענער פושקע.

— צדקה תציל ממות! — האָט ער געגעבען אַ קלאַפּ מיט איהר.

— ווער איז געשטאָרבען? — האָט מען געפרעגט.

— ישראל גוי! — האָט דער שמש געענטפערט.

דער גביר האָט זיך פּלוצלונג געוואָרגען מיט'ן ביסען; ער האָט זיך פערהוסט, פערחליסניעט און קוים געכאַפּט דעם אָטהעם. אַז „ישראל גוי זאָל שוין נעהמען און שטאַרבען" האָט ער זיך גאָר נישט געריכט.

— מיט אַ מאָדנעם טויט איז ער עפּעס געשטאָרבען — דערצעהלט ווײטער דער שמש, אונטערטראָגענדיג זײן פושקע צו

דער גבירה — זײן װײב איז געקומען, האט זי איהם געפונען אויף דער ערד נעבען קאמאד מיט א צושלאגענעם קאפּ.

— האט ער זיך דאס אלײן בכיון צעשלאגען דעם קאפּ? — האט דער מחבר געפרעגט, און דער גביר האט אנגעקנײטשט דעם שטערן, און דאס הארץ האט איהם אנגעהויבען צו קלאפּען.

— ע! — האט געזאגט דער שמש אװעקגעהענדיג — גאר עפּעס! ישראל גוי װעט זיך מיט א כיון צושלאגען דעם קאפּ! ער האט געמוזט אונגערן פאלען און צוקלאפּען זיך אן קאמאד.

— א ודאי אזוי! — האט דער גביר געזאגט און אנגעהויבען פרײער צו אטהעמען. נאר ער האלט נאך אנגעקנײטשט דעם שטערן: ער װײסט יעצט נישט, װאס זאל ער טהון מיט ישראל גוי׳ס געלד? אויב זײן געזינדעל װײסט פון „דער גאנצער געשיכטע“, װעט װערען א מאוס׳ער סקאנדאל.

אויב זײ װײסען נישט, פליהט איהם דורך אין קאפּ, װעט ער די דרײ הונדערט רובל צוטײלען אויף נדבות און טאקי פאר ישראל׳ס נשמה.

א װײלע שפּעטער איז בײ איהם שוין געבליבען צו שענקען נאך עפּעס פון זײן אײגען געלד.

ער האט נאך פרײער אנגעהויבען צו אטהעמען; עס איז איהם אראב א שװערע משא, ער האט זיך גוט אויסגעהוסט און גענומען זיך װײטער צום עסען.

— אראב שוין דער בסען? ר׳ לײב! — פרעגט איהם אײנער מיט חנופה.

ר׳ לײבעלע, אונזער גביר, שװײגט און שפּארט אין מויל ארײן א לעפעל נאך א לעפעל.

— אזוי, איז ישראל גוי געשטארבען! — האט אײנער געלאכט — װאס װעט מען יעצט טהון אהן איהם בײ א שרפה?

— לאכט נישט! — האט דער גביר ערנסט געזאגט — ער איז געװען זעהר א נײטיגער מענש אין שטאדט... ער האט טאקי פיעל געטהון.

— די לעצטע צײט איז ער עפּעס געװען א גאנץ אפטער ארײנגעהער צו אײך — האט אײנער גע׳חנפ׳ט דעם גביר.

— פֿון וואָס דען האָט ער געלעבט די לעצטע צייט? — האָט אַ צווייטער געענטפֿערט מיט אַ שאלה.

ר' לייבעלע האָט געמאַכט אַ נאַאיִווע מינע פֿון אַ גרויסען ענו.

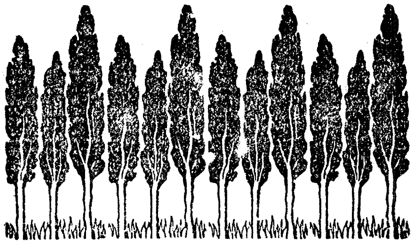

סדר נאכט פון בערלין

(די ערזינערונג פון א סטודענט).

דאס איז געוועזן די ערשטע סדר נאכט אין בערלין. איך
האב געוואהנט אויף דעם פיערטען שטאק ביי אנ'אלטער דייטשקע,
נאהענט פון דער שטאדט-באהן. יעדעס מאל, ווען דער צוג איז
פארבייגעלאפען, האט ביי מיר אלעס אין צימער געציטערט,
געטרייסעלט זיך און אונטערגעטאנצט: און דער צוג איז אלע
צוויי מינוטען, אדער אלע מינוט, א הין אדער אהער געלאפען
מיט אימפעט. דאס אייציגע פענסטער פון מיין ניט גרויסען צי-
מער איז ארויס צום הויף. דורך די בעלייכטענע פענסטער פון די
וואהנונגען האב איך געזעהן ווי די ארימע ארבייטער-פאמיליען
זיצען ארום די לאמפען און פארקען זיך, יעדערער מיט א בע-
זונדערער ארבייט, מיט אנ'אייזערנעם געדולד פון א מאשינע. איך
בין דאן געוועזן פאר די לעצטע עקזאמענס, מעדעצין האב איך
שטודירט. נאהענט פון מיין ארבייטס-טיש איז געשטאנען א מענש-
ליכער סקעלעט, וועלכען איך האב געליהען ביי א פריינד. איך
האב איף איהם אפט געצעהלט די טרוקענע ביינער, וועלכע זע-
געוועזן שמוציג פון פיעלע פינגער, וואס האבען זיי בעטאפט. די
צוויי שווארצע לעכער אונטער דעם שטערן ביי דעם סקעלעט,
וואו עס זענען געוועזן פריהער אויגען, האבען אין דער דאזיגער
נאכט מיך בעזונדערס אנגעקוקט. איך בין מיעד און מאט געוועזן
פון לערנען און חזר'ן. איך האב אוועקגעווארפען מיט פערדרוס
די אנאטאמיע. איך האב זיך אוועקגעווארפען אין אנ'עק פון סא-

פֿע און צוגעמאַכט די אויגען. איך האָב געוואָלט אַפּאָר מינוט אויסרוהען אין אַזאַ צושטאַנד. נאָכהער ווייטער נעמען זיך פֿאַר דאָס בוך און פֿאַר דעם סקעלעט. אין צימער איז געווען שטיל. איך האָב נאָר געהערט דעם טיק — טאַק פֿון אַלטען זייגער, וועלכער האָט געהריפּעט און געסקריפּעט, און ווי די ווירטהין מיינע, אין אַנדערען צימער, האָט געקייט דאָס עסען מיט איהר אַלטען מויל אָהן צייהנער. זי איז געווען שוין אויך כמעט ווי אַ טרוקענער סקעלעט, נאָר די דאַגה וועגען דירה־געלד, ווען זי וועט לעבען, און קבורה־געלד, ווען זי וועט שטאַרבען, האָט איהר נאָך אַ ביסעל אויף די פֿיס געהאַלטען. דער סקעלעט ביי מיר אין צימער האָט, לכל הפּחות, אַ מעלה געהאַט: ער האָט געשוויגען, און מיט די לעבעדיגע אויגען האָט ער רוהיג געקוקט אויף אַלץ, וואָס איך האָב געמאַכט. דער נאָך לעבעדיגער סקעלעט, מיין ווירטהין, פֿלעגט שטאַרק בורטשען מיט איהר מויל אָהן צייהנער, ווען אַ פֿריינד־אַ סטודענט האָט מיך אַמאָל בעזוכט; בעזונדערס איז געווען פֿון איהר ניט אויסצוהאַלטען, ווען עס פֿלעגט מיך בעזוכען אַ סטודענטקע, אָדער אַ קאָנסערוואַטאָריסטקע, בכלל אַ ווייבליבע פּערזאָן. זי איז געווען פֿול מיט חשדים נעגען יונגע לייט און האָט זיי ניט געגלויבט אויף איין האָר. זי האָט געוואָלט האַלטען, ווי זי פֿלעגט זאָגען, ריין איהר הויז. צוליעב דער בורטשאַדלע האָבען מיך אויפֿגעהערט מיינע פֿריינד און פֿריינדינען צו בעזוכען.

עס איז מיר שווער געווען אויפֿ'ן האַרצען, עפּעס אומעדיג. איך האָב מיך מיט האַסט פֿלוצלונג אויפֿגעהויבען פֿון סאָפֿע און גענומען שפּרייזען מיט גרויסע טריט איבער'ן צימער, וועלכעס איז געווען שמאָל און לאַנג. שפּרייזענדיג איז געפֿאַלען מיין בליק אויף דעם בריעף, וואָס איז געלעגען צווישען די ביכער און צייטונגען אויף דעם טיש. איך האָב זיך דערמאָנט, דאָס איך האָב איהם נאָך נישט דורכגעלעזען ווי געהעריג. חאָטש ער איז נאָך גאַנץ פֿריה אָנגעקומען. מיין קאָפּ איז געווען אַזוי פֿערנומען מיט דער באַצילען לעהרע, מיט די קליינע, געפֿעהרליכע מזיקים. דער בריעף איז געווען פֿון מיינע עלטער'ן, וועלכע לעבען אין אַ קליין שטעדטיל אין דער ליטאָ.

איך האָב גענומען דעם בריעף לעזען איבער אַ נייעס. ער איז

געוועזן פֿול ליבע, צערטליכקײַט און זאָרג וועגן מיר. דער בריף האָט זיך געענדיגט מיט די דאָזיגע ווערטער: „מיר האָבען, ליבער זוהן, געגוג צער, וואָס דו קאָנסט נישט קומען אויף יום־טוב. עס וועט ביי אונז זײַן אַ פֿערשטערטער סדר. שוין אַכט פּסח'ן זענען מיר אָהן דיר, טײַערעס קינד, צו די סדרים געזעסען. גענוג טרערען וועלען מיר פֿערגיסען, וואָס דו ביסט ניט מיט אונז. גענוג וועט דיר שוין זײַן צו שטודירען. אונזער דאָקטאָר האָט אַ העלפֿט פֿון דיר אויך ניט געשטודירט. אַלץ האָט דאָך אַ־עק, אַ סוף, און דײַן לערנען איז גאָר אָהן אַ סוף. גאָט זאָל אויף דיר רחמנות האָבען און זאָל דיך בשלום אַריבערטראָגען די עקזאַמענס, און לאָז שוין זײַן אַלץ מיט מזל און ברכה. דײַנע עלטערן, וואָס ווינשען דיר אַ כּשר'ן, אַ פֿרעהליכען פּסח...”

און איך האָב גאָר פֿערגעסען, דאָס הײַנט איז דער ערשטער סדר. מײַן צימער איז מיר אונערטרעגליך געוואָרען. איך האָב גיך זיך אָנגעטהון, און בין אַראָבגעלאָפֿען די טרעפּ. וואוהין איינגענטליך בין איך געלאָפֿען, האָב איך אַלײַן אויך ניט געוואוסט. איך האָב געוואָלט אויסזוכען אַ בעקאַנטע פֿאַמיליע, וואו מען ריכט אָב אַ סדר, אָבער עס איז מיר ניט אײַנגעפֿאַלען אַזאַ פֿאַמיליע. די גאַנצע צײַט, וואָס איך האָב שטודירט אין בערלין, האָט מיר, דעם אמת זאָגענדיג, דער סדר ניט געפֿעהלט, דאָס הײסט, איך האָב ניט געבײַנקט נאָך איהם, די לעצטע יאָהרען פֿאַר מײַן אַוועקפֿאָהרען פֿון די עלטערנס הויז האָט מיר דער פּסח, צווישען אונז רעדענדיג, ניט ווייניג דערעסען. עס איז גאָר קײַן לײַכטע זאַך געוועזן אויסצושטעהן און אויסצוהאַלטען דעם גאַנצען שטרענגען, שווערען פּסח־רעזשים, ווי די ליבע עלטערן האָבען איהם אײַנגעפֿיהרט בײַ זיך אין הויז.

איצט האָט מיר עפּעס אַלעס גאַנץ אַנדערש אויסגעזעהן. עס האָט אין מיר עפּעס פּלוצלונג אַלעס זיך אומגעדרעהט, איבערגעקעהרט. עס איז מיר אַזש נאָר הײס געוואָרען. איך האָב זיך צוגעזעצט אויף אַ באַנק נאָהענט פֿון שטאָדט־באַהנהאָף סאַווינען־פּלאַץ. דער הימעל איז געוועזן אויסגעשטערנט. אויבען דאָרטען, וואו די בלויע דעקע איז בעשפּריצט מיט די פֿונקעלדיגע זילבערנע פּינטעלעך, איז געוועזן שטיל, רוהיג. אונטען אָבער, וואו איך בין געזעסען, האָט געקאָכט. די ציגע זענען ווי די טײַוולאָנים געלאָ־

פֿען אַהין און אַהער, יעדער צוג מיט אַכט בעלייכטעטע וואַגאָנען. פֿון באַהנהויף זענען אַלע פּאָר מינוטען מענשען קופּקעסווייז אַרויסגעשטרעמט און פֿרישע — אַריינגעגאַנגען. געגען מיין באַנק, וואו איך בין געזעסען, איז געשטאַנען דאָס קליידער־מאַגאַזין פֿון דעם הערר לעווי, און דאָס קויפֿהויז פֿון הערר כהן. ביידע זענען געווען שטאַרק עלעקטריש בעלייכטעט, אין די אויסשטעלונגען פֿון זייערע פֿענסטער זענען געווען קליינע עלעקטרישע לעמפּלעך פֿערשטעקט אונטער געקינסטעלטע בלומען. אַלע אַרט הויזען שלייקעס, קראַוואַטען, מאַנישקעס, קראַגענס, אַלע אַרט צאַצקעליך און פֿון פֿינטער־פּלושקעס האָבען אַרויסגעקוקט מיט העזה פֿון די גרויסע שויבען, וואו הויפֿענס מענשען זענען געשטאַנען און זיך צוגעקוקט. פֿון די בעלייכטעטע העלע פֿענסטער האָב איך געזעהן, דאָס די צוויי יודישע מאַגאַזינען זענען געשטאָפּט מיט קונים. עס איז דער אָנהויב פֿון זומער סעזאָן, דער עולם קויפֿט לוסטיג. הערר לוי און הערר כהן, איך זעה זייערע געזיכטער פֿון די פֿענסטער, זענען איצט מעהר בעשעפֿטיגט, זייערע אָבגעגעסענע פֿערשמאָלצטע, אָבגעגאָלטע פּנימער, מיט די אויסגעבויגענע גרויסע פֿליישיגע נעזער, זענען איצט בעדעקט מיט שווייס. זיי זענען זעהר צופֿרידען, זיי פֿרעגלען זיך גאָר פֿון נחת, און ווייזען אַרויס זייערע קונים אַ זיסע, ליבענסווירדיגע מינע. זיי ליגט גאָרניט אין דער לינקער פּיאַטע, דאָס איצט איז דער ערשטער סדר. קיינער פֿון זיי טראַכט גאָר ניט איבער דעם נס פֿון יציאת־מצרים. זיי קלערען פֿיעל מעהר ווי צו פֿערגרעסערען זייערע געשעפֿטען און ווי צו קאָנקורירען מיט ווערטהיימער און טיץ. נעבען מיר אויף דעם פֿרייען פּלאַץ, האָבען אַ מאַסע קינדער געשפּיעלט, — עס איז געווען אַ שענער וועטער, די לופֿט וואַרים און ווייך, — אונטער זיי פֿיעל יודישע קינדער. איך האָב זיי דערקענט נאָך זייערע שוואַרצע געגרייזעלטע הערלעך, נאָך זייערע לעבעדיגע, פֿיעל שפּרעכענדע אויגליך און נאָך די האַסטיגע בעוועגונגען. די אַלע קינדער, די קריסטליכע און די יודישע האָבען אַלע צוזאַמען געזונגען: „דייטשלאַנד, דייטשלאַנד איבער אַלעס" און דאָס קינדער־ליעד: „דאָרנרעזכען וואַר איין גוטעס קינד..." און אַזוי ווייטער ...

וואו פֿיער קשיות, ווען פֿיער קשיות! קיין הגדה, קיין סדר, קיין נסים, קיין יום־טוב. קאַלט איז מיר געוואָרען. איך בין

אַריינגעגאַנגען אין דאָס נאָהענטסטע קאַפֿע הויז. איך האָב דאָרטען געפֿונען זעהר פֿיעל רוסיש-יודישע סטודענטען (זיי וואָהנען אין דער געגענד מאָסענוויי). אַ געפּילדער, אַ געשריי. מיינע קאָלעגען בעשפּרעכען לויט, ווי זייער מנהג איז, די גבורות פֿון די בורען, און ריהמען זייער ליעבע צו פֿרייהייט. אַנדערע פֿון מיינע קאָלעגען אַמפּערן זיך, ווער איז גרעסער: טשעחאָוו אָדער גאָרקי. אין אַ ווינקעל זענען געזעסען רוסיש-יודישע סטודענטען און האָבען מיט גרויס התפעלות איבערגעקייט די לעצטע רעדע פֿון קלאַרא צעטקין און געמאַכט אויף איהר פּרושים. קיינעם פֿון זיי איז אויפ'ן זינען ניט אַרויף, אַז איצט זיצען אַלע גלויביגע יודען, אויך זייערע עלטערן, צום ערשטען סדר און דערצעהלען דעם נס פֿון יציאת מצרים. עס איז דאָ אַלעם אַזוי וואָכעדיג, אַזוי פּראָזאַאיש און צעטעגליך, דאָס עס איז צום דערשטיקען. אייביג די ויכוחים אָהן אַ בּרעג, ויכוחים איבער זאַכען, וועלכע אין גרונט גענומען געהט זיי ווייניג אָן. יעדערער פֿון זיי שרייט און היצט זיך, — חאָטש דאָס הארץ איז קאַלט, — ווי זאָל מען ברענגען די גאולה פֿאַר דער מענשהייט און וועלכע גאולה איז בעסער. עס איז זעהר מעגליך, דאָס עס זענען פֿאַרהאַן דאָ אין קאַפֿע-הויז אויך אַ פּאָר סטודענטען און סטודענטינען, וועלכע בענקען שטילערהייט נאָך דעם סדר, נאָך דאָס עלטערנס הויז, אָבער זיי שעמען זיך צו רעדען דערפֿון, מען זאָל זיי ניט אויסלאַכען.

גרויסע, שענע טרוימען, אָבער ווי קליין, ווי אָרים זענען פֿיעל פֿון די טרוימער, די טרוימער זענען צו ניכטער, צו פּראַקטיש און ערוואַכען גיך. דער אמת איז, דאָס פֿיעלע פֿון זיי זאָגען נאָר דאָס זיי טרוימען. אָבער דאָס איז ניט זייער חלום, זיי דאַכט זיך נאָר דאָס זיי טרוימען.

פֿערטיעפֿט אין אַזעלכע טרויעריגע געדאַנקען האָב איך זיך פֿערזונקען אין עראינערונגען. עס איז לעבעדיג געוואָרען אין מיין זכרון אַ סדר נאַכט אין מיינע קינדערשע יאָהרען ביי די עלטערן אין הויז:

ריין און ציכטיג, חיות און פֿערגניגען איז געווען אין אַלע ווינקעליך. אַלעם איז געווען אויסגעפּוצט, אויסגעשייערט און אַלעם האָט געפֿינקעלט ווי שפּאָגעל ניי. אומעטום פּרישע, ווייסע וועש, נייע כלים און אויף אַלעמען נייע קליידער. דער שניידער האָט זיי

געבראַכט אַ האַלבע שעה פאַר ליכט־בענטשען. אין האַרצען, טיעף אין דער זעלע, איז אויך געווען עפּעס אַלעס נייַ, אַלעס פריש, קלאָר, ליכטיג, ווי די זיעבען ליכט אין די אויסגעשייַערטע מעסענע לייַכטער, וועלכע זענען געשטאַנען אויף דעם שניי־ווייַס געדעקטען טיש. דער פאָטער — אַ מלך, די מוטער — אַ מלכּה. און איך בין געווען אין מייַנע אויגען אַן עכטער פּרינצעל, אַ גאַנצער בן־מלך. איך האָב געפיהלט מיט אַלע גליעדער, מיט אַלע נערווען, דאָס איך בין פרייַ ווי אַ פרייַ פייגעלע: קיין מלמד, קיין חדר, קיין יאָך. איך און דער פאָטער זיצען מיר זיך ווי די מלכים אָנגעשפּאַרט אויף ווייַכע, וואַרימע, ווייַסע בעדעקטע קישען. די געמאָלטע און בעגולדעטע כּוסות, גרויסע און קלייַנע, זענען אָנגעפילט מיט רויטען ווייַן. דער פאָטער אין אַ ווייַסען ברייַטען קיטעל, מאַכט קידוש מיט אַ קלינגענדיגען זינגענדיגען קול, עפּעס מיט ברייַטקייַט און שטאָלץ. געלאַסען און זיס בעטאָנט ער די ווערטער: „אֲשֶׁר בָּחַר בָּנוּ מִכָּל עָם וְרוֹמְמָנוּ מִכָּל לָשׁוֹן". און איך פרעה מיך אין האַרצען, און האָב שטאַרק הנאה, וואָס איך בין געבאָרען אַ יוד.

ווי שען, ווי פּראַכטפאָל האָבען אויסגעזעהן אין מייַנע אויגען די טעלער מיט די צוגעדעקטע מצות! ווי געהייַמניספאָל די גאַנצע צערמאָניע! דאָס איי, דער מרור, די זרוע, דאָס כּרפּס, חרוסת און חזרת זענען געווען אין מייַנע אויגען ניט אַבי גלאַט אַן איי, סתם מרור אָדער כּרפּס. ניין, יעדער זאַך דערפון האָט אויף עפּעס מרמז געווען און געהאַט אַ טיעפע בעדייַטונג. אויסער דעם פּראָסטען פשט האָט עס אויך אַ סוד געהאַט.

עס ווערט שטיל בייַ'ן טיש. דער פאָטער זיצט ערנסט. די מוטער שייַנט פון נחת און קוקט אויף מיר מיט גלענצענדע אויגען. איך זעה, איך פיהל, דאָס איהר ווילט זיך מיר אַ קוש געבען, נאָר מיט גרויס מיהע דערשטיקט זי אין זיך דעם קוש, וואָס רייַסט זיך פון איהרע ליפּען. און איך פרעג מיט אַ הילכענדיגען קול'כעל די פיער קשיות: מה נשתנה הלילה הזה.

און דער פאָטער ענטפערט מיט ערנסט: „עבדים היינו..." פּונקט ווי ער האָט מייַנע פיער קשיות צום ערשטען מאָל געהערט, גאָר אונערוואַרטעט, און פּונקט ווי ער ענטפערט מיר אויך אַ תּירוץ, וואָס איז איהם איצט אייַנגעפאַלען. אך, ווי גליקליך האָב

איך מיך געפֿיהלט, דאָס גאָט האָט אונז אַרויסגעצויגען פֿון מצרים „מיט אַ שטאַרקע האַנד און מיט אַנ'אויסגעשטרעקטען אָרים". ווען נים דער איבּיגער וואָלט איך דאָך נאָך איצט אויך געוועזן אַ קנעכט אין מצרים, געשלעפּט לייהם און ציגעל און צו פֿערבּייסען נאָך געקראָגען קלעפּ פֿון די שוטרים אויף וואָס די וועלט שטעהט.

איך דערמאָן מיך וויפֿיעל פֿרייד, פֿערגניגען און התפּעלות האָב איך געשעפּט פֿון דער מעשה מיט רבי אלעזר בן עזריה. ער איז געוועזן אַלט סך הכּל אין גאַנצען אַכצעהן יאָהר, ווען מען האָט איהם אויפֿגענומען פֿאַר אַ נשׂיא. און ווייל יעדערער האָט דאָך געקענט לאַכען און זאָגען: „אויך מיר אַ נשׂיא, אַ יונג בּחור'ל". האָט גאָט אַ נס געמאַכט, און אין איין נאַכט איז בּיי איהם אויסגעוואַקסען אַ לאַנגע ווייסע באָרד, און ער האָט אויסגעזעהן ווי זיבּציג יאָהר. דערפֿאַר שטעהט: „הרי אני כבן שבעים שנה", איך זעה נאָר אויס ווי 70 יאָהר, אָבּער אין גאַנצען בּין איך 18 יאָהר. אַך ווי מיר האָט זיך געוואָלט אַזאַ נס: אין איין נאַכט זאָל בּיי מיר אויסוואַקסען אַ לאַנגע באָרד. עפּעס אַ מחיה אַ לאַנגע, ווייסע באָרד.

מיר האַלטען אין דער הגדה בּיי די אַרבּעה־בּנים. ווי איך קום צו דעם „רשע מה הוא אומר"... הויבּט זיך בּיי מיר דער קינדערשער קולאַק. עס ווילט זיך מיר אויסבּרעכען דעם רשע די ציינער. אַך דו, רשע איינער, דו מנוול, וואָס איז דאָס פֿאַר אַ מין לשון: „מה העבודה הזאת לכם?" וואָס הייסט דאָס „לכם"? און דו, לייַדאַק, בּיזט דען קיין יוד ניט? איך בּין מלא־חימה, איך וואָלט איהם אין שטיקער צורייסען.

אָבּער מיין קינדערשער כּעס ווערט גיך פֿערוואַנדעלט אין לאַכען: איך האַלט שוין בּיי'ן „ושאינו יודע לשאול" אָט איז אַ מין לעמעשקע, אַ מין חמור, ער ווייס גאָר גאָרנישט, פֿרעג איהם בּחרם וואָס איז פּסח. איך מאָל איהם מיר אויס מיט אַנ'אָפֿענעם מויל, מיט גולם'שע אויגען און מיט לאַנגע אויערן, פּונקט ווי חנ'קע לויבּעס.

אָך, מיט וואָס פֿאַר אַ טעם, ווי נאַאיוו און אונשולדיג האָבּ איך געצעהלט מיט דעם פֿאָטער די חסדים, וואָס גאָט האָט מיט אונז געטהון. און נאָך יעדער טובה, מיט פֿרייד אויסגערופֿען „דיינו!"

עפּעס גאָר אַ קלייניגקייט: גאָט האָט דעם ים געשפּאָלטען פֿאַר אונז, און מיר געהען אַריבער אין דער טריקעניש. דאָס איז געווען אין מיינע אויגען אַזוי, ווי איך אַליין וואָלט אַריבערגעגאַנגען דעם ים. אויך מיר אַ קונץ ביי גאָט דעם ים צושפּאַלטען.. איך זעה ווי פּרעה און זיינע רייטער ווילען אונז חאַפּען און ווי זיי לויפען מיט אימפּעט נאָך אונז... און דאָ — טיוק: דער ים קעהרט זיך אום, און זיי אַלע: —... עפּעס גיט מיר אַ שטאָך אין האַרצען, עפּעס אַ רחמנות. דאָך מענשען. איך פֿערטרייב מיט גוואַלד דאָס שרעקליכע בילד פֿון מיינע קינדערשע אויגען.

איך פֿרעה מיך שוין, ווי די יודען האָבען פֿערציג יאָהר אין דעם מדבר מיט איין מן געלעבט. מ'איז אויפֿגעשטאַנען פֿריה און מען האָט דעם מן פֿאַרטיג געפֿונען אויפֿ'ן פֿעלד, און וואָס פֿאַר אַ טעם מ'האָט געוואָלט האָט מען געפֿיהלט אין דעם מן. קליידער שיך האָט מען ניט בעדאַרפֿט נייהען, וואָרום פֿערציג יאָהר האָבען זיי זיך גאַנץ געהאַלטען, ניט געריסען זיך און ניט צופֿוילט. עס איז געווען אַ לעבען, קיין זאָרג, קיין קאָפּדרעהעניש און מ'האָט ניט געדאַרפֿט ווי דער פֿאָטער איצט זוכען די חיונה, און נייהען מיר אַלע ווייל שיך און הויזען.

דאָס איז נאָך ווייניג געווען, האָט אונז גאָט געשיינקט נאָך זיין בעסטע מתּנה, דעם הייליגען שבת, אַ קלייניגקייט שבת מיט אַלע זיינע פֿערגניגונגען.

שבת...

עס קומט מיר איצט, אין בערלין, פֿאַר דער הייליגער שבת ווי אַ לאַנג פֿערשוואונדענער זיסער חלום, ווי אַנ'אויסגעדאַרטע, אויסגעטריקענטע בלום, וועלכע האָט פֿערלאָרען איהר פֿאָרם איהר פֿאַרב, און איהר ריח...

ווייטער: ווען גאָט וואָלט אונז נאָר דעם שבת אַליין געגעבען... איך האָב זיך דאַן אַלס קינד גאָרניט געקענט פֿאָרשטעלען, ווי וואָלטען מיר געלעבט, ווי וואָלט מען איבערהויפּט געקאָנט עקסעסטירען אָהן די תורה, ווי איך קאָן מיר זיך איצט ניט פֿאָרשטעלען, דאָס מען קאָן לעבען אָהן לונג און לעבער.

איך דערמאָן מיך, ווי געגען האַלבע נאַכט פֿלעגט מען עפֿענען די טהיר פֿאַר אליהו־הנביא, און דער פֿאָטער פֿלעגט זיך

בּכבוד אױפֿהױבּען און אױסרופֿען אַ ברײטען ... „ברוך הבּא!“ אמת איך האָב אליהו הנביא מיט די אױגען ניט געזעהן. אָבער דאָך האָב איך געפֿיהלט מיט אַלע אברים, דאָס ער געהט אַרײן אין שטוב, דאָס זײן לאַנגע, װײסע, װײכע באָרד ריהרט אָן דעם טיש, װאו ער נעהמט זײן כּוס. איך האָב געפֿיהלט זײן ליבּען, װײכען, מילדען בּליק, װאָס פֿאַלט אויף מיר פֿון זײנע שטראַהלענדע קלאָרע אױגען. אַנ'אַנגענעהמער שױער פֿלעגט דורכלױפֿען און זיך פֿונאַנדערגיסען אין אַלע גלידער. איך פֿלעג פֿיהלען װי אליהו הנביא בּרענגט מיט זיך אין שטוב דעם אָטהעם פֿון אַ גאַנץ אַנדער װעלט, פֿון אַ פֿיעל בּעסערער, רײנערער און הײליגערער, פֿון אַ װעלט, װאו עס זענען נאָר מלאכים, נשמות אָהן קערפּער און אַנ'אײביג געזאַנג.

אַך װי שטאַרק איך האָב דאַן אין אַלעם געגלױבּט. אַך װאָס פֿאַר אַ שענע, װאונדערבּאַרע, צױבּערהאַפֿטע סדר־נאַכט דאָס איז געװען אין די קינדער־יאָהרען!

איך האָב פּלוצלונג ערװאַכט פֿון מײנע ערינערונגען. אײנער פֿון מײנע קאָלעגען איז צו מיר צוגעגאַנגען און האָט מיך געפֿרעגט, װען גײה איך צו די לעצטע עקזאַמענס. איך האָב זיך דערמאָנט, דאָס מאָרגען איז עקזאַמען, דער יום־הדין. און איך זיץ דאָ אין קאַפֿע הױז. איך האָב געכאַפּט מײן הוט, און בּין גיך אַרױסגעלאָפֿען.

די גאַנצע שטערען־װעלט האָט מיר דרױסען אױסגעװיזען װי אַ סקעלעט פֿון שטערען אָהן לעבּען, אָהן זעלע. מײן הימעל איז לעער געװאָרען, גאָט איז פֿערשװאונדען, איך האָב איהם געװאָלט זוכען, ענטדעקען איהם. איך האָב געפֿיהלט, װי שװער עס איז צו לעבּען אָהן גאָט, אָהן מלאכים, אָהן אליהו־הנביא, אָהן װאונדער, אָהן אַ תנ"ך אין צימער. געהענדיג אין גאַס, האָב איך געזעהן, װי די שטערן פֿאַלען עפּעס גיך אין אַ טיעפֿען אָבּגרונד פֿון פֿינסטערניש. װאוהין פֿאַלען זײ? װאָס איז דער צװעק פֿון דעם משוגענעם שטערן־טאַנץ. װאָס װעט זײן, װען דער גרױסער װעלט־סקעלעט װעט צושאָטען װערען, די זון װעט פֿערלאָשען װערען? נײן, עס מוז דאָך געבּען אַ נשמה אין דער װעלט. מיט אַ פּאָר מינוטען האָב איך זי, דאַכט זיך, געפֿיהלט... איך האָב

זי ווייטער געוואָלט פֿיהלען, אָבער איין געדאַנק האָט מיר קיין רוהע ניט געגעבען און געטויט אין מיר אַלע אַנדערע געדאַנקען.

דער געדאַנק איז געווען: מאָרגען איז עקזאַמען, און איך ווייס נאָך וועניג וועגען די באַצילען...

די סדר-נאכט אין געפענגניס.

פאר פיעל יאהרען איז דאס געווען.

און דאס אלעס, וואס איז געווען און וואס איך וויל דערצעהלען, לעבט אין מיין זכרון, פונקט ווי דאס וואלט מיט מיר היינט אין דערפריה פאסירט.

איך בין „געזעסען אין חד-גדיא". דעם פירוש פון דעם „חד-גדיא" דארף איך דאך אייך ניט זאגען, און געזעסען בין איך, ניט פאר אייך געדאכט, טאקי ווי עס דארף צו זיין: גאנץ אליין איינגערינגעלט אין א קליין קעמערל, און א „פעטער" האט מיך געהיט אויף יענער זייט טהיר ווי דעם שווארצאפעל פון זיין אויג.

איך בין געחאפט געווען, פערשטעהט איהר מיך, אין יענע מעשה. איהר וועט שוין אליין וויסען, אין וועלכע מעשה מיינט מען דא, אהן די ל"ב פירושים.

ווי אין א תהום בין איך געווען פערזונקען, ווי לעבעדיג בעגראבען. דאן זענען געווען גאנץ אנדערע צייטען, און גאנץ אנדערע גזרות און מנהגים האבען געהערשט אין די ליעבע „גאסט-הייזער". פיעל חדשים זענען פערגאנגען, איינער נאך דעם אנדער'ן, און איך האב די צייט-רעכנונג פערלארען. קיין לוח האב איך ביי זיך ניט געהאט, אויך קיין מוטערלעבעדיגע פערזאן האט מען צו מיר אויף בעזוך ניט צוגעלאזען, צייטונגען און בריעף האט מען מיר קיינמאל ניט איבערגעגעבען. און „קונצען" זענען דאן און דארטען ניט אנגעגאנגען. איך בין געווען דער פאליטישער „בן-יחיד" אין דעם גאנצען געפענגניס-הויז. א בן-יחיד ביי א רייכען טאטען איז פיעלייכט ניט שלעכט (איך אליין האב דאס קיינמאל ניט פערזוכט)

אָבער קיין יוד זאָל ניט וויסען, וואָס הייסט דאָס צו זיין אַ פּאָליטישער „בן-יחיד” אין אַ פּראָווינציעלען געפֿענגנים-הויז. ס'איז נאָך צו בעמערקען, דאָס דער בעל-הבית (נאַדזיראַטעל) פֿון מיין אבסניא איז געוועזן אַן'איבערגעקייקעלטער פּאָליאַק: אַ פּאָליאַק, וואָס האָט זיך גע'שמד'ט אויף אַ „פּראַוואָסלאַוונעם”. איהר ווייסט וואָס דאָס הייסט? הלואי זאָלט איהר דאָס ניט וויסען. מיר ליעגט דער טעם פֿון דעם דאָזיגען פֿיינעם בעל-הבית'ל, וואָס האָט מיך געפּייניגט און געקוועלט יעדען טאָג.

און אַזוי איז אַ גאַנצער ווינטער פֿאַר מיר, אין מיין האַלב-פֿינסטערער און קאַלטער לאָך, פֿאַראיבערגעגאַנגען. מיין איינציגער פֿריינד און טרייסטער אין מיין עלענד און איינזאַמקייט איז געווען אַ קליינער תנ"ך'ל. דאָן און דאָרטען ערשט האָב איך אָנגעהויבען פֿיהלען און בעגרייפֿען דעם טעם און די טיעפֿקייט פֿון אונזערע נביאים. אין דער טיעפֿער און אין דער פֿורכטבאַרער איינזאַמקייט פֿון מיין קעמערל האָב איך ערשט אָנגעהויבען צו פֿיהלען די בעהאַלטענע איינגיגע מוזיק און דעם אינערליכען ריטמוס פֿון דער העבּרעאישער שפּראַך.

און בעפֿריינדענדיג זיך אַזוי מיט דעם תנ"ך, בין איך ווירקליך אויסער דער צייט, אָדער העכער פֿון איהר געשטאַנען. און אַזוי אָהן אַ לוח, ניט-וויסענדיג יעדען טאָג „דער וויפֿיעלטער און דעם וויפֿיעלטען” איז דאָס, האָב איך אָנגעהויבען פֿיהלען אין מיין אָבגעשלאָסענעם טונקעלער-טונקעלען קעמערל, דאָס דער פֿריהלינג גיעבט שוין שוואַכע צייכען פֿון זיין אָנקומען.

איך האָב דאָס אָנגעהויבען פֿיהלען אין אַלע גליעדער פֿון מיין קערפּער און טיעף אין דער נשמה. דאָס שטיקעל הימעל, וואָס איך האָב געזעהען פֿון מיין פֿענסטער'ל, האָט אָנגעהויבען בעקומען אַנדערע פֿאַרבען און אַנדערע וואָלקען-קליידער; ער איז אויך געוואָרען עפּעס ווי נערוועזער, קוועקזילבער'דיגער. עפּעס האָט דאָרט, אין הימעל, אָנגעהויבען וואָס צו געשעהען, וואָס צו געבאָרען ווערען און וואָס פֿרעהליכער און לעבעדיגער צו ווערען. די קיהלע, אַנגענעהמע ווינדטלעך, וועלכע האָבען זיך אַריינגעגנב'עט צו מיר דורך די צובראָכענע שויבען אין מיין פֿענסטערל, האָבען מיר אויף זייער לשון דערצעהלט, שושקענדיגערהייד, שטילע, האַלב-פֿרעהליכע בשורות פֿון דעם נאָהענטען, אָט באַלד-באַלד

אָנקומענדיגען פֿריהלינג. דיִ ווינציגע קולות, וועלכֿע זענען צו מיר דערגרייכֿט פֿון דרויסען, האָבען מיר געבראַכֿט שטיקלעך אָבגעריסענע ריפֿמען און ריטמען פֿון דעם נייעם ליעד, וועלכֿעס האָט געשוועבט און געציטערט אויבען אין דער לופֿט. עס האָט זיך שוין געהערט אין דער לופֿט, אין דעם שוואַכֿען פּיפּסען פֿון דיִ פֿייגעלעך, דיִ אָבקלאַנגען פֿון דעם פֿריהלינגס „שיר־השירים".

עפּעס האָט זיך געפֿיהלט, דאָס אומעטום, דרויסען און אינוועניג, שפּראָצט אַ נייעס, פֿרישעס לעבען. עס איז אַלעס איז געווען ווי אָנגעשפּאַנט, וואַרטענדיג, האָפֿענדיג, דאָס אָט־אָט קומט דיִ גאולה פֿאַר דער גאַנצער וועלט.

* * *

און אין אַ לופֿטיגען און זון־פֿערגאָסענעם פֿריהמאָרגען האָט זיך פּלוצלונג אויפֿגעשלאָסען דיִ טהיר פֿון מיין געפֿענגניס־קעמערל, און דער נאַדזיראַטעל האָט אַ געשריי געגעבען: „סטופּאַי!"

איך האָב געגלויבט, דאָס דיִ ווירקליכֿע גאולה איז שוין געקומען, דאָס דיִ לאַנג־געהאָפֿטע, לאַנג־געטרוימטע פֿרייהייט איז מיר צוריק געגעבען געוואָרען. איך האָב שוין מוחל געווען דעם שד־המשחית, וואָס הייסט „נאַדזיראַטעל", זיין ווילדען געשריי. זאָל ער אויף דיִ צעהנער שרייען, אַבי איך זאָל שוין באַלד פֿון דיִ הויכֿע געמויערטע ווענד אַרויסקלויבען זיך לעבעדיגערהייד.

„סטופּאַי!" דאָס הייסט, געה פֿריי!

אַזוי האָב איך געלערנט דעם פּשט פֿון דעם „סטופּאַי!" און האָב זיך געגעבען אַ חאַפּ, אַ שפּרונג פֿון שמחה און געפֿיהלט דעם טעם פֿון תחית־המתים.

פֿרייהייט! פֿרייהייט! פֿרייהייט! האָט אין מיר אַלעס געקלונגען און געזונגען. איך וועל לויפֿען, וואוהין דיִ אויגען טראָגען, אין דער פֿרייער וועלט. איך וועל געניסען, איך וועל טרינקען דיִ פֿרייהייט, ביז איך וועל מיט איהר שכור ווערען.

וואוהין געהן, וואָס מאַכֿען, פֿאַרוואָס זיך גלייך נעהמען, ווען איך וועל בעפֿרייט ווערען, — האָב איך אין יענער מינוט ניט געוואוסט; און איך האָב גאָרניט געוואָלט וויסען. איינס האָב איך נאָר אין דעם דאָזיגען מאָמענט געפֿיהלט: איך וועל באַלד פֿריי ווערען, איך וועל קושען יעדעס גרעזעל, יעדען מענשען,

וואס איך וועל אויפ'ן גאס בעגעגענען; איך וועל זיך אָנזעטיגען מיט הימעל, לופט, ליכט, מיט טאג און נאכט, מיט שטאדט און וואלד, מיט וועג און שטעג, מיט מענשען און ביכער, מיט שענע מיידלעך און פייגעלעך. מיט בלומען און לידער, מיט לעבען און טרוימען...

באלד בין איך פריי! פריי! פריי!

אָבער די טויערן האבען זיך מיר ניט געעפענט: דער נאדזיראטעל האט מיך געבראכט אין א גרויסער קאמער, וואו עס זענען געווען פערזאמעלט ביז זעכציג יודישע ארעסטירטע. דאר-טען בין איך געוואר געווארען, דאס עס איז ערב-פסח, און דאס די גבאים פון דער שטאדט האבען דורך מתנות, וועמען מען דארף און מ'דארף ניט, גע'פועל'ט, דאס מען זאל אלע יודישע ארעס-טירטע אין דער נ—ק'ער טורמע פערזאמלען איבער פסח אין איין גרויסע קאמער און מ'זאל צו זיי צולאזען פסח'דיגעם עסען.

די פולע פרייהייט האב איך ניט בעקומען, דאך האב איך שוין געפיהלט אין דער אלגעמיינער קאמער איין שטיק פון דער פרייהייט. דער גרעסטער טייל פון די זעכציג ארעסטירטע זענען געווען גנבים, גזלנים (די, וועלכע זענען מיט דעם עטאפ דורכ-געגאנגען די נ—ק'ער טורמע אויף דעם וועג קיין סאחאלין מיט האלב-געגאלטע קעפ און מיט געשמידעטע פיס אין קייטען) און אויך אביסעל סתם יאלדען, וועלכע האבען נעבעך אליין ניט גע-וואוסט, פארוואס האט מען זיי „ארייינגעהאקט" אין „שטיינערנעם זאק". איהר זעהט, דאס מיין נייע געזעלשאפט איז געווען ניט אזוי צאצקעדיג, ניט אזוי יחסנ'דיג, דאך האב איך זיך ווי אבגעלעבט און דערפרישט אין דעם גרויסען טומעל פון דער חבריא.

נאך א לאנגער צייט פון איינזאמער געפענגעניש, האב איך אויף אמאל דערהערט א מענשליכע שטימע. איך האב געהערט ווי מענשען רעדען, און דאס אליין איז שוין געווען פאר מיר א יום-טוב, א שטיק פרייהייט.

א גנב, א גזלן: — דאך א מענש, גאט'ס בעשעפעניש, עטוואס מענשליכעס, איין פונק געטליכעס בלייבט דאך נאך אין יעדען פון זיי. מען מוז דאס נאר קענען ארויסגעפינען, ארויספיהלען.

ווען מ'הערט ניט אַ לאַנגע צייט דעם קול פֿון אַ מענשען, געפֿינט מען דערנאָך אין איהם אַ שטיק געטליכע מוזיק.

און די גרויע, אונגליקליך־פֿרעהליכע געזעלשאַפֿט האָט מיך מיט גרויס דרך־ארץ אויפֿגענומען. איינער דעם אַנדערן האָט מיט גרויס רעספּעקט געזאָגט און געוויזען אויף מיר: דאָס איז אַ „פּאָליטישער“!

דער נאָמען „פּאָליטישער“ האָט צו יענער צייט אַ בעזונדערן צויבער אין זיך ענטהאַלטען. אין די אויגען פֿון דער חבריא איז דאָס געוועזן דער העכסטער ערהרענטיטעל. אַ „פּאָליטישער“ האָט בעדייטעט: אַ מענש, וואָס איז זיך מקריב צוליעב יענעם, וואָס וויל עפּעס בעסער און אַנדערש מאַכען פֿאַר אַלעמען.

און גלייך האָט מען מיר אָבגעגעבען אויף די „נאַרעס“ דעם בעסטען פּלאַץ, דעם אויבען־אָן, און די פֿער'משפּט'ע צו קאַטאָרגע, וועלכע האָבען געשפּיעלט, ווי איך האָב גלייך בעמערקט, די ערשטע ראָלע אין קאַמער, — האָבען מיך אַרומגערינגעלט מיט „פֿריינדשאַפֿט“ און כמעט מיט „צערטליכקייט“, און יעדערער פֿון זיי האָט מיך וואָס אויסגעפֿרעגט, און מיר אָנגעבאָטען זיין הילף אָדער דיענסט.

II.

איין טייל פֿון די אַרעסטירטע האָבען פּסח'דיג כשר געמאַכט די קאַמער. אַלץ האָבען זיי געוואַשען, געשייערט און געריבען, יעדען שפּור פֿון חמץ אויסגערוימט. און איינינע קאַטאָרזשניקעס, וועלכע מ'האָט פֿעראורטיילט פֿאַר זעהר שווערע פֿערברעכען, זענען געוועזן די משגיחים אויף דאָס כשרות. שטרענג און אָהן רחמנות האָבען זיי פֿערלאַנגט פֿון די „יאַלדעס“, אַלעס ווי עס דאַרף צו זיין פּסח'דיג צו מאַכען. איינינע פֿון די אָבגעגאַלטע קעפּ און די געשמידטע פֿיס האָבען אַלץ גע'טענה'ט: „פּסח איז ניט קיין קלייניגקייט!“

* * *

און עס איז נאַכט געוואָרען.

די טהיר פון אונזער קאמער האט זיך פעסט פערריגעלט פון דרויסען. און דער „עולם" האט זיך צוזעצט אויף די נארעס, א קאפ נעבען א קאפ, און א טהייל פון די ארעסטאנטען, די יונגע-רע חברה-גנבים און סתם די יאלדעס. האבען זיך צוזעצט אויפ'ן פאדלאגע. מ'דארף בעמערקען: דאס די קליינע גנבים און ווער רעדט די יאלדעס (וועלכע זענען ארעסטירט געווען פאר קליינע פעלשונגען און „שווינדעלעך") האבען קיין צורה געהאט אין די אויגען פון די קאטארזשניקעס, פון די רויבער און מערדער. די לעצטע האבען געקוקט אויף די ערשטע מיט פעראכטונג.

און אויך אין געפענגנים-הויז הערשען געוויסע טראדיציאנען און מנהגים, וועלכע דארפען ניט געשטערט ווערען. אויך א בע-זונדערע „גערעכטיגקייט" איז איינגעפיהרט אין געפענגנים, וועלכע זאגט: די יאלדען און די „שווארצגעהער" (קליינע גנבים אויף זייער לשון), וועלכע זענען פערארורטהיילט אויף א קורצער צייט געפענג-נים, קאנען זיך וואלגערן אונטער די נארעס און אויסגעריסען זוע-רען אביסעל מעהר. אבער די קאטארזשניקעס, וועלכע מוזען זיך וואלגערן פון טורמע צו טורמע, ביז זיי קומען אין סיביר צו אר-בייטען עבודת-פרך — די מוזען אין אלע טורמעס, אויף זייער עטאפ, בעקומען די בעסטע ערטער, אויבען-אן אויף די נארעס, און זיי מוזען פון די יאלדען און „גנבים'לעך" בעדיענט ווערען. אזוי איז איינגעפיהרט מקדמת דנא, און קיינער וואגט ניט צו מבטל זיין דעם מנהג. און ווען איינער אנ'עם-הארץ וואגט, בע-קומט ער מיט א מעסער אין זייט אדער אין ברוסט. איבריגענס, די קליינע גנבים'לעך — די קליינוואַרג אין דער פערברעכער-וועלט — קוקען אליין מיט גרויס דרך-ארץ אויף די גרויסע פערברעכער, ווי תלמידים אויף גרויסע רביים.

און איך קעהר זיך אום צום ענין.

אויף די נארעס אויבען, אויף דער פאדלאגע אונטען האט דער „עולם" אנגעהויבען דעם סדר אבריכטען. די בעלייכטונג אין קאמער איז געווען זעהר קארג און שלעכט, און די לופט איז גע-ווען צום דערשטיקען. דאך האט זיך געפיהלט א יום-טוב דיגע, א געהויבענע „שטימונג". און חאטש דער גאנצער עולם איז געווען אנגעטהון אין שווערע, גרויע, אומגעלומפערטע ארעסטאנטסקע קליידער, דאך האבען די אלע אונגליקליכע און פערשטויסענע

אויסגעזעהען אין דעם אָווענד בכבוד'דיגער, ריין מענשליכער. אלע זענען געווען צוגעקעמט, דאָס געזיכט אויסגעוואַשען ריין. דער קראַגען פון דעם גראָבען אַרעסטאַנטען־העמד רײן אויסגעלעגט, און די דיקע שינעלען צוגעשפּילעט.

און אויך דאָ אין געפענגניס־קאַמער, ווי אומעטום, האָב איך געקענט זעהען, ווי די מענשען זענען פערשידען אײנער פון אַנדערן, ניט קוקענדיג אויף אַלע גלײַכהײַטען, דאָס אַלע זענען אין איין צרה און שטעקען אין איין לאָך. אַז „יעדער מענש איז אַ בעזונדערע וועלט“, איז אויך אַ וואַרהײַט אין דעם „שטײַנערנעם זאַק“.

אַלע אַרעסטירטע זענען, דאַכט זיך, גלײַך געקלײדעט געװען און גלײַך אונטערן שלאָס און ריגעל געזעסען, און דאָך האָט יעדערער עפּעס אַנדערש אויסגעזעהען. אייניגע קאַטאָרזשניקעס (די געגאָלטע קעפּ טיעף פערטוליעט אין די אַרעסטאַנטען־היט און די קײטען אויף די פיס אונטער זיך גוט פערשטעקט) האָבען צום סדר גאָר ווי פּראַנטען קאָקעט אויסגעזעהען. מ'האָט געקענט גלויבען, דאָס אונטער די אַרעסטאַנטען־קלײדער טראָגען זיי פּור־פּור־קלײדער. ניט ווי געפאַלענע, פערזונקענע און אַרויסגעשטויסענע פון דער געזעלשאַפט האָבען זיי אויסגעזעהען אין דער סדר־נאַכט, נאָר ווי בעפעהלענדע און הערשענדע. מ'האָט געקענט גלויבען, אַז דאָס זענען ווירקליך בני־מלכים, וועלכע זענען דורך אַנ'אומגליק געקומען אין געפענגניס.

און איך האָב די גאַנצע נאַכט, קוקענדיג און צוהערענדיג זיך צו די קאַטאָרזשניקעס, וועלכע פיעל פון זיי האָבען געאָטעמט מיט ענערגיע און שטאָלץ, — זיך ניט געקאָנט בעפרײַען פון דעם טרויעריגען געדאַנק: דאָס די אַלע מופקרים, מוט־און קראַפט־מענשען, האָבען דאָך געקאָנט זײַן אין אַנדערע פערהעלטניסען, אין נאָרמאַלערע און געזונדערע בעדינגונגען, העלדען און די נוצליכסטע מענשען. זיי האָבען דאָך געקאָנט פערווענדען זייער מוט און קראַפט אויך אויף גוטע נוצליכע זאַכען.

און דער „עולם“ אויבען און אונטען האָט מיט חשק, ווער מיט אַ ניגון און ווער טרוקען, געזאָגט די הגדה. אין דעם מאָמענט זענען אַלע געווען יודען. אַלע האָבען דערצעהלט דעם נס פון

יציאת מצרים. אלע האבען זיך איבערגעטראגען עפעס אין אנאנדערע, העכערע וועלט.

און יעדער קול, יעדער נגון פון די הגדה-זאגער האט עטוואס אנדערש דערצעהלט. אין פיעל שטימען האט זיך געפיהלט אונטערדריקטע, פערפרעסטע טרעהרען. ווי עס שיינט, האבען זיך פיעל פון זיי דערמאנט זייער יוגענד ביי די עהרליכע גוטע עלטערן אין הויז. פיעל פון זיי האבען די הגדה געזאגט מיט א מינע און מיט א קול פון ודוי-זאגען.

און ווי עס איז געקומען צו די ארבעה בנים און מ'האט געזאגט: „אחד חכם", האבען אלע אויפגעהויבען זייערע אויגען צו איין קאטארזשניק, וועלכער איז געווען בעוואוסט אונטער דעם נאמען „יאנקעל חכם". „חכם" האט ער אין דער ארעסטאנטען-וועלט געהייסען (זיין עכטער נאמען איז געווען יאנקעל ווײַנשטיין), ווייל ער האט אין דעם פערלויף פון פונפצעהן יאהר ארגאניזירט פערשיעדענע רויבער-באנדעס און אנפאלען אויף פוילישע פריצים, און האט די אלע רויבען אויסגעפיהרט אהן א איין-איינציגען מארד. בלוט האט ער קיינמאל ניט דערלאזט צו פערגיסען. ער פלעגט ביי דעם רויב-אנפאל אויך א געוויסען יושר בעהאלטען. ווען ביים פריץ, וועלכען ער האט מיט זיין באנדע בערויבט, איז געווען טעכטער מיידלעך, האט ער זיי א טייל פון זייער ציערונג און פון זייער נדן איבערגעלאזט נאך זיין יושר. 15 יאהר האט ער אויסגעפיהרט אין גאנץ רוסלאנד די גרעסטע רויבען אין די פריצישע הויפען, אבער „טרוקענע רויבען" אהן א טראפען בלוט, און מען האט איהם אויף קיין אופן ניט געקענט חאפען, ביז א גוי, איינער פון זיין יודישער באנדע, וועלכען ער האט ארויסגעווארפען, ווייל ער האט ניט פערשטאנען די „מעטאדע" צו רויבען און ניט צו מארדען, — ביז דער גוי האט איהם דער פאליציי ארויסגעגעבען.

דערביי וויל איך בעמערקען: אט דער יאנקעל „חכם" האט זיינע קינדער עכט יודיש און פרום און עהרליך ערצויגען. ער פלעגט אויך די שענסטע נדבות אין זיין שטאדט שטענדיג געבען. ניט זיין פרוי און ניט זיינע קינדער האבען די קלענסטע „אנשטויסונג" געהאט, מיט וואס פאר א מין „פרנסה" בעשעפטיגט זיך דער מאן און פאטער.

צו „אחד רשע" האבען אלע, ניט ווילענדיג, אויפגעהויבען

זייערע אויגען צו איינעם אנ'עלטערען „יאלד", וועלכען די ארעסטירטע האבען געקרייענט מיט'ן נאמען „רשע", ווייל ער פלעגט ניט לאזען צוריהרען זיך צו זיינע עסענוואַרג, וואס מ'פלעגט איהם שיקען פון דערהיים. ער פלעגט בעסער ארויסווארפען דורכ'ן פענסטער וואס עס בלייבט פון איהם, איידער אוועקגעבען דאס די „חברים". ער פלעגט ליבער בעקומען פון אלע זייטען קלעפ, אויף וואס די וועלט שטעהט, איידער לאזען זיך אנריהרען צו זיינע א זאך.

און וואס ווייטער זאגענדיג די הגדה, איז דער עולם מאטער געווארען. דער עולם איז הונגעריג געוועזן, און די פסח'דיגע מאכלים האבען צו שטארק געשמעקט.

נאך דעם עסען (מ'האט פון שטאדט אלעם צוגעשיקט), איז דער עולם ווידער לעבעדיגער און פרעהליכער געווארען.

און ווי עס איז געקומען צו „שפוך חמתך", האט די יונגע חברה גנבים אנגעהויבען קלאפען אין טהיר. זיי האבען געוואלט, דער נאדזיראטעל זאל די טהיר אויף א מאמענט עפענען, דאס אליהו הנביא זאל קאנען אויף איין סעקונדע ארייננקומען. פאר אליהו הנביא האבען אויך די אלע גנבים דעם גרעסטען דרך-ארץ געהאט. עפעס א קלייניגקייט: א מענש קאן אומעטום ארייננקומען, און קיינער זעהט איהם ניט. ווען זיי, דאכט זיך, וואלטען געקענט די קונץ!

די גנבים האבען מיט אלע קרעפטען געקלאפט אין טהיר, מען זאל אויף א מאמענט עפענען די קאמער. און די „יאלדען" האבען זיך געשראקען און געבעטען מען זאל מיט „נאטשאלסטווא" ניט טשעפען, ווייל מ'קען חאפען א גוטען פסק. אבער די גנבים האבען אויף צו-להכעיס געשטויסען די טהיר. די קאטארושניקעס האבען מיט א שמייכעל צוגעקוקט ווי דאס „קליינוואַרג" שטיפט.

און די טהיר האט זיך געעפענט, נאר אנשטאט אליהו הנביא איז אַריינגעקומען דער נאדזיראטעל מיט א פאר סאלדאטען, און מ'האט די יאלדען (ווייל די אלע גנבים האבען אויף זיי אנגעוויזען) אויסגעבראכען די ביינער, — פיעל מעהר ווי עשר מכות, — ווייל זיי האבען אין מיטען נאכט געמאכט א ליארם אין טורמע.

און ווען דער נאדזיראטעל מיט די סאלדאטען האבען געשלאגען די ארעסטאנטען און געזידעלט אלע יודען, האבען אנדערע

ארעסטאנטען, אויך איניגע קאטארזשניקעם, געשריען אויפ'ן קול: „שפוך חמתך על הגוים... ותשמידם מתחת שמי ה'!"

און ווען דער נאדזיראטעל מיט די סאלדאטען זענען ארוים און שעלטענדיג קללות נמרצות צוגעשלאסען די טהיר, האבען איניגע ארעסטאנטען הויך אויסגעשריען: און אליהו הנביא איז דאך אריינגעקומען!

און איך האב געפיהלט, ווי די לאנגע, וויים-זילבערנע, ווייכע באָרד פון דעם גוטען, בארמהערציגען נביא האט זיך אנגעריהרט אן מיין כוס, און ווי א זאלציגע גרויסע טרעהר האט זיך דארט אריינגעקייקעלט.

און ווי עס איז געקומען צו „לשנה הבאה בירושלים!" האבען א פאר קאטארזשניקעם אויסגערופען צו דער יונגערער חברה: לשנה הבאה בסיביר.

און ווען דער סדר האט זיך געענדיגט, האבען מיר די קא-טארזשניקעם, וועלכע האבען מיר דעם אויבען-אן אבגעגעבען אויף די נארעס, דערצעהלט פון זייער לעבען און שטרעבען מיט די אלע נסים ונפלאות.

און וואס זיי האבען מיר דאן אין דער „ליל שמורים" דער-צעהלט, וועל איך אייך אנ'אנדערם מאל דערצעהלען...

סֵדֶר אִין פֶּענְסְיָאן.

אִין מעראַן, דִי פּערל פוּן דרום־טִירָאל. האָב אִיך דאַן געלעבּט.

אַ גאַנצע שורה שענע טעג און וואונדערבּאַרע נעכט.

און דִי טעג און דִי נעכט האָבּען זִיך אַזוי רוהִיג געצויגען בִּיז עס אִיז געקומען נאָהענט צו פּסח.

אִין אַ פּענסיאָן האָבּ אִיך דאַן געוואוינט. אִין גאַנצען פּענסיאָן בִּין אִיך דער אֵיינצִיגער געזונטער מענש געוועןְ, „אונפערשעמט" געזונד. דִי אַלע אִיבּרִיגע פּענסיאָנערען זענען געוועןְ, מעהר אָדער וועניגער, קראַנקע לֵייט. דאָס רוב: דערִיגע (שווינדזִיכטִיגע). און יעדער פוּן זֵיי אִיז געלעגען אִין דִי זאַכען, וואָס עס געהערט צו זֵיין געזונדהֵייט. יעדער אִיז געוועןְ צוטראָגען וועגען זֵיין טעמפּעראַטוּר, וועגען קאַלטע קאָמפּרעסען א. ד. ג.

וועגען פּסח און דִי סדרים, וואָס אָט, אָט קומען זֵיי אָן, האָט גאָר קֵיינער נִיט געטראַכט, קֵיינער האָט זִיך וועגען דעם נִיט געקִימערט, אפילו אויך יענע פּענסיאָנערען נִיט, וועלכע צו הוֹיז פּלעגען זֵיי מאַכען אַ עכּט־כּשר'ן פּסח.

כמעט אַלע אֵיינוואָהנער אִין פּענסיאָן זענען יודען געוועןְ, יודען מכּל המינים, און דאָך נאָר אַ קלֵיינע „מִינאָרִיטעט" (מועט)

פון אונז האָט בעשלאָסען סדר צו מאַכען. אין דעם דאָזיגען פענסיאָן איז דאָס אפילו קיין גרינגע אויפגאַבע ניט געווען. אָבער מיר, די „מעהר־יודען", האָבען זיך אויף קיין אופן ניט געקאָנט אָבזאָגען פון סדר, לכל הפחות 1 סדר.

איך ווייס ניט אויב דאָס איז נאָר אַ געוואָהנהייט, אָדער עטוואָס פיעל טיעפערס, פיעל לעבעדיגערעס — איינס מוז איך מודה זיין, אַז דאָס האַרץ ציהט נאָך די אַלטע טראַדיציעס פון דעם בעפרייאונגס־יום־טוב, פון דעם סדר, ווי מיר האָבען איהם אָבגעריכט אין די קינדער־יאָהרען, ניט קוקענדיג אויף דעם, וואָס אונזערע אַנזיכטען האָבען זיך אין דעם לויף פון יאָהרען שטאַרק געענדערט.

איינינגע פון די פענסיאָנערען, דעריגע אין גוף און אין דער נשמה, זענען געווען שטאַרק געגען סדר־מאַכען. אפילו הערען פון סדר האָבען זיי ניט געוואָלט. וואַרום? דאָס איז שווער צו זאָגען. מיר דוכט: זיי האָבען אַליין אויך ניט געוואוסט.

די איבריגע, די מייסטען קראַנקע־פענסיאָנערען, זענען ניט „געגען" און ניט „פאַר" דעם „סדר" געווען. יאָ מאַכען סדר, ניט מאַכען סדר — אַלץ איינס, קיין נפקא מינה, נאָר דער עיקר איז געווען דאָס דער סדר, ווען מען וועט איהם יאָ מאַכען, זאָל מען איהם ניט שטערען פון אַ קערטעל.

פאַר דעם פסיכאָלאָג איז דאָס זעהר אינטערעסאַנט געווען צוצוקוקען, ווי די קראַנקע, וואָס זייער לעבען איז אויף אַ האָר געהאַנגען, ווי זיי פלעגען זיך פרעהען, ווי גליקליך זיי זענען געווען, ווען זיי האָבען געוואונען אַ קאָן קאָרטען, אָדער, ווי גרויס איז געווען דער צער, ווען מען האָט פערלאָרען אַ פאָר גראָשען אין שפיעל.

די „פענסיאָנס־מוטער" (ד. ה. די בעל־הבית'טע פון פענסיאָן), אַנ'אַלט מיידעל, אַ האַלבע גויה און אַ האַלבע יודענע, האָט עפּעס יאָ געוואָלט און טאַקי ניט געוואָלט, דאָס מען זאָל אין איהר פענסיאָן סדר אָבריכטען. פון איין זייט איז איהר אונאַנגענעהם געווען, דאָס מען קאָן, חס וחלילה, זאָגען, דאָס איהר פענסיאָן איז אַ עבט־יודישער, און זי האָט זיך שטענדיג נאָכגעיאָגט דוקא נאָך ניט־יודישע פענסיאָנערען, נאָך גראַפען, נאָך באַראָנען. אַזאַ טבע האָט זי שוין געהאַט. פון דער אַנדערער זייט האָט זיך איהר ניט

געוואָלט אײַנ'ברוגז'ן יענע פֿון אונז, וועלכע האָבען אַזוי שטאַרק פֿערלאַנגט אַ סדר, און ווער ווייס. פֿיעלײַכט האָט זיך איהר אַליין טאַקי אויך געוואָלט שטילערהייד דער סדר.

און מיר האָבען מנצח געווען: — אין אונזער האַלב יודישען פּענסיאָן האָט מען סדר אָבגעריכט.

וואָס פֿאַר אַ מין סדר איז דאָס געווען — דאָס איז שוין אַנדער שאלה.

און די סדר-נאַכט איז געקומען.

דער זעהר לאַנגער טיש איז געווען געגרייט פּראַכטפֿאָל. לעבעדיגע ווײַסע און רויטע ראָזען, נאַרציסען און פֿײַלכען האָבען געציערט, מיט פֿיעל געשמאַק, דעם זילבער ווײַס געדעקטען טיש. די עלעקטרישע לאָמפּען פֿון אויבען און פֿון דער זײַט האָבען מיט אַ געוויסע צניעות בעלײַכטעט די בלומען און די בלייכע געזיכטער פֿון די קראַנקע, וועלכע האָבען אַנדערע און זיך אַליין אײַנגערעדט, דאָס זיי זענען געזונד, נאָר עטוואָס אַ קליינינקייט פֿעהלט זיי... שורות-ווײַז זענען געשטאַנען טעלער מיט מצות בעדעקט מיט שען געוועבטע טישטיכלעך. אין מיטען טיש האָט אויך קיין חמץ ניט געפֿעהלט. די בעל-הבית'טע פֿון פּענסיאָן האָט געזאָרגט אויך פֿאַר די חולים, וועלכע דאַרפֿען קיין מצה ניט עסען, און געשלײַפֿטע גראַפֿינען, לאַנגע און שמאָלע, ווי אויך דיקע, בײַכיגע און נידעריגע, האָט געפֿונקעלט דער רויטער ווײַן. אויבען-אָן איז געווען די גאַנצע סדר-צערעמאָניע: אויף דעם טעלער מצות זענען געלעגען בכבוד די זרוע, דאָס איי, כרפּס, חרוסת, חריין און די שאָר-ירקות נאָר יודישלעך. דער חסרון איז נאָר געווען דערביי, דאָס דער ווײַן איז געווען ניט של פּסח. דאָס די כלים זענען געווען פֿון אַ גאַנץ יאָהר, דאָס די קניידלעך זענען געווען ניט גאַנץ כשר, איז אַליין צו פֿערשטעהן. די אַלע פּענסיאָנערען זענען געווען יום-טוב'דיג געקליידעט, און נעבען יעדען גאַסט איז געלעגען אַ הגדה, אפילו נעבען די, וואָס האָבען ניט געקענט די צורה פֿון אַ יודישען אות.

קורץ: די מאַסקע, די אויסערע זײַט איז געווען אַ פּסח'דיגע. אַלעס האָט געגלאַנצט, געפֿינקעלט, נאָר דער עיקר! דער גייסט פֿון פּסח, די נשמה פֿון סדר האָבען געפֿעהלט. דער גאַנצער סדר האָט געמאַכט דעם אײַנדרוק פֿון אַ שלעכטער איבערזעצונג, פֿון עטוואָס נאָכגעמאַכטעם, מאַלפּענהאַפֿטעם.

די האָבען געזאָגט די הגדה שטילערהייד „אונטערן נאָז“, אָהן טעם און אַ נגון, עפּעס שלאָפעדיג און מאַט. אַנדערע האָבען געחאַפּט, געבראָקט מיט אימפּעט די הגדה. נאָך אַנדערע האָבען געזאָגט די הגדה עפּעס מיט ליצנות, ווי חוזק געמאַכט פון אַלעם. די האָבען געזאָגט די הגדה און זיך געקרימט, נאָכגעמאַכט אַלט־מאָדישע יודען, און די האָבען נאָר געקוקט אין דער הגדה, און האָבען זיך געשושקעט, גלייכוועךטעלט זיך און דערצעהלט שטיל דיינע און אונדיינע מעשה׳לעך.

עס איז אויך געווען ביי׳ן טיש, וועלכע האָבען געקוקט אין דער הגדה ווי אַ האָהן אין בני־אדם. אָבער עס איז קענטיג געווען, דאָס זיי האָבען גרויס צער פון דעם, וואָס זיי קענען קיין עברי.

דער כּוס פון אליהו הנביא איז געשטאַנען אויפ׳ן מיטען טיש, און ווען מ׳האָט געזאָגט „שפוך חמתך“ האָט מען די טהיר געעפענט. אָבער דער עולם האָט זיך געוויצעלט איבער אליהו הנביא. יעדער האָט געזאָגט אַנ׳אַנדער חכמה.

די קריסטליכע דינסטען, וועלכע האָבען בעדיענט ביי׳ן סדר, האָבען ניט געוואוסט אויב דאָס איז אַ יודישער יום־טוב אָדער מען שפּיעלט דאָס אַ מין קאָמעדיע.

קיין ערנסט, קיין ריכטיגעס געפיהל, קיין פערגאַנגענהייטס־זינן איז ניט געווען צו מערקען.

נאָך דעם סדר און נאָך דעם עסען זענען מיר געבליבען אַלע זיצען אין גרויסען שפּייזע־צימער. די מייסטען זענען גערן געווען דאָס מען האָט אָבגעפּטר׳ט די אָבגעלעבטע צערעמאָניעס. קיינער האָט ניט געוואָלט געהן לעגען זיך שלאָפען. ערגעץ־וואו וויים און טיעף „אונטער דעם שוועל פון אונזער בעוואוסטזיין“ האָט זיך דאָך געפיהלט, דאָס עס איז אַ ליל שמורים, אַ שוואַכער, דינער פאָדעם האָט זיך דאָך אין אונז געצויגען פון יענע וואונדערבאַרע געשעהעניסען אין דער נאַכט פון די „מערכענהאַפטע“ נסים ונפלאות. דאָך האָט קיינער ניט געפונען קיין נייע פאָרמען אָדער נייע ווערטער אין וואָס דאָס אויסצודריקען.

ניט ווייסענדיג וואָס צו טהון, האָט זיך געזעצט איינע פון דער חבריא, אַ יונגע פריילין, וואָס האָט שטענדיג געפּיבערט און געהוסט, ביים קלאַוויר און האָט וואָס טרויעריגעס געצימבעלט

אויף איהם; זי האָט געשפּיעלט רוסישע נאַציאָנאַל-ליעדער. אַ יונגערמאַן, וועלכער האָט געהאַט די „נאַלאָפּירענדע סוחאָטע", האָט פֿאָרגעלעגט טאַנצען און די מהדרים האָבען פֿערלאַנגט דוקא אַ „קאַמאַרינסקי". און דאָס מערעל האָט שוין דאָס געשפּיעלט. די עלטערע פּענסיאָנערען זענען געגען טענץ געווען. זיי האָבען אויפֿגעפֿאָדערט דעם עולם צו שפּיעלען אין „טערטעל-מערטעל". די אַנדערע האָבען פֿערלאַנגט, „סקאַט" אָדער „פּאָקער" לכבוד יום-טוב. אין אַ ווינקעל האָבען זיך די יוגענד געשפּיעלט אין „פֿאַנדען", און עס האָבען זיך געהערט אין דער לופֿט טרוקענע קושען פֿון קראַנקברענענדע ליפּען אויף שווינדזיכטיג-רויטע באַקען. און ווען דער עולם איז מאַט און מיעד געוואָרען אין דאָס אַלעס צו שפּיעלען, האָט איינער פֿון די „קאַנדידאַטען אויף יענער וועלט" דעקלאַמירט מיט אַ הייזעריגען קול עפּעס אַ מאָנאָלאָג; דער האָט געפּייפֿט מיט קאַלטע לונגען אַ נייע מעלאָדיע אָהן ווערטער, און דער האָט נאָכגעמאַכט אַ קלאָאון פֿון ציר‌ק.

און די אַלע יונגע קראַנקע, וואָס דער טויט האָט זיי שוין געשטעמפּעלט, האָבען געזוכט צו פֿערגעסען זייער בייזע קראַנקהייט. זיי האָבען געזוכט זיך נאַריש צו מאַכען און פֿון אַלעם חוזק מאַכען. זיי אַלע זענען לעבענס דורשטיג געווען. זיי האָבען אינסטינקטיוו געפֿיהלט, אַז דאָס לעבען מאַכט זיך פֿון זיי אַוועק, דאָס זיי דערוואַרטעט אַ נ׳אייביגעס „ניכטס", און מיט היים הונגער האָבען זיי זיך געקלאַמערט אָן לעבען. וואו עס איז נאָר געווען, אָדער זיי האָבען געגלייבט עס איז דאָ אַ טראָפּען זיסקייט, האָבען זיי זיך געסטאַרעט דאָס אויסצוזויגען.

נאָך האַלבע נאַכט איז זיך דער עולם צוגאַנגען, יעדער אין זיין צימער, צו קעמפּפען די נאַכט מיט זיין טויטליכע קראַנקהייט.

נאָר פֿאַר דעם פֿונאַנדערגעהן זיך האָט מען געזונגען חד-גדיא מיט אַ פֿרעהליכען נגון. אָבער ווי טרויעריג האָט דאָס געקלונגען, ווי הערצרייסענדיג האָבען זיך געהערט די ווערטער: ואתא מלאך-המות, ושחט לשוחט דשחט...

און דאָ האָבען זיך אויך געהערט דערשטיקטע טרעהרען...

שבועות בײנאכט.

יונג בין איך דעמאלס געװעזען. אין א קלײן שטעדטעל האב איך געלעבט. אין א קלײן הײזעל האב איך געװאהנט. אין הארצען אבער האב איך געטראגען פיעל בענקשאפט נאך װײטע, גרויסע װעלטען. א טרוימער, א שװערמער בין איך געװעזען. אלע מײנע חלומות, װאונשען, האפנונגען, שטרעבונגען און פערלאנגען האבען זיך טיעף אין מיר זעלבסט געשפונען. און קײנער האט ניט געװאוסט, װאס עס טהוט זיך אינװעניג אין מיר. מײן אויסערליך לעבען איז געװעזען פרום, פאנאטיש און קלײנשטעדטעלדיג־יודיש. איך האב מיט א מײדעל קײנמאל א װארט ניט גערעדט. װען איך פלעג אמאל בעגעגענען אײנע אין אונזער געסעל, פלעג איך שעמעװדיג אראבלאזען די אויגען. די שענסטע, די עדעלסטע פון זײ איז געװעזען ר ח ל. זי האט געװאהנט א שטוב געגען א שטוב מיט אונז. אפטמאל פלעגט זי זיצען און קוקען אין פענסטער פערחלום׳ט, פערטראכט. בגנבה פלעג איך װארפען אויף איהר א בעהאלטענעם בליק. װעלכער פלעגט אנפילען מײן הארץ מיט זיס־שמערצליכע, גליקליך־טרויעריגע געפיהלען. אויך מיט איהר האב איך קײנמאל א װארט ניט גערעדט. זי האט געלעבט אין מײן פאנטאזיע עפעס װי א מין „שולמית" פון „שיר השירים", װי די שענע ת מ ר פון „אהבת ציון".

דאס איז געװעזען א צײט אין מײן ענטװיקלונג. װען אין מיר

האָט זיך ערוואַכט מיט פולער קראַפט מײַן גײַסטיג לעבען. װעלטען פון געדאַנקען און געפיהלען האָבען אין מיר געקעמפפט און זיך געראַנגלעט. אַלץ האָט אין מיר געשפּראָצט און געוואַקסען. די אײביגע פראַגען האָבען אָנגעהױבען עגבערען מײַן מוח מיט זײער הארטען, שאַרפען שנאָבעל: װאָס איז גאָט? אינטערעסירט ער זיך װירקליך מיט אונזער קלײנעם לעבען. װאָס איז דאָס א נשמה? לעבט די נשמה אויך נאָך דעם, װען אונזער קערפּער איז שוין טוידט? צו װאָס זענען מיר איבערהױפּט דאָ אויף דער װעלט? װאו איז דער אמת און װאו איז דער שקר? און אין מיטעלפּונקט פון די אַלע פראַגען האָט שטענדיג געשװעבט דאָס בילד פון רחל. דאָס בילד איז געװען אפילו אונקלאָר, נעבעלדיג, אָבער פול מיט צויבער און מיט געהײמע כחות.

* * *

און אין א זומער-נאַכט האָב איך צום ערשטען מאָל גערעדט מיט רחל'ן, און פון דאַן אָן האָט מײַן לעבען א נײַעם װעג גענומען.

דאָס איז געװען א שבועות-נאַכט. ביז נאָך האַלבע נאַכט בין איך געזעסען מיט מײַן פאָטער און געזאָגט דעם „תקון-שבועות". מיר האָבען געשפּרונגען פון אײן פסוק צום אַנדערן. דער מויל האָט געזאָגט, די האַנד האָט מעכאַניש איבערגעקעהרט די בלעט-לעך, אָבער מײַנע געדאַנקען האָבען מיך ערגעץ-װאו אַנדערש גע-טראָגען. די אָבגעריסענע, אָבגעהאַקטע פסוקים האָבען זיך ניט געבונדען, ניט געקלעבט מיט דעם אַלעם װאָס עס האָט גערעבט און געװעבט טיעף אין מײַן הארצען. עס האָט מיך געצויגען װי מיט מאַגנעט אויפ'ן גאַס. איך האָב געפיהלט, דאָס דאָרטען איז עטװאָס גאַנצעס, גרויסעס, טיעפעס.

און װען איך בין פערטיג געװאָרען מיט דעם „תקון"-זאָגען, בין איך אַרויס אויפ'ן גאַס און זיך געזעצט אויף דער פריזבע.

די נאַכט איז געװען שטיל, טונקעל װי א גרויסער סוד. די שטערען אין הימעל זענען געװען פול סודות. ס'האָט אויסגע-זעהען, װי אַלץ װאַרט אויף עפּעס. איך בין געװען יונג, און די גאַנצע װעלט האָט מיר אויסגעװיזען יונג, שעמעװדיג, פער'חלומ'ט און פער'כשופ'ט. אין יענעם מאָמענט האָב איך געפיהלט, דאָס

איבערהויפט איז נישט פארהאן קיינע פראגען און קיינע ענטפערן, קיין מענשען בעזונדער און קיין נאטור בעזונדער, קיין נעכטען און קיין מארגען, קיין גוף און קיין נשמה, קיין לעבען בעזונדער און קיין טוידט בעזונדער — ס'איז אלץ איינס. אלץ איז פערשמאלצען אין איין הארמאניע, אין איין אייביגע מוזיק, מוזיק אהן קולות, אין אנ'אייביגען ריטמוס. איך האב געפיהלט, דאס אלץ אין מיר, איבער מיר, ארום מיר דורשט, לעכצט נאך ליעבע, נאך פעראייניגונג, נאך שענהייט.

אין געסעל האט מען קיין לעבעדיגע נשמה ניט געזעהען. פון די אפענע פענסטערלעך, פון די קליינע הייזלעך האט זיך געהערט ווי נאך פערשפעטיגטע זאגען, האלב־שלאפעדיג, האלב־וואכעדיג, „תקון", יעדער אויף זיין שטייגער: כלומר'שט זינגענדיג, בורצענדיג, ברומענדיג, אויסציהענדיג יעדעס ווארט, אדער בהלה־דיג־האפענדיג.

* *
*

מיינע אויגען זענען מיעד געווארען בעטראכטענדיג די ווייטע שטערען, ווי זיי ווינקען איינער צום אנדערן. און דער קאפ האט זיך צו דער ערד אראבגעלאזען. און דא האב איך מיט אמאל דערזעהען, אז רחל זיצט אויך אנטקעגען מיר אויף דער פריזבע, נעבען איהר הויז. איך ווייס ניט, ווי דאס איז געשעהן, דאס אין איין מינוט בין איך שוין געווען נעבען איהר. א צייט־לאנג זענען מיר געזעסען איינער נעבען אנדערן, ניט אנריהרענדיג זיך מיט א קליינעם פינגער, און געשוויגען. עס האט זיך געהערט און געשפירט, ווי ביי יעדען פון אונז קלאפט דאס הארץ און ברענט דער אטהעם. באלד האב איך פערגעסען דעם הימעל מיט זיינע אונצעהליגע שטערען. איך האב געזעהן און געפיהלט נאר די רחל. זי איז געווען פאר מיר די גאנצע וועלט. אין איהרע צוויי גרויסע, טיעפע, ברענענדע, שווארצע אויגען איז געווען א ים מיט סודות.

פון די אפענע פענסטער פון רחל'ס הויז האבען זיך געטראגען ריחות פון פרישען זשאוור (שילפראהר) און פעלד־בלומען, מיט וועלכע רחל האט אויסגעציערט, אויסגעבעט, צוליעב שבועות, דאס גאנצע הויז.

— רחל'ע, ליעבסטו בלומען?

— וואָס איז שייך ליעב האָבען אַ זאַך, וואָס ס'האָט קיין נשמה.

— אָבער איך האָב דאָך אַ נשמה, האָסטו מיך ליעב?

רחל האָט אַראָבגעלאָזען איהרע אויגען. איך האָב געשפּירט, ווי אַ שוידער איז איהר דורכגעלאָפען דורך איהר גאַנצען קערפּער, און ווי זי האָט אָנגעהויבען הייסער און עפטער צו אָטהעמען.

— קאָנסט דו מיר זאָגען, וואָס איז דאָס פאַר אַ יום-טוב שבועות? — האָט רחל פּלוצלונג געפרעגט.

— שבועות איז גאָט אַראָב פון הימעל אויפ'ן באַרג סיני און אונז געגעבען די עשרת-הדברות...

— און וואָס שטעהט דאָרט געשריבען?

— דאָס מ'טאָר ניט גנב'נען...

— און ווער ווייס דאָס ניט!...

— דאָס מ'טאָר ניט מאָרדען...

— דאָס ווייס דאָך יעדער אַליין. און וואָס נאָך שטעהט דאָרט?

— מ'טאָר ניט נואף'ן...

— פע, ווי האָט זיך גאָט ניט געשעמט צו זאָגען אַזעלכע ווערטער? און וואָס ווייטער?

— דאָס מ'זאָל ערליך האַלטען פאָטער און מוטער...

— דאָס טהוט דאָך יעדער אַליין...

רחל איז איינינגע מינוטען שטיל געבליבען; נאָכדעם האָט זי זיך ווי פון אַ טיעפען שלאָף אויפגעכאַפּט און געפרעגט מיט אָפענע גרויסע אויגען: און צוליעב אַזעלכע געוועהנליכע זאַכען, וואָס יעדער פערשטעהט עס פון זיך אַליין, האָט זיך גאָט געדאַרפט אַראָבלאָזען פון הימעל און רעדען מיט די מענשען?! ווען גאָט האָט זיך שוין אַמאָל יאָ בעוויזען צו די מענשען, וואָרום האָט ער שוין ניט בעסער דערקלערט אַזעלכע זאַכען, וואָס אָהן איהם איז שווער צו וויסען, ווי, למשל, וואָס איז דאָס אַזוינס לעבען? צו וואָס לעבט מען, ווען עס ווילט זיך ניט? וואָס איז די סיבה דאָס פיעל מאָל דוכט זיך, אַז דאָס האַרץ ווערט אין שטיקער צוריסען: עס בענקט זיך, און מען ווייס ניט נאָך וואָס... עס איז טרויעריג, און מ'ווייס ניט וואָרום... וואָרום, זאָג מיר, האָט זיך גאָט בעוויזען נאָר צו די אַמאָליגע דורות? וואָרום לאָזט ער זיך ניט יעצט אַראָב

צו אונז, כדי צו ערקלערען, צוליעב וואס ווערען מיר געבוירען אויף דער וועלט, און וואָרום לעבען די בלומען פיעל שענער, פיעל ריינער און פיעל ערעלער אויף דער וועלט, אלס מיר מענשען...

— האב מיך, רחל'ע, ליעב, וועסט דו געפינען אנ'ענטפער אויף די אלע דיינע פראגען...

— זאג מיר, ווי האט מען דאס ליעב?

— אט אזוי האט מען ליעב...

צו דערקלערען מיינע ווערטער האב איך ציטערנדיג רחל'ען א קוש געגעבען אויף איהר ווייסען, צארטען שטערען.

— ניין — האט רחל'ע געזאגט — אזוי קען דאך אויך א גראבער יונג...

און רחל'ע איז אונצופריעדען, ברוגזדיג אויפגעשטאנען פון איהר ארט.

— און זאג דו מיר, רחל'ע, ווי האט מען ליעב?

— ליעב האט מען, ווען מען קאן שענקען דעם אנדערן דאס גאנצע לעבען, דאס לעבען אבער מוז דעמאלט ווירקליך עטוואס ווערט זיין, און דערצו מוז מען פריי זיין. גרויס זיין, שטארק זיין, דען נאר פרייע, גרויסע, שטארקע מענשען קענען און דארפען ליעבען, און נאר אזא ליעבע קאן גליקליך מאכען.

און די אויגען רחל'ס, ווען זי האט גערעדט, האבען געגלאנצט מעהר ווי די שטערען אין הימעל...

איך האב זיך איינגעקוקט אין איהרע אויגען און די ווערטער פון רחל'ען זענען פאר מיר געווען ווי א נייע ענטפלעקונג...

די רויטע פּיילכען.

(פון די שטורם-טעג).

איך און רחל'ע זענען מיר שכנים געוועזן.

נאָך גאַנץ קליינע קינדער זענען מיר געוועזן, אַלס מיר האָבען צום ערשטען מאָל צוזאַמען געשפּיעלט.

זי איז געוועזן מיין כלה, און איך — איהר חתן.

מיין „כלה" איז געוועזן אַ בלאָנדע מיידעלע מיט גרויסע, ליבּטיגע, אָפענע אויגלעך, מיט אַ קליינעם, שענעם מיילכעל. איך, דער „חתן", בין געוועזן אַ יונגעל מיט שוואַרצע לאָקען און מיט פער'חלום'טע אויגען.

זי, רחל'ע, איז געוועזן שטענדיג רוהיג און שווייגענדיג. איך — נערוועז, האַסטיג און רעדעוודיג. דאָך האָבען מיר זיך גוט פערטראָגען. זעהר זעלטען האָבען מיר זיך געצאַנקט, און ווען דאָס האָט אַמאָל געטראָפען, בין איך, געוועהנליך, דערין שולדיג געוועזן, ניט זי.

רחל'ע האָט געשפּיעלט ניט נאָר די „כלה" — נאָר אויך די ראָלע פון אַ מוטער. ווי איהרם אַ קינד האָט זי מיך בעהאַנדעלט. דערפאַר פלעג איך איהר אויסטראַכטען און דערצעהלען מעשה'לעך. זי פלעגט זעהר אויפמערקזאַם אויסהערען, אַ מאַך טהון מיט'ן קעפּיל און בעמערקען: „דו האָסט דאָס נאָר אַזוי דערצעהלט, דאָס איז דאָך אָבער ניט אמת".

אויף אַ קליינעם טייכעל פלעגען מיר לאָזען אונזערע פּאַפּיר-

שיפלעך אין דער ווײַטער וועלט. צוזאמען האבען מיר געוועבט אונזער לעבענס-פארהאנג מיט די גאלדענע פעדעם פון אונזער גליקליכע קינדהײַט.

איך עטוואס האסטיג, זי — רוהיג און לאנגזאם.

* * *

ווען איך האב אנגעהויפען לערנען גמרא, זענען אונזערע שפיעלען געווארען זעלטענער. איך האב זיך פלײַסיג בעשעפטיגט מיט די שווערע, קאפּברעכערישע „סוגיות" פון דעם תלמוד. און רחל'ע איז געווען שטארק בעשעפטיגט מיט שטוביגע ארבײַט. זי איז געווען די עקרת-הבית בײַ איהרע עלטערען.

און אונזער שפיעלען האט בעקומען א נײַעם כאראקטער.

איך בין געווען דער „לעהרער", זי — מײַן „תלמידה".

פון א גרויסע, דיקע גמרא פלעג איך איהר פארזאגען, אין א האלב-זינגענדיגען טאן, צו בעווײַזען מײַנע לומדות, און פלעג מאכען דערבײַ א ערנסטע מינע, פערקנײַטשען דעם שטערען און זיך בעהעלפען מיט דעם גראבען פינגער. רחל'ע פלעגט צוהערען און האט גארנישט פערשטאנען.

ווען איך האב געזעהען, דאס מיט דער גמרא געהט ניט, האב איך געמאכט א פראבע מיט דעם תנ"ך און ווידער האב איך געשפּילט די ראלע פון א מלמד, און זי — פון א אויפמערקזאמער תלמידה.

איך פלעג איהר פערטײַטשען פערשיעדענע קאפּיטעל פון די נביאים. רחל'ע, מיר צוהערענדיג, פלעגט פלוצלונג א פרעג טהון אזא מין שאלה.

— ווי, מײַנסטו. האט אויסגעזעהען א נביא?

— ווי אנ'אלטער פרומער יוד, מיט א לאנגע ווײַסע בארד, מיט לאנגע געגרײַזעלטע פאות, און דער קול פון דעם נביא האט ווײַנענדיג געציטערט ווי דער קול פון אונזער שטאדט-מגיד...

— נײַן, א נביא קען אזוי ניט אויסזעהען, איך גלויב, דאס דער נביא איז געווען הויך געוואקסען, שטארק, יונג. זײַנע שווארצע, פײַעריגע אויגען האבען געבליצט, זײַן קול האט געהילכט ווי א דונער. ער האט פײַנד געהאט די רײַכע, די בלוטזויגער און האט געליבט און געשטיצט אלע שוואכע און ארעמע. ער האט

אויסגעזעהען... נא, ווי זאל איך דאס דיר זאגען... יא, בײ אונז אין שטאדט גיט דאס גאר ניט אזא...

* * *

יאהרען זענען פערגאנגען... איך בין שוין לאנג פון חדר ארויס. איך האב פלײסיג שטודירט די נײ העברעאישע ליטעראטור און פרעמדע לשונות. רחל האט פלײסיג געלערנט רוסיש, און נאר רוסיש. 18-טעס יאהר איז מיר געגאנגען, מײנע בעגעגנונגען מיט רחל זענען נאך זעלטענער געווארען און בײ'ם צוזאמענטרע-פען פלעגען מיר בײדע אביסעל רויט ווערען, זיך עטוואס שע-מען; מיר האבען שוין ניט גערעדט און ניט געלאכט אזוי פרײ קינדיש ווי פריהער...

איך האב זיך בעשעפטיגט מיט בעזונדערע ליעבע מיט דער שענער ליטעראטור. רחל מיט די סאציאל וויסענשאפטען, איך פלעג נתפעל ווערען פון שילער, הײנע, פון גארדאן, און זי—פון מארקס און לאסאל. איך פלעג איהר דערצעהלען ענטוזיאסטיש פון בלומען און ליעבע, פון זעלענ-פערוואנדשאפט, פון זיסע חלומות און פון עסטעטישע תענוגים. זי פלעגט רעדען בעגײסטערט וועגען די קארטאפעל-פראגע, וועגען ארבײטער ארגאניזאציעס, וועגען „קאלעקטיוויזמוס“ און פרויען-עמאנציפאציאן, איך האב אגיטירט צווישען חברים פאר די ווידערבעלעבונג פון דעם יודישען פאלק, זי—פאר די צוקונפטס-מדינה, אין מיר האט זיך בײסלעכווײז דער-וואכט דער „מאן“, אין איהר—די קעמפפערין.

און אזוי האבען זיך בײסלעכווײז געשײדען אונזערע וועגען. אונזער קינדער-און-יוגענד פרײנדשאפט איז איבערגעגאנגען אין פארטײ געגנערשאפט.

* * *

דאן בין איך נאך שווײצאריע געגאנגען, איך האב דארטען שטודירט, און נאך מעהר די שענע אלפען-נאטור גענאסען. רחל איז אין רוסלאנד געבליבען, און האט זיך בעזעצט אין די פאבריק-צענטרען, אום צו אגיטירען צווישען יודישע ארבײטער פאר די סאציאלע אידעע. ווידער זענען א פאר יאהר פערגאנגען, און איך האב פון איהר גארניש געהערט.

נאָר צופֿעליג האָב איך פֿון די בונדיסטישע פֿלוג־בלעטער זיך דערוואוסט, דאָס רחל איז נאָך סיביר פֿערשיקט. און אויך דאָרטען בעשעפֿטיגט זי זיך מיט רעוואָלוציאָנערע אַרבײַט.

אין די שטורם־טעג האָב איך רחל'ן אונפֿערהאָפֿט און אונערוואַרטעט געטראָפֿען אין אַ זײַטיגען ווינקעל פֿון וואַרשאָ. אַך, ווי פֿערענדערט איז זי געווען! אָבגעמאָגערט, בלײַך, אָבגעבליהט, אַ ביסעל אײַנגעבויגען איז זי געשטאַנען נעבען מיר. נאָר אין איהרע שענע אויגען האָט נאָך געברענט דאָס אַלטע יוגענד־פֿײַער. אין איהר גאַנצען וועזען איז געווען עטוואָס הײליגעס, פֿאַנאַטישעס, עקשנדיגעס. עטוואָס וואָס מ'קאָן גאָרניט מנצח זײַן. מיר האָבען זיך בײדע ערינערט אונזערע גליקליכע קינדער־יאָהרען. און אונזער יוגענד־פֿרײַנדשאַפֿט.

רעדענדיג וועגען אונזער בײדענס קינדער־שפּילען האָט אַ ליבער, זיסער שמײכעל בעלײַכט און געמילדערט דעם האַרטען, קאַלטען אויסדרוק אויף איהר ערנסטעס געזיכט. איהר קול האָט געקלונגען ווײך און מעלאָדיש. פּלוצלונג האָט זי זיך ווי פֿערשעמט וועגען איהר לירישע שטימונג און איז מיט אײן שפּרונג איבערגעגאַנגען פֿון די קינדער־זכרונות צו שאַרפֿע וכוחים איבער צײַט־פֿראַגען. און דאָ האָט זיך ווידער געעפֿענט אַ טיעפֿער תּהום צווישען אונזערע אַנזיכטען. איך בין געווען פֿאַר דאָס גאַנצע יודישע פֿאָלק, זי — נאָר פֿאַר'ן יודישען פּראָלעטאַריאַט. איך בין געווען פֿאַר עוואָלוציאָן זי — פֿאַר רעוואָלוציאָן. איך האָב בעטאָנט די גרויסע פֿערגאַנגענהײט פֿון יודישען פֿאָלק און זײַן צוקונפֿט. און זי האָט גערעדט נאָר פֿון די גרויסע אויפֿגאַבען פֿון דער יעצטיגער צײַט. איך האָב זיך אײַנגעשטעלט פֿאַר דעם נאַציאָנאַלען וועזען, זי—פֿאַר דעם קלאַסענקאַמפּף. איהרע אַנזיכטען האָט זי אַרויסגעזאָגט אויפֿגערײַצט, העפֿטיג און אָהן רחמנות.

ווײַבער און רוהיגער האָב איך זי געוואָלט שטימען. בײַ אַני אַלטער בלומענפֿערקויפֿערין, וועלכע מיר האָבען בעגעגענט; האָב איך איהר געוואָלט אַ פּאָר פֿײַלכען קויפֿען. אָבער רחל האָט געמאַכט אַ ברוגז'דיגע האַנד־בעוועגונג אויסרופֿענדיג: „לאָזט אַזעלכע נאַרישקײַטען, איך דאַרף קײן בלומען!" די אַלטע פֿרוי אָבער האָט אונז ניט אָבגעלאָזען. זי איז נאָכגעגאַנגען און האָט זיך געבעטען, מ'זאָל בײַ איהר עטוואָס קויפֿען. רחל האָט רחמנות געהאַט

אויף דער אלטער פרוי און זי האט אנגענומען פון מיר א קלײנעם פײלכען־בוקעט.

האלב ערנסט, האלב קאקעט האט רחל צוגעשפּילעט די פאר פײלכען צו איהר־ברוסט. און איך האב ווידער פראבירט אויפ־פרישען די ערינערונגען פון אונזערע קינדער־יאהרען. רחל אבער האט מיר האסטיג דערלאנגט איהר בלאסע האנד צום אבשיעד.

— וואס עפּיס אזוי גיך? — האב איך פערוואונדערט געפרעגט.

— איך האב קײן צײט, — האט רחל געענטפערט מיט א ציטערדיגען קול, — דער קאמפּף איז גרויס, און ס׳איז א זינד אײן מינוט צו פערלירען. דער נצחון איז נאהענט, אבער מען מוז נאך קרבנות ברענגען... נאך אביסעל אנשטרענגונג, נאך א וואגהאלזיגער אנשטורם געגעבען די טיראנישע ביוראקראטיע און די פאלקס־מאסען זענען בעפרײט...

בײ די לעצטע ווערטער האבען איהרע אויגען געפלאקערט און איהר פּנים האט הײליג געשײנט. כמעט וואלט איך זאגען דאס א מיסטיש פײער האט אין איהר גאנצעם וועזען געברענט. איך האב איהר געגעבען די האנד „אויף ווידערזעהען“.

— אויף ווידערזעהען? ווער ווײס, פיליײכט איז דאס געוועזען אונזער לעצטע בעגעגניש!

בײ די לעצטע ווערטער האט רחל׳ס געזיכט אויסגעדריקט עטוואס ערנסטעס און געהײמניספאלעס. און שנעל איז זי פער־שוואונדען געווארען אין א שמאל געסעל.

* * *

פערזונקען אין טרויעריגע געדאנקען, בין איך מיר ווײטער געגאנגען. די לופט איז געוועזען פײכט און נעבעל׳דיג. דער הימעל גרוי און נידעריג. איך בין פארבײגעגאנגען א גאס, וואו שטרײ־קענדע, יודישע ארבײטער האבען זיך פערזאמעלט. צווישען די רוישענדע, רויהע, הײזערע, טרוקענע קולות האט זיך געהערט דער ענערגישער, מעלאדיש־רײנער און ווײבליך־בעפעהלענדער קול פון רחל. און פלוצלונג איז טויט שטיל געווארען. איך האב געזעהען און געהערט נאר רחל׳ן. זי איז געשטאנען אין מיטען דער מאסע אויף א פאס און האט געהאלטען א פײערדיגע רעוואָ־

לוציאָנערע רעדע. יעדעס וואָרט איהרם האָט געווירקט ווי אַ בליץ, און ווי אַ עלעקטרישער פֿונק איז דאָס דורכגעלאָפֿען אין די מאַסען ...

פלוצלונג האָט זיך דערהערט אַ שאָס... דחל'ס רעדע האָט אין מיטען וואָרט אָבגעהאַקט. אַ קול האָט זי געטראָפֿען פּונקט אין האַרצען.

די ליבע, בלויע פּײַלכען זענען רויט געוואָרען פֿון איהר נאָך יונגעם בלוט.

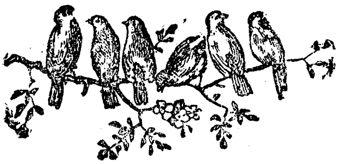

די פֿרייע ליעבע.

אין אַ שענעם זומער־טאָג זיצט אַ יונגע דאַמע, אונגעפֿעהר 25 יאָהר אַלט, אויף אַ באַנק אין וואַלד, ניט זעהר ווייט פֿון אַ מאָדערנעם, עלעגאַנטען קוראָרט. עס געהט צו איהר צו אַ הערר פֿון אַ יאָהר פֿינף און דרייסיג; און גריסט איהר העפֿליך און שטום.

ער: ערלויבט מיר דאָ צו זעצען זיך (ער זעצט זיך מיט אַ מינע פֿון אַ מידען מענשען).

זי: (לייכט, ווייס געקליידעט, שוואַרצע האָר; גרויסע פֿייערדיגע אויגען, האַלט איהר קאָפּ ווי פֿערטראַכט אַרונטערגעלאָזען, און מיט דעם שפּיץ זונענשירם שרייבט זי אין זאַמד, גיט אַ שאָקעל מיט דעם קאָפּ, וואָס מ׳קאָן דייטען דאָס זי ערלויבט).

ער: ווי שען, ווי רייצענד דאָ איז די נאַטור...

זי: (שווייגט און שרייבט האַסטיג און נערוועז אין זאַמד).

ער: (ניט זיכער. אַביסעל שעמעוודיג) פֿיעלייכט שטער איך אייך, גנעדיגע פֿרוי, אין אייערע געדאַנקען, אין אייער רוהע, וועל איך גלייך פֿון דאַנען אַוועקגעהן...

זי: (הויבט אויף איהר קאָפּ מיט עטוואָס קאָקעטעריע, שפּאַרט אָן איהר קיהן אויף דער הענטעל פֿון זאָנטיק, קוקט אויף אַ ווייטען פּונקט, ווי זי וויל איהם ניט אָנקוקען) מיין גאָט, אומעטום איז מען דאָ פֿער־

פאָלגט; די מענער לאָזען ניט צורוה. ווען אַ דאַמע זיצט אַליין, קאָנען זי רוהיג ניט פערבייגעהן... און מערקווירדיג, אַלע זענען זיי גלייך, גאָר קיין אונטערשיעד ניט...

ער: (ווענדעט זיך צו איהר שוין מיט מעהר מוטה) איהר זייט דאָך נאָך אַזוי יונג, און קענט שוין די נאַטור פון אַלע מענער?

זי: (עטוואָס ליעבעדיגער; קוקענדיג צו איהם פון דער זייט ווי בגנבה) ווען מען קען איין מאַן, קען מען שוין אַלע...

ער: (רוקט זיך עטוואָס נעהענטער, און קוקט צו איהר מיט האַלב-לאַכענדע און האַלב-פערליעבטע אויגען) מיין גנעדיגע פרוי, איהר האָט אַ טעות... ניט אַלע מענער זענען גלייך. עס גיבען אויך „איך-מענשען", בעזונדערע עקזעמפּלאַרען, און די מענשען איז יעדער אַ בעזונדערע וועלט... ווי עס ווייזט אויס, האָט איהר זיך קיינמאָל ניט בעקענט מיט קינסטלער-מענשען...

זי (ראַש): זייט איהר אפשר אַ קינסטלער? אַ מאַלער, אַ בילדהויער (סקולפּטאָר), אַ פּאָעט?

ער (לאַנגזאַם): איך בין אַ לעבענס-קינסטלער...

זי (ווי פערטראַכט): לעבענס-קינסטלער? וואָס איז דאָס אייגענטליך?

ער (פערזוכט אַ עגיפּטישען פּאַפּיראָס): דאָס הייסט, אַז דאָס לעבען איז ביי מיר אַ קונסט. איך זוך אין לעבען די אייביגע שענהייט, די אייביגע ווייבליכקייט...

זי (פערשטיקט אַ שמייכעל): איהר זוכט שטענדיג, אָבער ווי עס שיינט, האָט איהר נאָך גאָרנישט געפונען...

ער: פון וואַנען ווייסט איהר דאָס?

זי: ווען איהר וואָלט איינמאָל געפונען, וואָלט איהר דאָך מעהר ניט זוכען...

ער (מיט אַ מינע פון גאוה): איך זוך יעדען טאָג, יעדע שעה אַ נייע שענהייט, אַ גאַנץ נייעם פערגעניגען; איך זוך שענהייטען און פערגעניגען, וואָס קיינער האָט זיי נאָך ניט פּראָבירט, וואָס קיינער האָט זיי ניט פאַרגעפיהלט — און דאָס איז, מיין דאַמע, די העכסטע קונסט פון לעבען...

זי (לאָזט אַרונטער איהר קאָקעטען קאָפּ און שטעכט נערוועז דעם שפּיץ

פון זאַנטיק אין זאַמד): איהר מוזט זײַן, מײַן העֶרר, אַ מוראַ'דיגעֶר. שרעֶקליכעֶר מעֶנש... אַ געֶפעֶהרליכעֶר מעֶנש...

עֶר: עס איז מעֶגליך... אָבעֶר דאָס וואָס עס איז געֶפעֶהרליך און שרעֶקליך, דאָס דוקא ציהט, שלעֶפט צו זיך דעֶם מאָדעֶרנעֶם מעֶנשעֶן. אין אַ אויטאָטאָביל, למשל, אָדעֶר אין אַ לופט־באַלאָן איז געֶפעֶהרליך צו פאָהרעֶן, אָבעֶר דאָס איז דוקא אינטעֶרעֶסאַנט. די מעֶנשעֶן, וועֶלכעֶ פאָהרעֶן שטעֶנדיג אין אַ געֶוועֶהנליכעֶן וואָגעֶן, געֶלוסט זיך צו פעֶרזוכעֶן אַמאָל פאָהרעֶן אין אַ שרעֶקליכעֶן אויטאָמאָביל, אָדעֶר לופט־באַלאָן, האָב איך, פיעלײַכט, ניט רעֶכט?

זי (כלומר'שט שעֶמעֶודיג): און וואָס מ'פאָהרט קומט מעֶן דאָך צום זעֶלבעֶן ציעל...

עֶר: ניט דעֶר ציעל איז דעֶר עיקר, מײַן דאַמעֶ — דעֶר עיקר איז די נסיעה, די בעֶוועֶגונג. די אויפרעֶגונג פון די נעֶרוועֶן, דאָס פיהלעֶן און שפירעֶן די נאָהעֶנטקײַט פון דעֶר סכנה...

זי: אָבעֶר אויך אין דעֶר רוהיגקײַט, אין דעֶר האַרמאָניעֶ ליעגט דאָך שעֶנהײַט,

עֶר: רוהיגקײַט, זאַטקײַט איז טויט; דאָס לעֶבעֶן איז בעֶוועֶגונג, און דוקא אין דעֶר בעֶוועֶגונג איז ריטמוס, איז האַרמאָניעֶ...

פויזעֶ. ביידעֶ שווײַגעֶן. שמעֶטעֶרלינגעֶן פליהעֶן, שוועֶבעֶן אין דעֶר לופט.

עֶר (ווי אויפגעֶוואַכט): געֶפינט איהר ניט, דאָס די שמעֶטעֶרלינגעֶן זעֶנעֶן לעֶבעֶנס־קינסטלעֶר. זײעֶר לעֶבעֶן איז ליעבעֶ, זײעֶר ליעבעֶ איז לעֶבעֶן... זײ זעֶנעֶן שטעֶנדיג שכור פון דעֶר ליעבעֶ, פון די זונעֶן־שטראַהלעֶן... און וויפיעל פאַרבעֶן האָבעֶן זײ...

זי: אָבעֶר ווי קורץ איז זײעֶר לעֶבעֶן...

עֶר: פעֶרקעֶהרט: אין אײן סעֶקונדעֶ שעֶפעֶן זײ אויס אַן־אײביגקײַט, זײ לעֶבעֶן כל־זמן זײ ליעבעֶן, און דאָס איז געֶנוג...

זי: איהר זײַט דאָך, ווי איהר זאָגט, אַ לעֶבעֶנס־קינסטלעֶר, און ווי עס שײַנט, אַן'עֶרפאַהרעֶנעֶר אין ליעבעֶ־זאַכעֶן, קאָנט איהר מיר ניט זאָגעֶן: וואָס איז דאָס אײגעֶנטליך די „ליעבעֶ"?

עֶר: מיט ווערטעֶר קאָן מעֶן די „ליעבעֶ" ניט עֶרקלעֶרעֶן. דאָס מוז מעֶן פיהלעֶן, דורכלעֶבעֶן, און יעֶדעֶרעֶר פיהלט דאָס און

לעבט דאס דורך אויף זיין אופן. האט איהר קיינמאל ניט געליעבט?

זי (כלומר'שט צארניג): ווער האט דאס אייך ערלויבט, צו שטעלען מיר אזעלכע פראגען...

ער: ווי עס ווייזט אויס, זייט איהר, האט קיין פעראיבעל ניט, אומגליקליך...

זי (אויפשפרינגענדיג פון באנק): איהר זייט חוצפה'דיג...

ער (רוהיג): דאס איז מעגליך... אבער רעכט האב איך, פיעלייכט ניט?

זי (ערנסט, צוריקזעצענדיג זיך): אבער ווי קומט איהר צו דעם געדאנק, דאס איך בין אומגליקליך... איך בין זעהר גליקליך פערהייראטעט.

ער: גליקליכע האבען ליעב צו דערצעהלען פון זייער גליק... גליק מאכט א פרוי רעדעוודיג, גוטמוטיג... נאר דאס אומגליק איז שווייגענדיג, בייזיג און ערנסט...

זי: בין איך דאס?

ער (פעסט): יא, דאס זייט איהר, און דאס רויבט פון דער פרוי איהר עכטע, שטראהלענדע, בעגליקענדע שענהייט. נאר די ליעבע מאכט די פרוי אמת שען...

זי: בין איך דען ניט...

ער: פערקעהרט: איהר זייט געטליך שען, אבער אייער שענהייט שלאפט אין אייך, מען מוז זי ערשט אויפוועקען, אנצינדען...

זי (האלב איראניש, האלב ערנסט): ווי אזוי קען מען די שלאפענדיגע שענהייט אויפוועקען?

ער: דורך ליעבע.

זי (ווי פערצווייפעלט): גיבט דען ליעבע?... איך גלויב ניט דארין...

ער (מיט התלהבות): דאס פיהל איך מיט אלע נערוועז: איך ליעב דיך אונענדליך אהן א ברעג. (ער חאפט איהר האנד און קושט האסטיג).

זי (די האנד צוריקציהענד און ווי בעליידיגט): אזוי שנעל ווי א בליץ... איהר ווייסט דאך נאך אפילו ניט מיין נאמען...

ער (מיט בעגייסטערונג): פון ערשטען בליק האב איך זיך אין דיר

פערליעבט, און איך וויל גארנישט וויסען, ווער דו ביזט... דו קענסט זײַן א פערברעכערין, פאר מיר ביזטו א געטין...

זי (איראניש): וויפיעל פרויען האט איהר שוין געמאכט אזעלכע ליעבעס-ערקלערונגען?... איהר זײַט דאך א לעבענס-קינסט-לער...

ער (מיט א טרײַסטענדיגע שטימע): איך בין זיך מודה, דאס איך האב אין מײַן לעבען פיעל מאל געליעבט, אבער איך בעגרײַף און זעה יעצט, דאס עס איז קײַן ריכטיגע ליעבע ניט געווען. נאר יעצט שפיר איך, ווייס איך, וואס הייסט די ריכטיגע ליעבע... ווי א בליץ, ווי א דונער האט זי מיך פלוצלונג געטראפען.

זי (שטעכיג): האט איהר אלע פרויען מיט דעם זעלבען נוסח די ליעבעס-ערקלערונג געמאכט?

ער (היטציג): דו פײַניגסט מיך (ער שפרינגט אויף און בעדעקט זי מיט קושען) דו ליעבסט דאך מיך אויך... צוליעב וואס פער-שטעקסטו דאס... לאז אונז גליקליך זײַן...

זי (ווי בעליידיגט און פערשעמט): איהר זײַט אנ'עזות-פנים... איהר פערגעסט, דאס איהר רעדט מיט אנ'אנשטענדיגע פרוי...

ער (צומישט): איך ליעב דיך, די ליעבע קען ניט קײַן גרענצען, קײַן חשבונות... איך בין בערייט אלע אפפער פאר דיך צו ברענגען (ער שטעלט זיך פאר איהר אויף די קניע, מיט א בעטענדיגער מינע)... נעם מײַן לעבען און נפש, נאר דײַן ליעבע גיב מיר... מעג איך דיך בעזוכען? זאל איך צו דיר קומען?...

זי (רוהיג, קאלטבלוטיג): איך בין דא אין באד מיט מײַן מאן; ער ליעבט מיך זעהר און איז זעהר אײַפערזיכטיג...

ער (נערוועז): דאן קום צו מיר, איך וועל דיך מיט אונגעדולד דערווארטען... די חתונה איז נאר האנדווערק, די ליעבע איז אבער קונסט; די חתונה איז פראזא, די ליעבע איז פאעזיע...

זי (פערטראכט): פאעזיע?

ער (בעגײַסטערט): דו קומסט? יא? דו ביזט א מלאך, א געטין... ווי הימעליש שען דו ביזט, ווי רײַצענד... יעדע סעקונדע וועט מיר זײַן אנ'אייביגקייט אין מײַן ווארטען אויף דיר... דו קומסט, יא?

זי (רוהיג, געלאסען): איך קען דאך אײַך אבער גארניט...

ערלויבט מיר, יונגערמאן, צופרעגען: ווער און וואס זײַט איהר?

ער: א ליעבעס־קינסטלער...

זי (פארשעמט): זעהר שען... אבער איך מײַן וואס איז אײַער בע־שעפטיגונג... איך מײַן פון וואס לעבט איהר, וועלכע מיטלען האט איהר צום לעבען?

ער (פערוואירט): איך בין א פאעט...

זי (טרוקען קאלט): האט איהר א גרויסע אײַנקונפט, פערדיענט איהר פיעל א חודש?

ער: איך פערדיען זעהר וועניג... נאר אין דער ליעבע קען איך ניט זאט ווערען, ווײַס איך ניט קײַן ברעג, אבער אזוי בין איך זעהר גענוגזאם אין די אנדערע לעבענס־בעדירפנישען... איך בין א מסתפק במועט... די מוזיק און די ליעבע פאעזיע גענינגען מיר צו זײַן פאלשטענדיג גליקליך...

זי (שטרענג): ווען איהר זײַט ארעם, ווי קענט איהר זיך ערלויבען אזא לוקסוס ווי ליעבע? פרישע ליעבע האבען צו אפט, דאס איז דאך א צו טײַערער ביסען, איהר פערשטעהט מיך, פאר אײַך איז די ליעבע פאעזיע, פאר אזעלכע פרויען ווי איך אבער איז די ליעבע, ווי זאל איך דאס זאגען...

ער (אויפגעבראכט): געשעפט.

זי (קאלטבלוטיג און חוצפה'דיג): רופט דאס ווי איהר ווילט... איך האב גרויסע בעדירפנישען אין לעבען... מײַן מאן איז פארא־ליזירט, און איך מוז פון מײַן... ווי זאל איך דאס זאגען...

ער: פון אײַער קערפער...

זי: זאל זײַן אזוי, איך מוז דערפון לעבען, און ווי עס איז לעבען קען איך ניט, דארום קאן איך מײַן ליעבע ביליג ניט פערקויפען... און איך האב געגלויבט, אז איהר זײַט רײַך... איהר זײַט וועניג־סטענס א באנקיר...

ער: און איך האב געגלויבט, אז איהר זײַט ליעבעס־דורשטיג... און איך האב געגלויבט, דאס איהר קענט גארניט דאס לעבען...

זי: איך קען דאס לעבען צו פיעל... איך ווײַס, וואס די „פאעזיע" איז ווערט... קויפען קען מען פאר איהר גארנישט... אמאל, אין די יונגע יאהרען, האב איך געגלויבט די ליעבעס־קינסטלער,

אָבּער מײַן גלױבּען האָט מיך דערצו געבּראַכט, װאָס איך בּין יעצט...

ער: דאַן אַדיע, קױפען ליבּע דאָס איז ניט מײַן פאַך...

זי: ליבּע אומזיסט איז ניטאָ. װען איהר, מענער, צאָהלט ניט פאַר דער ליבּע מיט געלד, בּעצאָהלט איהר דאָס מיט אײַער לעבּען, מיט אײַער פרײַהײַט...

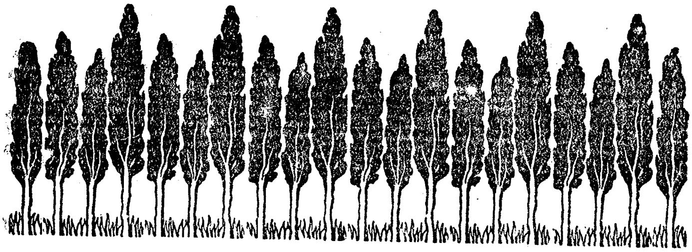

לעבען—ליעבען.

ז י: איך קען מעהר ניט לעבען ...

ע ר: וואס הייס דו קענסט ניט, דו ווילסט ניט לעבען ...

ז י: עס איז ניטא צוליעב וואס צו לעבען ... ס'איז ניטא צוליעב וואס זיך צו בעגייסטערן, ס'איז ניטא צוליעב וואס זיך צו אפפערן ...

ע ר: נארעלע, דאס לעבען איז פאר זיך זעלבסט א תכלית ... דו ביזט, א פנים, קראנק, נערוועז, דארום זוכסט דו עפעס יסורים, חלומות און קענסט ניט געניסען דאס עכטע לעבען, דו ביזט יונג, שען, פיקאנט און דו קענסט מאכען דאס לעבען אי פאר זיך, אי פאר מיר א גן־עדן. אבער דו פייניגסט זיך אי מיך ... דו לעבסט אליין ניט, און ...

ז י: הער שוין אויף ... דו ביזט א עגאאיסט ... דו פערשטעהסט מיך ניט ... פיעלייכט בין איך קראנק ... מעגליך ... אבער אזא געזונדהייט, ווי דו מיינסט, איז מיר עקעל ...

ע ר: אמת, איך בין א עגאאיסט ... עגאאיזמוס איז אבער געזונד, נאטירליך ... בעזונדער עגאאיזמוס האט בעשאפען אלעס וואס איז נוצליך, אלעס וואס איז שען, אלעס וואס איז וואהר ... דו ביזט אבער א זינדערין, דו זינדיגסט געגען דיין גוף, געגען דיין נשמה, געגען דער נאטור, געגען דיין געשלעכט...

זי: גיב מיר אַנ׳אידעאַל, און איך וועל לעבען, און איך וועל וועלען לעבען ...

ער: אַנ׳אידעאַל קען מען ניט געבען, מען קען דאָס אויך ניט נעהמען ... אַנ׳אידעאַל מוז מען אין זיך געפינען, אַלײן מוז מען איהם געפינען, און מען דאַרף גאָר פיעל ניט זוכען ...

זי: האָסטו אַנ׳אידעאַל אין לעבען. האָסט דו איהם געפונען אין זיך?

ער: געוויס האָב איך!

זי: און וואָס איז דײַן אידעאַל?

ער: מײַן אידעאַל איז צו לעבען, מיט דיר לעבען, מיט דיר אַלעם געניסען ...

זי: צוליעב וואָס אָבער לעבען? צוליעב וואָס געניסען?

ער: דו קומסט ווידער מיט דײַנע מעטאַפיזישע פראַגען ...

זי: קענסט דו אָבער לעבען, קענסט דו אָבער געניסען דאָס לעבען, ווען עס איז אַזוי פיעל אומגליק דאָ אויף דער וועלט, ווען אַזוי פיעל מענשען לײַדען? ...

ער: און ווען דו לעבסט ניט, ווען דו לײַדסט אויך, פערגרעסערסט דו נאָר די צאָהל פון די לײַדענדע, פון די אומגליקליכע, אָבער העלפען העלפסט דו דערמיט קײנעם ניט ...

זי: זעהר אַ בעקוועמע פילאָזאָפיע האָסט דו ... אין אמת׳ן גערעדט פערשטעהסט דו גאָרניט, וואָס „לעבען" איז ... דו מײנסט, אַז נאָכגעבען אַלע תאוות איז לעבען, אָדער ווי דו זאָגסט „זיך אויסלעבען".

ער (מיט אַ ביטערן שמײכעל): און וואָס רופסט דו „לעבען"?

זי (ערנסט און מיט אַ ציטערנדען קול): איך רוף „לעבען" לײַדען, קעמפפען, זיך אָפּפערן און וויסען פאַרוואָס, און גלויבען, שטאַרק גלויבען אין דער זאַך. פאַרוואָס מען לײַדעט, פאַרוואָס מען איז זיך מקריב... איך רוף „לעבען" זיעגען, העלפען, געבען, שענקען, פערמעהרען גליק אויף דער וועלט, פערברײטען ליבע צווישען מענשען ...

ער (מיט אַ שפּאָטענדען טאָן): נו, פאַרוואָס טהוסט דו דאָס ניט?

זי (טרויעריג און מיט יאוש): איך ווײס ניט ווי, איך ווײס ניט, מיט וואָס קען איך דיענען דער מענשהײַט. לערען מיך, ווײַז

מיר דעם ריכטיגען וועג, דאן וועל איך וויסען, דאס דו ליעבסט מיך...

ער: דיען זיך. לעב אליין, דאס הייסט, לעב מיט מיר, לאז אונז גענייסען אונזער יוגענד. לאז אונז אויסטרינקען דעם כוס פון אונזער ליעבע... דערמיט ווילען מיר פערגרעסערן די צאהל פון די גליקליכע אויף דער וועלט...

זי: דיין השגה פון גליק איז קליין, דער כוס פון דיין ליעבע איז זעהר פלאך... און ווי ארעם איז דיין בעגריף פון פערגניגען...

ער: לאז אונז זויגען, נאשען, פערזוכען אונזער יוגענד... דו רעדסט ווי א זקנה. ווי אנ׳אלטע באבע, און מיר זענען דאך יונג... אין אונזער קערפער שטעקט א וועלט פון תענוגים, פון גליק... מיר האבען ביידע פייער, לאז איהם ניט אויסלעשען... אין דיינע ווערטער איז אייז, טוידט... און איך וויל לעבען, ליעבען, ברענען...

זי: און וואס וועט זיין נאכדעם... איך מיין, ווען דאס פייער וועט אויסברענען... ווען... דו פערשטעהסט וואס איך וויל זא-גען... דאן קומט קעלט... פראזא... לאנגוויילינקייט... פוסט-קייט...

ער: זיי ניט צו קלוג... פייניג מיך ניט... דו ליעבסט מיך ניט, דארום קענסט דו פילאזאפירען... איך וויל אבער לעבען, מיט דיר לעבען... איך ליעב דיך, און דארום פרעג איך ניט: וואס קומט נאכדעם... די עכטע ליעבע ווייס קיין פערגאנגענהייט, קיין צוקונפט, זי איז — געגענווארט... איהר רגע איז אנ׳איי-ביגקייט...

זי: דו ליעבסט מיך ניט...

ער: איך?

זי: דו דענקסט נאר וועגען זיך. און ווען מען ליעבט פערגעסט מען זיך... און ווען דו ליעבסט איז דיין ליעבע ארעם, זי האט קיין נשמה און קען נאר דעם גוף. תאוה איז ביי דיר ליעבע... דו ווילסט ניט לעבען נאר „אויסלעבען זיך"... ווען דו וואלסט ווירקליך מיך ליעב געהאט, וואלסט דו גרעסער, טיעפער, הייליגער, אידעאלער געווארען... די ליעבע, ווי איך פערשטעה זי, שאפט וואונדער. דען זי קען קיין עגאאיזמוס... די ווירק-

ליבע ליעבע קען װארטען, קען דולדען, זי לויפט ניט נאך דער רגע, זי „חאפט ניט דעם מאמענט“... די װירקליכע ליעבע לערנט לײדען, קעמפפען, און אויך — זיעגען. נאר די תאוה האט קײן געדולד, קען ניט װארטען און דענקט נאר װעגען זיך...

ער: דאס װאס דו רעדסט איז מעטאפיזיק...

זי: גאנץ ריכטיג; די ליעבע איז אבער מעטאפיזיק...

ליעבע און פרייהייט.

זי: די יאָהרען געהען אַוועק, און עס מוז דאָך איינמאָל אַנ'עק נעהמען...

ער: דו הויבסט ווייטער אָן מיט דיינע זאַכען, מיט דיין כ'ניקען...

זי: איינמאל מוזען מיר דאָך, וואָס קומט אַרויס פון די וואַר־טענעס, פון די אָבלעגענעס, דאָס לעבען געהט אַוועק אין הו־הא, אין חלומות, אין אום־טרייבען זיך, און קיין אמת'ער שטיקעל נחת איז ניטאָ, דו מוזט איינמאָל מוטה האָבען...

ער: אַזעלכע מענשען ווי מיר זענען טאָרען זיך ניט פעראייניגען ווי אַלע אַנדערע מענשען, ווי אַ געוועהנליכער בורזשוא. ווער ווייס וואָס וועט מאָרגען זיין? היינט בין איך דאָ, און מאָרגען פיליייכט אין חד־גדיא, אין געפיינגענעס, אין סיביר, און אָפשר אויף דעם עשאַפאָט. מיר זענען ניט געבאָרען אום צו בויען, אום צו פלאַנצען, נאָר צו צערשטערען...

זי: די נאַטור צערשטערט און בויט, טוידטעט און שאַפט נייעס לעבען צוזאַמען...

ער: איך אַלס יונגער בעל־הבית'ל, אַלס פאָטער. אַלס געבונדען... ניין, איך קאָן דאָס מיר גאָרניט פאָרשטעלען... דאָס חתונה האָבען, דער גאַנצער ענין פון פאַמיליען־לעבען קומט מיר פאָר העכסט בורזשואיש...

זי: וואָס רעדסטו, גראַדע אין דער עהע ליגט פיעל פאָעזיע,

עטוואָס הײליגעס, ערנסטעס — ווי זאָגט ניטשע: „אין דעם ווילען פון צווייען ליעגט עטוואָס איינס צו שאַפען, וואָס פיעל מעהר איז, אַלס די וואָס האָבען דאָס געשאַפען". ניטשע איז אוודאי קיין בורזשוא געוועזן, און דאָך הייסט ער אויך: אַני׳ עדלערן, אַ בעסערן לייב זאָלסט דו שאַפען... אַ שאַפענדען זאָלסטו שאַפען!"

ער: רעדען מיר בעסער וועגען פרעהליכערע זאַכען, זאָג דו אַקאָרסט פערעלע, וואו האַלסטו אין „קאַפּיטאַל"? האָסטו שוין פיעל פרקים געלערענט? וואָס, עס געהט אַביסעל שווערליך, דײן קאָפּ ליגט אין נאַרישקײטען. ניין, פערעלע, דו מוזט די זאַך אַביסעל ערנסטער און פלײסיגער נעהמען...

זי: אַז איך וואָלט שטענדיג זיין מיט דיר וואָלט איך פיעל גרינגער געלערנט, מיט דיר איז עפּעס אַנדערס, מיט דיר, וועלוועלע, וואָלט דער „קאַפּיטאַל" געהן ווי אַ מזמור...

ער: ניין, פערעלע, עס איז איצט אַ מלחמה צייט, עס ברענט די רעוואָלוציאָן, זי ברויכט קרבנות, אין אַזאַ צייט, זאָג איך דיר פייגעלע, איז אַ זינד צו טראַכטען וועגען אונזער אייגענעם גליק. עס ליגט איצטער מיר אין קאָפּ עפּעס וויכטיגערע זאַכען ווי אַ נעסט בויען...

זי: אין נעסט וועלען מיר לעבען ווי צוויי טייבעלעך, איי, וועט דאָס זיין אַ לעבען פון לעבען לאַנד, אין אונזער נעסט וועלען מיר קלויבען נייע כוחות, נייען מוטה אום צו קעמפּפען אַרויםפליהענדיג פון נעסט... דרויסען וועלען מיר זיין ווי רויבפויגעל... מיר וועלען פעראייניגען אונזערע כוחות צו פליהען הויך אין אַ אַ פרייער וועלט...

ער: פערעלע דו ביזט אַ פאַנטאַזיאָרקע. דו ביזט נאָך אַ קינד... דו ווייסט ניט ווי האַרט איז דאָס לעבען, ווי שווער איז דער קאַמפּף... די קליינע פייגעלעך אין נעסט וועלען אונז שוואַך מאַכען, מיר וועלען מוזען קריכען אין מיסט, פויזען אויף דער ערד צו זוכען קערענדלעך פאַר די קליינע פייגעלעך...

זי: דו קענסט לאַכען פון מיר, אָבער איך מוז דיר זאָגען דעם אמת דאָס זעהר אָפט דוכט זיך מיר, דאָס מיינע חברתות אין דער יוגענד, וועלכע אַלע האָבען שוין קינדערלעך, זענען פיעל גליקליכער אַלס איך. מיר דוכט זיך אָפט, אַז זיי טהוען עפּעס

וויכטיגערעס אין לעבען אלס איך, זיי זייגען זייערע קינדער, זיי האָדעוועןְ פופּקעלעך. זיי העלפען זייערע מאנען... זייערע זאָרגען וועגען קומענדיגען דור האָט אַ ממשות. און ווען איך בעטראַכט מיין אייגענעם לעבען פאַל איך אין מיינע אויגען. וואָס און ווער בין איך. וועמען וועל איך העלפען, וועמען וועל איך גרינגער, זיסער מאַכען דאָס לעבען ווען איך וועל שוין דעם גאַנצען „קאַפּיטאַל“ אויסלערנען...

ער: דו האָסט רעכט, פערעלע. דורך דעם וואָס דו וועסט זיצען ביי דיין מאַמען צו הויז, און פאַרקען זיך אין „קאַפּיטאַל“ וועסטו קיינעם ניט העלפען. דו מוזט לערנען כדי זיך בעסער צו בעוואַפענען אין קאַמפף. מיט הוילע הענד קאָן מען אין קאַמפף ניט געהן. פופּקעלעך זאָלען אַנדערע האָדעוועןְ, דו ביזט אָבער ניט געבאָרען צו זיין אַ קוואַקוכע ווי דיינע חברתות. דו געה אין קאַמפף, טראַכט ניט וועגען אַ ווארעמען נעסט. אין געפאַהר' אין דער עוויגער מלחמה פאַר פרייהייט, פאַר גערעכטיגקייט' פאַר דעם גליק פון אונגליקליכע מענשען, — אין דערינען ליעגט אונזער אייגענער גליק, דאָס איז דאָס ריכטיגע ווירקליכע לעבען. געה, פערעלע, אין די קעמפפענדע רייהען. די רייהען ווערען שיטערער, מען מוז זיי פילען...

זי: עס איז דיר גרינג צו זאָגען: געה: אָבער, זאָג דו אַליין, ווי קאָן איך לאָזען מיין אַלטע, קראַנקע מאַמען און געהן אין אייערע רייהען, דאָס הייסט טוידטען די מוטער... ניין, דאָס וועט זיין פאַר איהר שווערער, ביטערער אַלס דער טויט...

ער: דאָס וואָס איז שוואַך, אַלט, קראַנק, מוז שטאַרבען, זאָל שטאַרבען, אַביסעל פריהער, אַביסעל שפּעטער, דער אונטערשיעד איז ניט גרויס, אָבער מיר מוזען טראַכטען וועגען נייעם לעבען, פרייעם לעבען. איך בעגרייף ווי שווער דיר איז לאָזען דיין מוטער. ווי דו העננסט אויף איהר, ווי ליעב דו האָסט זי. איך האָב אַליין אויך אַ מוטער. אָבער אַ רעוואָלוציאָנער מוז שטאַרק מאַכען זיין האַרץ ווי שטיין. די ליעבע, די אָנהייננגליכקייט איז פאַר אַ רעוואָלוציאָנער אַ לוקסוס-אַרטיקעל, צופיעל ראָסקאָש...

זי: געוויס, מיט מיין קאָפּ פערשטעה איך, אַז דו ביזט גערעכט, אָבער מיין האַרץ קאָן איך מיר ניט אויסשניידען. איך בין ווי

צווישען צוויי מאגנעטען: עס ציהט מיך צו דעם קאמפף, צו דער רעוואלוציאן, עס הויבט מיך פון ארט צו לויפען צו די שוועסטער, וועלכע זענען זיך מקריב פאר דער פרייהייט. עס איז מיר עקעלהאפט דאס לעבען אין שטוב. אין דער רוהע, ווען אומעטום איז בעוועגונג, אומעטום שפראצט נייעס לעבען, אבער פון דער אנדער זייט, ווען איך זעה, דאס די אלטע מוטער קאן אהן מיר איין מינוט ניט לעבען, דאס איך אליין האלט זי אויף די פיס, בין איך ווי געבונדען מיט קייטען. און דארום זאג איך: נאר דו קאנסט מיך פון אלעם בעפרייען. זאג מיר, דאס איך בין דיין אויף עוויג, נעהם מיך, וועל איך געהן מיט דיר ביז אנ׳עק וועלט, אויף סאחאלין און וואוהין דוווילסט, וואוהין דו מוזט. מיט שמחה וועל איך געהן צו דער תליה, ווען איך וועל וויסען דאס איך בין דיינע, נאר איך אליין, און דו פער־לאנגסט דאס פון מיר. אהן דיר בין איך שוואך.

ער: דו רעדסט אלץ וועגען איין זאך. ניט איך. פערעלע, פער־לאנג פון דיר וואס. די רעוואלוציאן רופט דיך, דארף דיך... איך וויים, דו האסט אין זיך גענוג קראפט; דו געהערסט ניט צו דער אלטער אבשטארבענדער וועלט... דו מוזט זיך אבער בעפרייען. דו מוזט אויסווארצלען אלע דיינע קראנקע געפיהלען, אויסמעקען אלע דיינע ראמאנטישע פאנטאזיען. דו הערסט ווי עס שטירצט די אלטע וועלט, ווי עס פאלען די אלטע געטער, די אלטע מזבחות...

זי: אלץ אמת. אבער מיין אלטע ליעבע צו דיר, וועלוועלע, לעבט, און וועט קיינמאל ניט שטארבען. אלץ שטארבט אוים, אלץ שטירצט, אבער די ליעבע איז עוויג, זי איז שטענדיג יונג, הייס, שטארק, שטארקער ווי דער טוידט. זאג מיר אויך היינט דאס דו ליעבסט מיך, ווי דו האסט מיך אמאל געליעבט, בין איך אויף אלץ בערייט. ליעבסטו מיך, וועלוועלע, קוק מיר גלייך אין די אויגען און זאג דעם אמת, זאג: ליעבסטו מיך?

ער: איך ליעב דיך, פערעלע, אבער די פרייהייט נאך מעהר...

זי: פרייהייט אהן ליעבע, אהן ליעבע ווי איך פיהל זי, אהן ליעבע, וועלכע האט קיין סוף, קיין עק, אזא פרייהייט, זאג איך דיר, וועלוועלע, איז פוסט, טויט, און איז גארנישט ווערט.

ער: ליעבע אהן פרייהייט איז גארנישט ווערט. נאר א פרייער מענש קאן ליעבען, די ליעבע איז ניט פאר קנעכט.

זי: קאן מען ניט פעראיינינגען די ליעבע מיט דער פרייהייט?

ער: דאס הייסט די פרייע ליעבע! איך גלויב דאס איז שוין מעגליך.

זי: דאס הייסט: היינט איך, מארגען... יע, מארגען, ווען דו פיהלסט זיך ניט פריי, פריי ווי דו גלויבסט, פריי ווי דו ווילסט — דאן אנ׳אנדערע; און דו ביזט ווידער פריי... דערצו האב איך קיין טאלענט... איך בעגרייף ניט אזא ליעבע... אזא ליעבע איז אומגליק, דאס איז א שפיעל, די ריכטיגע ליעבע איז עביג...

ער: אזא ליעבע ווי דו מיינסט איז קנעכטשאפט, זי טוידטעט אלע פרייע געפיהלען, אלע פרייע שטרעבונגען. איך האב קיין פעהיגקייט ניט צו אזא מין ליעבע...

זי: איך מיין די ליעבע, ריכטיגע ליעבע, און דו מיינסט וואס אנדערס...

ער: איך מיין די פרייהייט, די ריכטיגע פרייהייט, און דו, פערעלע, מיינסט וואס אנדערס...

זי: איך מיין דו האסט מיך קיינמאל ריכטיג ניט געליעבט, רען די וואהרע ליעבע שטארבט ניט, ווערט קיינמאל ניט שוואך...

ער: אזא ליעבע לעבט אין טרוים, די פרייהייט איז אבער די ווירקליכקייט אליין...

זי: און איך זאג דיר, דאס די פרייהייט איז א חלום, א שענער חלום, און נאר די ליעבע אליין איז די ווירקליכקייט. —

פון מיין בערלינער טאגע-בוך.

איך זיץ אין א גרויסען זאל ביים פראפעסאר ליידען, אין א זומער-טאג. אין זאל זיצען פיעל קראנקע, אדער וועלכע עס האלטען זיך פאר קראנקע, און פון מינוט צו מינוט קומען אריין נייע פאציענטען. דער גרעסטער טהייל פון זיי זענען רוסישע יודען, יודינעס פון פערשידענע גובערניעס. די צייט ציהט זיך לאנגזאם. אלע זיצען אין איין ווארטען. פיעלע פון די פאציענטען ווייסען ניט, דאס פון דער אנדערער זייט איז אויך א גרויסער זאל און דארטען זיצען אייך פיעל פאציענטען און ווארטען. די עטליכע דייטשען, אויך ניט בערלינער, וועלכע זיצען אין זאל, בלעטערען אילוסטרירטע זשורנאלען, אלבאמען, קונסט-ווערק, קוראָרטס-בעשרייבונגען א. ד. ג. זיי פערהאלטען זיך גאנץ שטיל. רוהיג און געדולדיג. זיי האבען אנ' ערנסטעס געזיכט, יעדערער פון זיי זיצט בעזונדער און רעדט ניט מיט דעם אנדערען קיין איינציג ווארט. די רוסישע יודען אבער האבען זיך אלע איינער מיט דעם אנדערען בעקאנט, רעדען צווישען זיך, פרעגען, ענטפערען, דערצעהלען איינער דעם אנדערען מיט אלע פרטים זייער חולאת, גיבען איינער דעם צווייטען עצות, יעדערע פון זיי קרעכצט אויף די צרות פון דעם אנדערן, פרעגט זיך נאך אויף קרובים, מחותנים, אויף געשעפטס-זאכען א. ד. ג.; אלע רעדען אויף איינמאל, האקען איבער איינער דעם אנדערען אין מיטען די רעד און פערהאלטען זיך זעהר אונרוהיג: הוסטען, חראקען, געהן איבער פון

אײַן אָרט אויף דעם אַנדערען און שטעלען זיך, זעצען זיך און לויפען אַלע ווײַלע צו דער טהיר, ווען עס געהט אַרײַן דער דיענער, לויפען זיי אַלע צו איהם צו, פרעגען בײַ איהם וואָס, בעטען איהם און ערקלערען איהם, דאָס זיי קאָנען דאָ פיעל ניט בלײַבען, דאָס ער מוז זיי הײַנט, ניט אַנדערש, צום פּראָפעסאָר אַרײַנלאָזען. דער דיענער איז גאַנץ קאַלטבלוטיג, און אַנשטאַט צו ענטפערען וואַרפט ער נאָר אויף זיי אַ בליק פול מיט שנאה און פעראַכטונג. שטום שטופּט ער זיי אָב פון זיך און ווײַזט זיי בעפעהלענד מיט דער האַנד זיי זאָלען זיך זעצען אויף זייערע ערטער, רופט אַרויס איינעם פון די פּאַציענטען, וועלכענס נומער עס שטעהט אויפ'ן אָטשערעד, קעהרט אום דעם רוקען און גראָבען קאַרק און געהט אַרויס. עס ווערט אַן אָכצענעם און אַ קרעכצענעם און מע זידעלט אונטער אַן'אַנדער אַלע דײַטשען מיט זייערע פאַראָנדקעס. פּלוצלונג עפענט זיך די טהיר און עס לויפען אַרײַן מיט רעש אַ רוסיש-פּוילישער יוד מיט אַ דיקער פרוי און דרײַ קינדער. דאָס עלטערע 14 יאָהר און דאָס יונגסטע 8 יאָהר. ער אין אַ נײַעם גוטען לאַנגען געוואַנטענעם סיורטוק, אין אַ קאַרטוז מיט אַ ברייטען דעק. אין אַ שוואַרצען סאַמעטענעם זשילעט. פון וועלכען עס הענגט אַראָב אַ שווערע גאָלדענע קייט. פּאות אַ ביסיל אונטערגעשאָרען און אַ ביכעל פערגרייזעלט. די באָרד שיטער, שפּיציג און עקיג. דאָס ווײַב איז אַן'אויסגעטאָקטע יודענע אין אַ געלען פּאַרוק, מיט אַן'אויסגעבויגטען נאָז. ווי אַ שופר, אין שווערע גרויסע אויהרינגליך, אין זײַד און סאַמעט אײַנגעוויקעלט און אײַנגעדרעהט ווי אַן'עגיפּטישע מומיע. אויף די דיקע, קורצע פינגער בריליאַנטענע פינגערליך, די קינדער אין העלפט-יודישער און העלפט-הײַנטמאָדישע קליידער. די דיקע יודענע האָט זיך אַרײַנגעוואָרפען אין אַ קרעסלע און האָט אַרויסגעלאָזען אַ לאַנגען „אוּפף"... גרויסע טראָפען שווייס האָבען זיך געקײַקעלט פון איהר רויטען, אָבגעקאָכטען פּנים. אומזיסט האָט זי זיי געווישט מיט איהרע דיקע הענד. איהר מאַן איז אונרוהיג אַרײַנגעגאַנגען און אַרויסגעגאַנגען פון צימער. ער האָט עמיצען געזוכט. די דרײַ קינדער האָבען אַלע ביכער און זשורנאַלען, וועלכע ליגען אויף די טישען, געשלעפּט, געצויגען, געפליקט, געקנייטשט און איבערגעקערט אַלץ מיט'ן קאָפּ אַראָב. דער יונגערער פון זיי איז אַרויס-

געקראָכען אויף אַ סאָפע און האָט זיך געהאָצקעט מיט שטוציגע פּיס. די אַנדערע צוויי זענען אויך געקראָכען אומעטום, אַלץ אומגעדרעהט, אַלץ איבערגעטאַפּט, אומעטום געשפּיַיט און גע־סמאַרקעט. די עטליכע דייַטשען, וואָס זענען געזעסען אין זאַל זענען געווען צוקאָכט, צוקוקענדיג דאָס אַלץ, אָבער זיי האָבען גע־שוויגען. מיט אַ מאָל איז אַרייַנגעלאָפען דער פאָטער פון די קינדער און האָט אַרייַנגעברומט אַ סוד דער פלונית'טע זייַנער, דאָס מען האָט געהערט אין גאַנצען זאַל: „איך האָב געגעבען דעם משרת צעהן מאַרק, ער וועט מיך באַלד אַרייַנלאָזען צום פּראָפעסאָר. אַ כּלל, עס איז אומעטום איין וועלט, אַז מען שמירט — פאָהרט מען. וואָס דען, איך וועל דאָ זיצען ווי די דייַטשליך די חמורים און האַלטען דאָ נאָך שבת? אַסך בעסער וואָס איך האָב כּפּרות געשלאָגען מיט צעהן מאַרק און אַ סוף אַנ' עק, אַראָב פון מאַרק...'" אָבזאָגענדיג דעם סוד, האָט ער גענומען שלעפען פון אַלע קעשע־נעס רעצעפּטען. די ווייַב האָט אויך אַרויסגעשלעפּט פון איהרע קעשענעס אַ גאַנצען פּעקיל רעצעפּטען און האָט עס אויך איהם אָבגעגעבען. דערווייַל איז אַרייַנגעגאַנגען דער דינער און האָט זיך נידריג אַ נייַג געטהון פאַר דעם פּוילישען יודען, האָט איהם געעפענט די טהיר און האָט איהם גערופען נאָך זיך אין דעם פּראָפעסאָר'ס צימער. אין אַ פּאָר מינוטען אַרום איז דער פּוילישער יוד אַרייַנגעלאָפען אין זאַל מיט אימפּעט, אַ הירז, און ער האָט אויסגערופען, ווי ער ווענדעט זיך צום גאַנצען עולם: „שדים ווייס וואָס! קאַרלסבאַד!... נאַ דיר גאָר קאַרלסבאַד! אָבער דאָס איז קיין דבורים, וואָס הייסט קאַרלסבאַד־שמאַרלסבאַד... איך... יעצט... און אין דערהיים דער עסק... געה, טענה מיט איהם... ער לאָזט גאָרניט רעדען... צוגעחאַפּט דרייַסיג מאַרק (- דרייַסיג מכּות זאָל זיך איהם זעצען, רבונו־של־עולם! — האָט דערבייַ די ווייַב אונטערגעברומט—) און קען מיך שוין מעהר ניט... עפענט די טיהר — און פאַרטיג!... האָט אַפילו די רעצעפּטען ניט אָנגעקוקט..."

ווען דאָס דאָזיגע פּויליש־יודישע פּאָר־פאָלק מיט דאָס גאַנ־צע ביסיל בלוט זייַערס האָבען זיך אַרויסגעקליבען פון'ם זאַל, האָט זיך צו מיר געווענדעט איינער פון די פּאַציענטען (זייַן נאָז האָט מיר שוין געזאָגט ווער ער איז...) מיט אַ טרויריגער און זיפצענ־

דער שטימע: „אָט פֿון וואַנען עס קומט דער אַנטיסעמיטיזם אַהער, די פּוילישע יודען ברענגען איהם אַהער... יאָ, יאָ, עס איז געקומען אַוועק צו לויפֿען פֿון בערלין!...

* * *

זומער פֿאַרנאַכט. איך שפּאַציר אין דער זיעגעס אַלעע אין טהיר גאַרטען. אויף דעם גלאַטען אַספֿאַלט־פּלאַסטער פֿאָהרען הין־און־צוריק קאַרעטען מיט רעזינאָווע רעדער. אין וועלכע עס זיצען אויסגעפּוצטע דאַמען און הערען. די פֿוס־געהער, מידע־מאַטע פֿון היץ און אַרבײַטען דעם גאַנצען טאָג, קוקען מיט קנאה אויף די לײַכטע, שענע קאַרעטע מיט די אויסגעצירטע פֿערד, וועלכע עס פֿיהרען שפּאַצירען לײדיג־געהער. פֿון בײדע זײַטען אַלעע שטעהען מאַרמאָרנע סטאַטועען פֿון די דײַטשע קורפֿירסטען מיט „אָנגעגורטע לענדען” אָנגעשפּאַרט אויף זײערע שווערדען, אַז עס פֿאַלט נאָר אָן אַנ׳אימה קוקענדיג אויף זײ. אַרום יעדער סטאַטוע שטעהען רעדליך מענשען, מיט פֿעררויסענע קעפּ, מיט פֿערקאַסערטע אויגען און אָפֿענע מײַלער און מען קוקט. דאָס זענען פּראָווינציאַלען, די בערלינער האָבען אמת הנאה ווען זײ זעהען דאָס מע שטעהט און מע וואונדערט זיך אויף די סטאַטוען אין טהיר־גאַרטען. זײ האַלטען זיך גרויס מיט דער זיעגעס־אַלעע, רעכטס פֿון מיר זעה איך דעם פּאַרלאַמענט, ווי שען, ווי וואונדערבאַר אָבער אויך ווי שווער, ווי ערדריקענד ער איז. לינקס זעהט זיך די זיגעס־אַלעע, וועלכע ערוועקט אין מיר אימער אומעטיגע געדאַנקען. דעם מאָל אָבער האָבען זיך מײַנע געדאַנקען איבערגעריסען. איך האָב דערהערט אַ רעש, אַ געפּילדער. איך קער מיך אום, איך זעה אין דער זײַט שלעפּט אַ פּאָליציי־מאַן אַ יודען און עס לויפֿען נאָך די בערלינער ווײַסע חברה׳ניקעס, די הענד אין קעשענעס, דער הוט אין אַ זײַט און די ציגאַרען אין מויל. איך ווײס ניט פֿון וואַנען האָבען זײ זיך דעם אויגענבליק צוזאַמענגעלאָפֿען, פּונקט ווי פֿון דער ערד אַרויסגעקראָכען. איך בעטראַכט דעם יודען, אַהאַ — אונזער אַ רוסישער. דער יודיל לאַפּאָטיעט עפּעס און וויל ניט געהן. איך זעה, דאָס דער פּאָליציי־מאַן פֿערשטעהט ניט קײן אײן וואָרט. איך געה צו צום יודען און פֿרעג איהם וואָס איז דאָס, אפֿשר קען איך איהם בעהילפֿיג זײן. דער יוד האָט זיך

דערפרעהט און האָט אויסגעשריען: „אַי, ראַטעוועט מיך! איך ווייס ניט וואָס ווילען זיי פון מיר. איך פערשטעה ניט וואָס זיי באַלאַבאָצען מיר, און פערשטעהען ניט וואָס איך רעד".

דער פאָליציי־מאַן האָט מיר ערלויבט איך זאָל דעם יודען אויסהערען און איהם איבערזעצען, וואָס ער זאָגט. דער יוד האָט אָנגעהויבען: „הערט אַ מעשה, דאָ איז דאָך סדום, נאָך ערגער ווי אין סדום. איך געה מיר דאָ אין וואַלד, געה און געה, בלאָנדזע און בלאָנדזע און איך בין ניט פאָרענט, ניט הינטען, איך ווייס ניט ווי קלויבט מען זיך אַרויס צו מיין אַכסניא. אָבער, וועג און ווידער אַ וועג, אָבער אַ טראַקטיר און ווידער אַ טראַקטיר, און דאָך אין וואַלד. די פיס ברעכען זיך מיר אונטער. אין מיטען דערינען זעה איך עס שטעהען אַ סך שטולען איינע נעבען די אַנדערע, מיינער נעהמט און זעצט זיך, איך הער אַ חיות אין די פיס, עס געהען אָב אַלע גלידער, אָבער הערט אַ מעשה: פלוצלונג איז ווי פון אונטער דער ערד אַרויסגעוואַקסען עפּעס אַני אַלטע מכשפה און שטעקט מיר אַ צעטיל אין האַנד, איך דרעה זיך אָב אָן אַ זייט און וויל ניט, אָבער זי שטעהט מיט'ן צעטיל אין האַנד און באַלבעט. איך ווייס ניט וואָס זי וויל פון מיר. איך האָב זיך מישב געווען, וואָס געהט עס מיר אָן, וואָס אַרט מיך אַז זי פלוידערט, איך מאַך זיך ניט הערענדיג און קוק גאָרניט אין איהר טרפה'נעם פרצוף, אָבער די הולטייקע, ימח שמה, פישצעט און ווישצעט און ווייזט מיר מיט די פינגער און מיט אַלערליי סמנים, דאָס זי מיינט גאָר געלד, איך זאָל בעצאָהלען דערפאַר וואָס איך האָב זיך צוגעזעצט אויף אַ מינוט אויף אַ שטול. איך פרעג ביי איהר אויף אונזער לשון: זאָג דו מיר, די טרפה'ניאַצקע, פאַר וואָס זאָל איך געלד צאָהלען, האָב איך דען אָבגעריבען אַ שטיקעל שטול? נאָר, ניין. איך זעה אַז איך וועל פון איהר ניט פטור ווערען, איך הויב מיך אויף, טהו איהר אַ שפּיי אין צורה און גיב־זיך אַ לאָז, — מיינט איהר דאָך, אַז עס איז שוין גאָר? ניין, הערט אָבער אַ מעשה: זי פוילט זיך ניט און רופט טאַקע אַ „קנעפּיל", און מען חאַפּט און מען שלעפּט מיך. פרעגט וואוהין, פאַר וואָס, מה פשעי? ווי עס ווייזט אויס וויל אָט דער ערל עפּעס אין יד... נו, וואָס זאָגט איהר? ווי מאַכט מען דאָ? שוין־זשע וועט מען איהם מוזען עפּעס נותן'ען?... אַ

פּנים האָט דאָס, אַז אַ„קנעפּיל‟ איז אומעטום אַ קנעפּיל...' —

איך האָב דעם יורען ערקלערט. דאָס דאָ אין בערלין איז אַזוי איינגעפֿירט. אַז ווען מען זעצט זיך אין גאָרטען אויף אַ שטול מוז מען בעצאָהלען 10 פּעניג, דאָס געלד געהערט ניט דער אַלטער פֿרוי, נאָר דאָס געהט אויף צדקה-זאַכען.

אַזוי, אַזוי, אַודאי געהט עס אויף אַ קלויסטער; מילא · וואָס מאַכט מען. נאַט, זײַט אַזוי גוט, גיט זיי די מטבע — און זאָלען זיי זיך ווערגען. װאָס איהר זאָגט אַ מעשה.

איך האָב די זאַך אויפגעקלערט דעם פּאָליציי-מאַן, און ער האָט איהם אָבגעלאָזען.

מען זעהט טאַקע, — זאָגט צו מיר דער יוד, — אַז גאָט שיקט-צו די רפואה פֿאַר דער מכה. וואָס, למשל, וואָלט איך טאַקע אָהן אײַך געטהון?

רײַדענדיג די ווערטער, זענען מיר פֿאַרבײַגעגאַנגען פֿאַר אַ שענע גרופּע פֿון סטאַטוען, וואו עס שטעהען פֿיעל דורכרײַזענדע אײראָפּייער מיט בעדעקער'ס בעשרײַבונגען אין האַנד און קוקען.

— וואָס קוקען זיי, אַט די דײַטשליך? — פֿרעגט מיך דער יוד.

— זיי בעטראַכטען די שענע סטאַטוע, דאָס איז די אָבגעטין פֿון דער שענקײַט.

— חאַ — חאַ — חאַ! נו אַ אומה, נו איז דאָס אַ אומה, רבונו של עולם!...

מיין מוטער.

מיין מוטער...

מיין מוטער איז שוין טויט. פיעל, זעהר פיעל, וואלט איך אייך געקאנט דערצעהלען פון איהר און וועגען איהר. מיר דאכט זיך, איך וואלט נישט מיעד ווערען זיצען טאג און נאכט, און דערצעהלען אייך איבער מיין פערשטארבענע מוטער.

אבער דאס מאל וויל איך אייך דערצעהלען נאר א גאנץ קליינע „עפיזאדע” פון איהר לעבען, פון איהרע לעצטע טעג.

* * *

מיין מוטער אנ'אלט-מאדישע, זעהר א קלוגע און זעהר א פרומע יודענע איז געלעגען קראנק. זי איז געוועזען זעהר קראנק, און איך בין געזעסען טאג ווי נאכט ביי איהר צוקאפען. דער ליעבער מוטער איז שוין געוועזען שווער צו רעדען. איהר בליק האט מעהר גערעדט, מעהר געזאגט אלס איהרע ליפען. און די איינצעלנע, אבגעהאקטע ווערטער, וועלכע זי האט מיט גרויס מאטערניעס ארויסגערעדט האבען עדות געזאגט ווי שטארק, ווי טיעף זי הענגט אן דעם לעבען, ווי גרויס איז געוועזען איהר פערלאנג צו דערלעבען נאך נחת פון איהרע קינדער. און דאך מיט וואס פאר א רוהע, מיט וועלכע „ענטשלאסענהייט” זי האט דערווארטעט און בעגעגענעט דעם שווערען טויט...

און די מוטער מיינע איז נאך געוועזען אין די בעסטע יאהרען, איהרע האר נאך כמעט שווארץ, און איהרע אויגען נאך גאנץ יונג...

זיצענדיג בײַ דער מוטער צוקאָפּען האָב איך נישט געקאָנט אַראָבנעמען אַן אויג פֿון איהר לײַדענדען, פֿערגײַסטיגטען פּנים. שטונדען לאַנג האָב איך געהאַלטען איהר שוין אויסגעדאַרטע, אויסגעמאָגערטע, קלוגרעדענדע האַנד. דען נישט נאָר איהרע אויגען, אויך איהרע הענד האָבען שטום, צאַרט און זאַנפֿט פֿיעלעס דערצעהלט; פֿיעל מעהר אַלס מײַן פֿעדער איז אין שטאַנד און בכח אײַך צו דערצעהלען, אָדער אַפֿילו נאָר מרמז זײַן...

ווען די מוטער איז געזונד געווען פֿלעגט זי פֿון מיר פֿערלאַנגען, איך זאָל איהר איבערזעצען און פֿאָרלעזען אין יודיש אַלעס וואָס איך שרײַב. מיט דער גרעסטער אויפֿמערקזאַמקײַט פֿלעגט זי זיך צוהערען צו דעם וואָס איך לעז פֿאַר איהר. פֿלעגט שאָקלען מיט'ן קאָפּ, און פֿון איהר געזיכטס־מימיק פֿלעג איך לעזען איהר קריטיק. און זי איז געווען זעהר אַ שטרענגע קריטיקערין. אין געוויסע שטעלען פֿלעגט זי איבערהאַקען מײַן פֿאָרלײענען מיט איהרע קורצע וויך־שטראָפֿענדע בעמערקונגען, ווי צום בײַשפּיעל:

„נײן, מײַן קינד, דאָס איז חלול השם, איבער אַזעלכע זאַכען טאָר מען ניט שרײַבען". אָדער: „מײַן ליעבעס קינד, דו לאַכסט פֿון פֿרומע יודען, און דאָס טוט מיר וועה". אָדער: „דו קענסט ניט, דו בעגרײַפֿסט ניט דאָס האַרץ פֿון אַ יודישער פֿרוי, פֿון אַ יודישער מוטער, דו שילדערסט זי ניט ריכטיג". אָדער: „מײַן קינד, דו ביזט טאַקי געבילדעטער פֿון מיר, דאָך זאָגט מיר מײַן פּראָסטער שכל, דאָס ניט אַזוי האָסט דו געדאַרפֿט בעשרײַבען די פּערזאָן"... אָדער: „מײַן קינד, דאָס איז נאַרישקײַט, ליצנות, צו וואָס בּרויכט מען דאָס"...

געווען שטעלען וואו די מוטער פֿלעגט בײַ מײַן פֿאָרלײענען בעגיסען זיך מיט טרערין. „דו האָסט מיר, מײַן קינד, ווי צו געטראָפֿען, פֿון מײַן האַרץ אַרויסגערעדט". פֿלעגט זי אויסרופֿען מיט התפּעלות. אָדער: „ליעבעס קינד, דאָס וואָס איך האָב אַ גאַנצעס לעבען גע'חלומ'ט, געהאָפֿט, געטראַכט, נאָר קײן לשון געהאַט דאָס אַרויסצוזאָגען האָסט דו דאָס אַרויסגערעדט, אַרומגעשריבען".

געווען פֿאַלען, ווען די ליעבע מוטער פֿלעגט בײז, ערנסט בעמערקען צו מיר: „דו ביזט דאָך אַ דערוואַקסענער מענש, און

דו מאַכסט זיך קינדיש און שרײבסט אַזעלכע קלײניגקײטען, דומהײטען, פּוסטע מעשיות". אָדער: „פֿע, חלשות, אַ ערליכער יוד דאַרף אַזעלכע מאוס'ע, פֿערשײטע, אויסגעלאַסענע זאַכען ניט בעשרײבען, דאָס פּאַסט ניט פֿאַר דיר. גאָט האָט דיר אַ פֿעדער געגעבען, ניט אויף צולאָזען מאַכען דעם עולם, ניט אויף אַראָבפֿיהרען פֿון וועג די יונגעלײט". אָדער: „וואָס פֿאַר אַ מין ליבע שילדערסט דו? די אמת'ע ליבע פֿון אַ יודישער פֿרוי רעדט ניט, קושט ניט, ווײזט זיך ניט אַרויס, איך ווײס ווי איך האָב ליעב געהאַט דײן טאַטען, און האָב דאָס איהם קײן מאָל געזאָגט".

מאַנכעס מאָל פֿלעגט זיצען די מוטער טרויעריג פֿערטראַכט, און זיך וועגדערניג צו מיר פֿלעגט זי מיט אַ טיעפֿען זיפֿץ אויסרופֿען: „אָ ווען איך וואָלט געהאַט דײן פֿעדער וואָלט איך שוין ויסען ווי צו בעשרײבען די יודישע צרות, דעם ביטערן און פֿינסטערן גלות, דאָס שווערע לעבען, דעם פּײן פֿון אַ הײנטיגער מוטער..."

* * *

נישט ווײט פֿון דער מוטערס קראַנקען בעט איז געשטאַנען מײן יונגערער ברודער אין אַ לײווענדנען קיטעל און האָט פֿלײסיג געאַרבײטעט אויף די „פֿאָלענדונג" (דאָס פֿערטיג מאַכען) פֿון אַ „גרופּע", וועלכע ער האָט פֿון „ערד-טאָן" (אַזאַ לײם) שוין מעהר ווי אַ יאָהר געמאַכט. ער האָט דאָס געוואָלט פֿאַרטיג מאַכען צו דער זומער קונסט-אויסשטעלונג.

מײן ברודער, דער סקולפּטאָר, האָט געזעהען, האָט געפֿיהלט, דאָס די לעצטע כחות פֿון דער ליבער מוטער לעשען זיך אויס, דאָס זי שטאַרבט אָב פֿון טאָג צו טאָג. דאָך האָט ער ניט געקענט אונטערדריקען, מנצח זײן, דעם חשק, דעם דראַנג אין זיך, זײ לײמענע „גרופּע" לעבעדיג צו מאַכען, און זײן אָטהעם, זײן נשמה אין איהר אַרײנצובלאָזען. אײן אויג האָט ער נישט אַראָבגענומען פֿון דער אויסגעהענדער מוטער, מיט דער אַנדער אויג האָט ער נישט אויפֿגעהערט צו מוסטערן, צו בעקוקען די „גרופּע", וועלכע בעקומט פֿון שעה צו שעה מעהר לעבען.

נישט אײן מאָל האָט מײן ברודער אַוועקגעוואָרפֿען, מיט פֿערצווײפֿלונג, די לײם (טאָן) און דעם שטיפֿט פֿון זײן מײסטער

האנד. קוקענדיג ווי די מוטער געהט אוים ווי א ליכט פאר פייער, איז ער ניט געווען אין שטאנד צו ענדיגען זיין קונסט־ווערק. אבער יעדעס מאל ווי ער האט אויסגעלייגט זיין ארבייט האט די שטארבענדע מוטער מיט איהרע לעצטע כחות רחמים געבעטען, דאס ער זאל זיין ווערק פארטיג מאכען, פאלענדען, דען זי איז מיט אלע איהרע קראנקע נערווען געהאנגען אן דער קונסט גרופע.

עס דאכט זיך, דאס די מוטער האט גארנישט געקענט שטארבען, זעגענען זיך פון דער וועלט איידער די ליים־גרופע איז נישט לעבעדיג געווארען, איידער די פיגורען האבען ניט בעקומען א נשמה, א טהייל פון איהר נשמה, און מיין ברודער האט מיט גרוים שמערץ פלייסיג געארבייט אויף די לעצטע פאלענדונג פון זיינע ליימענע נפשות. מיט זיינע מייסטער הענד האט ער אלץ געבעסערט און געבעסערט, פיינער און אויסדרוקפולער געקנעטען און געשטאלטעט. דא האט ער א געוויסען שטריך בולטער — רעליעפער — ארויסטרעטענדער געמאכט, און דארט האט ער דעם שטריך אויסגעגלעט, אדער פערטיעפט. דא האט ער א מוסקעל קיילעכדיגער, פולער געמאכט, און דארט האט ער א מוסקעל, א אבר ווי מיט א כשוף לעבעדיגער, רעדענדער און פיהלענדער אויסגעקנאטען. און ביסלעכווייז האבען די טויטע ליימענע גולמ'ס אנגעהויבען לעבען און אטהמען אויף זייער אופ'ן.

די ליימענע גרופע האט פארגעשטעלט א יונגען מאן, א קראנקען, געפאלענעם, פערצווייפעלטען, א בעל־תשובה! — א מאן, וואס האט צופיעל געטרונקען פון זיסען לעבענס בעכער. דער יונגער מאן, וואס האט חרטה אויף זיינע פלייש־זינד, האלט זיך אן מיט די לעצטע כחות, ווי א פערלארענער, אן די ארמען פון א יונגער נאאיוו־שענער, ריינער, חנ'ודיגער מעדעל, דאס מעדעל איז פארגעשטעלט געזונד. רוהיג, זיכער־קרעפטיג אין קערפער און אין גייסט. מ'זעהט ווי דער מאן זוכט שטיצע, טרייסט ביי דער יונגער פרוי. און זי האלט איהם. שטיצט איהם מיט דעם שענעם, רונדען ארעם, און זעהט אוים דערביי ווי א עכטע צנועה. פון דעם ערשטען בליק קאן מען גלייך מערקען, דאס אין דער יונגער מעדעל איז נאך דאס ווייב, די נקבה, נישט אויפגעוואכט, נאר דאס ריין מענשליכע, די בארעמהארציגע שוועסטער לעבט אין איהר. און פילט זי אויס אין גאנצען, זי וויל נאר טרויס־

טען דעם זעלען-קראנקען מאן, און לײַכטער מאכען זײַנע אינערע שמערצען· דער זינדיג-געוועזענער מאן זינגט אין זיך איהר ריינהייט, איהר הײַליגקײַט.

די קונסט-גרופּע האָט זיך מײַן ברודער אײַנגעגעבען, און מיר אַלע אין הויז· בעזונדערס אָבער די מוטער· האָבען זיך געוואונט מיט די צוויי נײַע נפשות פֿון ליים. די קונסט פיגורען זענען געוואָרען ווי מיטגלידער פֿון אונזער פאַמיליע. עפּעס האָבען מיר אַלע אין שטוב געפיהלט ווי אַ געוויסע ברידערליכקײַט און נײַסטעם פערוואַנדשאַפט (קרובה'תשאַפט) צו זיי.

און די ליעבע מוטער האָט אין איהרע שווערסטע מינוטען, אין מיטען איהרע וועהטיגען און שמערצען זיך געפרײַט אויף דאָס פאַרטיג ווערען פֿון די פיגורען.

אין דער צײַט פֿון איהר קרייַנק (זי איז מעהר ווי אַ יאָהר אין בעט געלעגען) זענען פאַר איהרע אויגען געבאָרען געוואָרען די צוויי לײַמענע נפשות. פאַר איהרע אויגען זענען זיי אויפגעוואַקסען און בעשאַפען געוואָרען. פאַר איהרע אויגען איז אַ לעבעדיגע נשמה אַרײַנגעבלאָזען געוואָרען אין די שטיקער ליים. און עס האָט אָנגעהויבען לעבען-און טרײַסטען. די שטאַרבענדע מוטער האָט דאָס מײַסטער ווערק עסטהעטיש (ניט וויסענדיג די בעדײַטונג פֿון דעם וואָרט „עסטהעטיק") דורכגעלעבט.

און די קראַנקע מוטער איז געווען נישט נאָר אַ פאַסיווע צוקוקערין בײַ דער אַרבײַט פֿון דעם ברודער, זי האָט אויך מיטגעשאַפען. זעהר אָפט פלעגט זי מיט גרוים מאַטערניש אויפהויבען איהר שלאַפע האַנד, און ווײַזען מיט איהר בלײַבען, דאָרען פינגער אויף געוויסע שטריכען, אויסדריקען, בײַגונגען אין די פיגורען, וועלכע זענען ניט געלונגען. מיט איהר טרײַסטלדיגען, קראַנקען קול פלעגט זי בעמערקען דעם ברודער, דאָס די אויגען בײַ'ם לײַמענעם מאַן זיצען צו וועניג טיעף, דאָס דער בליק פֿון דער „שוועסטער" איז טומפּ. די נאָז צו פלאַך, דאָס אויף דיעזען און יענעם שטח (פלעכע) איז צו וועניג לעבען, צו וועניג בעוועגונג, און ד. ג.

איך און מײַן ברודער, דער קינסטלער, פלעגען בעוואונדערן דעם פײַנעם, אײַדעלען געשמאַק, דעם קונסט-געפיהל פֿון דער מוטער, אָבער בעזונדערס איהר ליבע צו זײַן ווערק.

אין דער ליעבע פון דער מוטער צו די פיגורען איז געווען פיעלעס פון דער הייסער מוטער ליעבע צו איהרע קינדער, צו איהרע אייניקלעך. אין איהר ליעבע צו דעם ברודערס קונסט־ווערק האט זיך אויסגעדריקט איהר ליעבע צו שענהייט, צו קונסט איבערהויפט.

און דער מוטער אליין האט געלעבט א קינסטלערין, א פאעטין און זי האט דאס אליין ניט געוואוסט. די קינסטלער־קרעפטען, די שאפענסגאב האבען אין איהר דאס גאנצע לעבען געשלאפען, נאר אין איהרע קינדער האט זי דאס געזעהן ווי ס'דערוואכט און בעקומט געשטאלט.

ווען די קונסט־גרופע איז געווען גאנץ פארטיג, און דער ברודער האט דאס געשיקט דורך צוויי משא־טרעגער אין גיפס אבגיסען, האט פאסירט א אונגליק: די טרעגער האבען אונגער'ן אראבגעווארפען די לײמענע פיגורען, און זיי זענען אין שטיקלעך צובראכען געוארען.

די טרעגער און מיין ברודער האבען געבראכט פון גאס די צובראכענע גרופע מיט טרויעריגע פני'מער, אברים ווייז, שטי־קער פון די הענד, צושפאלטענע, פערקרימטע געזיכטער, גע־שעדיגטע, געשפאלטענע קעפ.

דאס אלעס האט אויסגעזעהן ווי טויטע מענשליכע קערפער אויף דעם שלאכט־פעלד, וואו דער שונא האט נקמה גענומען פון די מענשליכע פגרים; אדער ווי עס האבען אויסגעזעהן די יודי־שע קדושים נאך א „פאגראם“.

מיין ברודער איז געווען שטום ווי א שטאטוע, קיין קרעכץ האט מען פון איהם נישט געהערט; קיין טרער איז פון זיינע פער־גליווערטע אויגען נישט גערונען. שרעקליך איז געווען אויף איהם צו קוקען. א גאנצע וועלט, א וועלט וועלכע ער האט אליין בע־שאפען, איז פאר איהם געלעגען חרוב. א גרויסע, ברענענדע קינסטלערישע ליידענשאפט צו ווייזען דער וועלט, וואס ער קען, וואס ער וויל און שטרעבט — דאס אלעס איז אין איהם אין דעם מאמענט אויסגעלאשען, אבגעשטארבען.

פון אלעס איז געווארען שטיקער שארבענס!

מיר, די ברידער און שוועסטער פונ'ם קינסטלער, ווען מיר האבען דערזעהן דעם טרויעריגען סוף פון זיין קונסטווערק,

וואָס מיר האָבּען בּרידערליך ליעבּ בּעקומען, — האָבּען געוויינט ווי קליינע קינדער. די צובּראָכֿענע גרופּע איז פֿאַר אונז געלעגען ווי אַ טייערער מת, ווי אַ ליעבּ נפש, וואָס איז געטויטעט געוואָרען פֿון אַ מערדער־האַנד.

מעהר אָבּער ווי אַלע איז אונזער ליעבּע מוטער געווען צו־בּראָכֿען פֿונ'ם אונגליק. מיט'ן מויל האָט זי געטרייסט (און קיינער האָט נישט געקענט אַזוי גוט. אַזוי ווייך און קלוג טרייסטען ווי אונזער מוטער) און געשטאַרקט דעם בּרודער, אָבּער פֿון איהרע אויגען האָבּען געקאַפּעט טרערן. אין דעם מאָמענט, דאַכֿט זיך, האָט די מוטער גאָרניט געשפּירט די פֿורכֿטבּאַרע וועהטיגען פֿון איהר אָבּשטאַרבּענדען גוף. זי האָט געפֿיהלט נאָר איין שמערץ, איין צער, דעם צער פֿונ'ם קינסטלער און זיין קונסט ווערק, דעם צער פֿונ'ם שעפּפֿער און זיין שעפּפֿונג, וואָס זענען בּיידע אין דעם מאָמענט ווי „פֿערניכֿטעט" געווען.

אויף דער פּאָדלאָגע האָבּען זיך אַרומגעוואַלגערט די אבֿרים פֿונ'ם קונסטווערק. די שענע, רוהיגע ליפּען פֿון דער יונגער מיי־דעל, וועלכֿע האָבּען פֿריהער אויסגעזעהן ווי אַ בּלומען־קוֹס, זענען יעצט געלעגען פֿערקרימט מיט אַ מינע צו וויינען. איהר שען געוועלבּטער שטערן האָט זיך צוקנייטשט. איהרע צניעות'דיגע, זאַנפֿטע אויגען האָבּען בּייז, שטעכֿיג געקוקט. דאָס גאַנצע געזיכֿט פֿון דער יונגער טרייסטערין האָט יעצט אויסגעזעהן אַלט, גרי־מיג, פֿערצווייפֿעלט — און מיר אַלע האָבּען דאָס בּעקלאָגט...

פּלוצלונג האָט זיך די ליעבּע מוטער געשטאַרקט. ווי דורך אַ נס איז זי אויף איין מאָל ווי געזונד געוואָרען; איהר אָבּשטאַר־בּענדע שטימע איז לעבּעדיג־קלינגענד געוואָרען. און מיט קלוגע, דערקוויקענדע ווערטער האָט זי אויפֿגעמונטערט דעם בּרודער. ער זאָל זיך גלייך נעהמען צו דער אַרבּייט, זיין טויטעם ווערק ווידער לעבּעדיג מאַכֿען.

די מוטער האָט מיט איהרע לעצטע כּחות און מיט איהר צערטליכֿע ליעבּע צום קינסטלער און זיין קונסט אַריינגעגאָסען נייעם לעבּען, נייע ליידענשאַפֿט דעם בּרודער אין האַרצען...

און דער בּרודער, נישט רעדענדיג קיין וואָרט, האָט מיט אַ בּרען זיך אַ נעם געטהון צו דער צובּראָכֿענער גרופּע. אַ פּאָר טעג האָט ער געאַרבּייט ווי אין פֿיעבּער. אין איין אָטהעם, כּמעט

נישט געשלאָפֿען און נישט געגעסען. ער האָט קאָנצענטרירט אַלע זײַנע כּחות. זײַן גאַנצע אינערע ענערגיע און שאַפֿענסלוסט אום דעם לײַם ווידער לעבעדיג צו מאַכען, און דער לײַם האָט איהם געפֿאָלגט. און האָט ווידער אָנגענומען שײנע, רעדענדע פֿאָרמען.

אין דער צײַט וואָס דער ברודער האָט שטילשווײַגענד געקנעטען דעם לײַם און ווידער געשטאַלטען געשאַפֿען, איז די מוטער ווידער מיט אַלע איהרע חושים געהאַנגען אָן זײַן אַרבײַט. מיט דער גרעסטער אויפֿמערקזאַמקײַט האָט זי זיך צוגעקוקט צו דעם „ווידערבעלעבונגס-פּראָצעס”. יעצט האָט פֿאַר דער מוטער עקזיסטירט נאָר די אַרבײַט פֿון ברודער. אַלעס אַנדערע האָט זי ווי נישט בעמערקט.

און די מוטער האָט נישט אויפֿגעהערט צו מאַכען דעם ברודער בעמערקונגען, און צו ווײַזען איהם פֿעהלער אין זײַן אַרבײַט.

די מוטער איז געווען די מוזע פֿון דעם קינסטלער, איהר זוהן.

און ווען די גרופּע איז ווידער פֿאַרטיג, לעבעדיג געוואָרען, האָט די מוטער געבעטען מ'זאָל צורוקען די פֿיגורען נעהענטער צו איהר קראַנקען-בעט: — עס האָט שוין אָנגעהויבען ווערען פֿינסטער אין איהרע קלוגע, גוטע אויגען...

און ווען מ'האָט די קונסט-גרופּע אַוועקגעשטעלט האַרט נעבען איהר בעט, האָט זיך די מוטער מיט דער גרעסטער מיה אויפֿגעהויבען אַ ביסעל און זיך צוגעקוקט צו דער „נחמה” (אַזוי האָט מײַן ברודער אָנגערופֿען זײַן קונסטווערק) און מיט אַ שטערבענדער שטימע האָט זי צו אונז געזאָגט:

— ליעבע קינדער, נו איז דאָס קונסטווערק יעצט לעבעדיג אָבער איך מוז שטאַרבען...

און די מוטער איז זאַנפֿט אײַנגעשלאָפֿען... געשטאָרבען...

וועט דער גרויסער שעפֿפֿער אויך זײַן קונסטווערק, אונזער מוטער, לעבעדיג מאַכען?

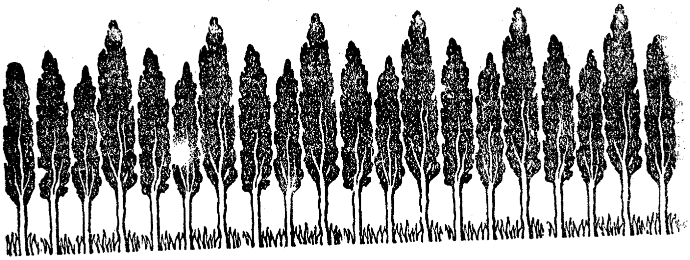

מאָרים ראָזענפֿעלד.

דעם אֶמת זאָגענדיג בין איך נִיט קיין גרויסער למדן אין דער זשאַרגאָן־לִיטעראַטור. איך זאָג דאָס און שעם זיך דערמִיט, ווײַל איך רעכען, דאָס יעדער העברעאִישער שרִיפֿטשטעלער, יעדער פֿרײַנד פֿון אונזער המון עס אִיז מחויב צו ווִיסען און צו לעזען אַלעס, וואָס ווערט געשרִיבען פֿאַר אונזער פֿאָלק אין זײַן גלות־שפּראַך. אונזער מײַנונג איבער דער זשאַרגאָן־לִיטעראַטור קאָן זײַן וועלכע זי אִיז, אָבער צומאַכען די אויגען און נִיט ווִיסען, וואָס דאָרט געהט פֿאָר, ווי און וואָס עס ווערט דאָרטען געאַרבײַט, געשאַפֿען, געזונגען, געקלאָגט, געלאַכט און ערצעהלט אִיז דאָך אַ גרויסע זינד. צו מײַן פֿערענטפֿערונג קאָן איך נאָר זאָגען, דאָס איך בין מעהר ווי 10 יאָהר פֿון רוסלאַנד, און עס אִיז מִיר אונמעגליך צו בעקומען יודישע ביכלעך. דאָ אִיז דאָס אַ יקר־המציאות, די ביכלעך אין זשאַרגאָן, וועלכע מען שִיקט מִיר צו פֿון אַמעריקאַ און פֿון דער שווייץ, זענען גאָר פֿון אַ גאַנץ אַנדער סאָרט. דעם יודישען גײַסט, דאָס יודישע לעבען, די יודישע וועלט, די יודישע צרות און יסורים, יודישע ווערטלעך און בילדער קאָן מען אין זיי נִיט געפֿינען. און אַזוי ווערט מען בִיסלעכווײַז, לײַדער, דערווײַטערט פֿון מאַמע־לשון. אונזער מאַמע־לשון אִיז אפילו זעהר אָרים, האָט אפילו פֿיעל חסרונות און אִיז אונז צו ענג פֿאַר אונזערע נײַע געדאַנקען און נײַע געפֿיהלען. אָבער דאָך מאַמע־לשון, און דער לשון פֿון מיליאָנען אָרימע, אונגליקליכע ברידער.

און ווי שטארק האב איך זיך געשעמט, ווען זאנגוויל, דער גרויסער ערצעהלער פון יודישען לעבען אין דער ענגלישער שפראך, האט מיך, מיט א פאר יאהר צוריק, אויפמערקזאם געמאכט אויף מאריס ראזענפעלד, און איך האב ניט געוואוסט, ווער ער איז. אין א קורצער צייט נאך דעם געשפרעך מיט זאנגוויל איז ערשינען אן ענגלישע איבערזעצונג פון ראזענפעלדס ליעדער. די ענגלישע צייטונגען האבען פיעל ארטיקלען דעריבער געשריבען און זיי זעהר שטארק געלויבט. די אמעריקאנישע צייטונגען האבען ראזענפעלדס נאמען געהויבען ביז אין הימעל. איך האב אויך זיך דערוואוסט, דאס בערטהאלד פייוועל, דער רעדאקטאר פון דער „וועלט", גרייט פאר א דייטשע איבערזעצונג פון ראזענפעלדס ליעדער. דאן האב איך מיר אנגעשאפט ראזענפעלדס שירים אין אריגינאל, אין זשארגאן, איך זאל קענען אליין בעאורטהיילען זייער ווערט, און ניט גלויבען וואס אנדערע זאגען מיר, איך זאל הערען דעם דיכטער אין זיין שפראך, און ניט ווי זיינע איבערזעצער ריכטען איהם צו.

איך האב דורכגעלעזען ראזענפעלדס זשארגאן-געדיכטע און בין געוועזען ענציקט. איך האב געפונען אין זיי הייסע געפיהלען, א יודישע, טיעף פאעטישע נשמה, געזונדטע געדאנקען, א רייכע שפראך, גלענצענדע בילדער און א ברידערליכע ריינע ליעבע צו אלע ארימע און אונגליקליכע, צו אלע ערנידריגטע און פערפאלגטע. וויפיעל פערשטענדניס האט אונזער פאעט פאר אלע ביטערקייטען פון גלות. ער בעקלאגט די גערעכטיגקייט, וואס ווערט צוטראטען אונטער די פיס. ער בעקלאגט די שענקייט וואס ווערט דערשטיקט, די יוגענד וועלכע ווערט פערוועלקט. אך, ווי ליעבט ער די פרייהייט, די מענשענעהרע, דעם בלויען הימעל, די שענע בלומען, דעם שטרייט פאר דעם אמת! אך ווי האסט ער די מאשין אין אמעריקא, וועלכע האט געמאכט זיינע ארימע ברידער פון רוסלאנד פאר קנעכט, די מאשין וועלכע זויגט אונזער בלוט, אונזער מארך און וועלכע מאכט מענשען פאר סקלעטען, פאר ציפער, פאר איהרע דיענער, אויך פאר מאשינען. וואס איך האב מעהר געלעזען זיינע ליעדער, האב איך מעהר בעוואונדערט זיין קונסט. אלעס קלינגט און זינגט; עס געהט טיעף אין הארצען. יעדעס ליעד ציהט, צופט און רייסט אויף אונזערע אלטע וואונדען, אדער

אויך די נײַע פֿריש געבאַקענע װאונדען אין האַרצען. אָבער גלײַך מיט די שמערצען ברענגען זיי באַלזאַם, פֿערגעניגען און טרײסט, װי יעדעס קונסט־װערק. עס װערט, דאַכט זיך, גרינגער אויפֿ'ן האַרצען, װען מען לײענט ראָזענפֿעלד'ס געדיכטע; די טרעהרען קומען װי אַ גאולה. ראָזענפֿעלד איז אַ דיכטער, װאָס האָט אַלײן געליטען פֿון קינדװײַז־אָן גלות צרות. ער אַלײן איז געװען פֿער־װאָגעלט, נע־ונד און ער אַלײן איז געװען געקנעכטעט פֿון דער נעה־מאַשין. ער זינגט װאָס ער האָט ערלעבט; ער גיט דאָס װאָס ער האָט. ער האָט אָבער אויך שון פֿערזוכט די פֿרײַהײַט אין דער נײַער װעלט און דאָס שפּירט מען אין אַלע זײַנע בעסערע געדיכטען.

ראָזענפֿעלד איז אַ מאָדערנער, ד. ה. אַ הײַנט־װעלטיגער מענש און דערום פֿיהלט ער טיעף די אַלע אונגערעכטיגקײַטען, װאָס אונזער אײנער פֿיהלט, דערום זוכט ער זײַן „איך", דערום איז איהם אַזוי טײַער, אַזוי ליעב די זעלבסטשטענדיגקײַט, דערום איז ער אַזוי מאַט און מיעד און זוכט רוהע, גליק, טרײסט בײַ דער מוטער־נאַטור. ער איז אָבער צו גלײַכער צײַט אַ מאָדערנער יוד, און דערום פֿיהלט ער אַזוי שטאַרק די ביטערקײַט פֿון גלות און רײַסט זיך נאָך אונזער אַלטען פֿאַטערלאַנד, דערום פֿיהלט ער אַזוי שמערצליך די בעזונדערע יודישע צרות. ער איז דורך־און־דורך מענש און דורך־און־דורך יוד און דערצו דער עכטער, גע־באָרענער פּאָעט, אַ פֿאָלקס־דיכטער, ער לעבט און לײַדעט, האָפֿט און שטרעבט צוזאַמען מיט זײַנע ברידער.

װער קאָן פֿערגעסען זײַן מײַסטער־ליעד „דער יודישער מאַי", װעלכעס איז געדרוקט אין דעם „יוד" פֿון יאָהר 1899. אין דעם ליעד זעהען מיר אונזער געליעבטען פּאָעט אין זײַן פֿולען גלאַנץ און פּראַכט, אין זײַנע יום־טוב קלײדער; מיר הערען זײַנע הערצ־רײַסענדע זיפֿצען און די שענסטע מעלאָדיען פֿון זײַן צאַרטער, פֿײַנפֿיהליגער האַרפֿע. אַך װי שען ער מאָלט די נאַטור, און װי טיעף איז זײַן טרויער װאָס דער יוד געניסט זי ניט, און קאָן זי ניט געניסען, ער קאָן פֿון איהר גאָר קײן הנאה האָבען; זי איז ניט זײַנע. זי איז איהם אַ שטיף־מוטער.

און װי שען איז די שטיף־מוטער־נאַטור:

ווידער איז דער מאַי געקומען
מיט זיין צויבער, מיט זיין פּראַכט, —
אַלע גראָזען, אַלע בלומען
האָבען ווידער אויפגעוואַכט.
ווידער בליהט עס אויף די פעלדער
ווידער גרינט עס אין די וועלדער,
ווידער גלאַנצט עס איבעראַל
ווידער זינגט די נאַכטיגאַל,
ווידער נעהמט דער פריהלינג מאָלען
מיט זיין פּינזעל, וואו ער שמירט.
ווערען בערגער, ווערען טאָלען

. . . .

גלייך פאַנגט אָן צו גרינען, בליהען
יעדעס מענשליכע געפיהל;
וואונדערשענע פאַנטאַזיען
ציהען דורכ'ן הארצען שטיל.
גאָלדענע חלומות שוועבען
און זיי וועבען
נייע הימלען,
און זיי וועקען
נייעס לעבען

. . . . .

דאָך איהר זעהט דאָרט איינעם טרעטען
קוקענדיג צו דער ערד אַראָפּ
אויף די גרינע מאַי טאַפּעטען
זיפצט ער, שאָקלענדיג דעם קאָפּ.

. . . .

דאָס איז אונזער אַלטער, אונזער יוד!
און: דורך זיין הערצען

ציהען שמערצען,
אַלטע וואונדען
אויפגעבונדען
מיט גראינערונגען אַלטע, —
מתים, מתים, טרופּעס קאַלטע...

און דעם יודען וואָס טראָגט זיך אַרום מיט מתים אין הער־צען איז:

פרעמד די בלומען, פרעמד די בלעטער
פרעמד די וועלט, אַ פרעמדער מאַי!
פרעמדע פייגעל, פרעמדע געטער
פרעמדע מענשען, — אַלעס פאַרביי!...

דער פּאָעט שילדערט מיט העלע פאַרבען, מיט ברייטע שטריכען, ווי שען עס איז געווען אַמאָל דער יודישער מאַי אין זיין אייגענעם לאַנד. דאָרטען אין זיין לאַנד האָט דער יוד אַמאָל „פון אַ וואונדערליכער פירעל אויסגעקושט די שענסטע ליעדער". אָבער איצט:

אויף אַ ווערבע בוים אַ שטומע,
הענגט דער חלום פון מיין אומה...

וואָס פאַר אַ טרויעריגעס בילד, ווי שטאַרק דאָס ווירקט, וואָס פאַר אַ קראַפט און אָריגינאַליטעט עס ליעגט אין דעם לעצטען פערז. ניין, אַזאַ פערז קאָן מען קיינמאָל, לעבען לאַנג, ניט פער־געסען. ער גראָבט זיך איין טיעף אין זכרון, ער איז שטענדיג אין די אויערען, ער פערפאָלגט ווי אַ געשפּענסט. שוין באַלד דריי יאָהר דאָס איך האָב געלייענט אין דעם „יוד" דעם „יודישען מאַי", און דער פערז פערפאָלגט מיך. איך זיץ אין אָפּער טהעאַטער און הער וואַגנערס מוזיק, און אין די אויערען ברומט: „אויף אַ ווער־בע־בוים אַ שטומע, הענגט דער חלום פון מיין אומה..." איך שפּאַ־ציר אין דער בילדער גאַלעריע, אין טהיער־גאָרטען אָדער אין דער שווייץ אויף די אַלפּען, און דער פערז לאָזט מיך ניט אָב, עס ברומט, עס זוזט: „...דער חלום פון מיין אומה..."

דער דיכטער טרייסט אָבער דעם יודען דאָס עס קומט פאַר

איהם אַ נייער מאַי, זאָגט איהם צו פֿריעדען און רוה אין זיין אַלטען פֿאַטערלאַנד.

ראָזענפֿעלד איז אָבער ניט נאָר אַ קלאָג־מוטער, ניט נאָר אַ איכה־זאָגער, אַ קינות מאַכער, — ער קאָן אויך לאַכען, שפּאָטען איבער דעם שטאַרקען, איבער דעם בלוט זויגער, איבער דעם פֿאַלשען, איבער דעם בלינדען פֿאַנאַטיקער. ניט נאָר טרעהרען האָט ער, אָבער אויך גאַל. ניט נאָר ווערטער פֿון טרייסט פֿאַר די שוואַכע, אָבער אויך שאַרפֿע ווערטער, אָנגעזעטיגטע מיט גיפֿט פֿאַר די שטיינערנע הערצער. ער האָט אויך איראָניע, וויטץ און אַביסעל ברחנות פֿון בעסטען סאָרט. די אַלע אייגענשאַפֿטען האָבען דעם יודען אין גלות געדינט אַלס בעסטע געוועהר. גאַל־ביטערע־איראָניע, שפּיז־שאַרפֿען־וויטץ, פֿערניכטענדער־שפּאָט, דאָס האָבען מיר געזאַמעלט מיט פֿלייס אין אונזערע גייסטיגע אוצרות אין די לאַנגע דורות. וואָס דער פֿיינד האָט אונז געטראָטען אונטער זיינע פֿיס. פֿון דעם רייכען אוצר האָבען געשעפּט מיט פֿולע הענד היינע, בערנע, סאַפֿיר, גאָרדאָן, קאַמינער, פֿרוג און אַנדערע.

לייענדיג ראָזענפֿעלדס געדיכטע האָב איך מיר געשאַפֿען אין מיין פֿאַנטאַזיע זיין גייסטיגעס בילד. מיר האָט זיך געוואָלט אָבער זעהן ראָזענפֿעלדען אין דער ווירקליכקייט. ווען איך קאָן דעם דיכטער פּערזענליך, פֿערשטעה איך בעסער, ריכטיגער, טיעפֿער זיינע געדיכטע. איך קאָן דאַן לייענען אויך צווישען די שורות. דער דיכטער איז מיר שטענדיג אינטערעסאַנטער ווי זיינע געדיכטע, דען וויפֿיעל ער דיכטעט בלייבט ביי איהם נאָך פֿיעל מעהר אין האַרצען; אין זיינע אויגען קאָן איך פֿיעל מאָל מעהר לעזען ווי אין אַלע זיינע ליעדער. איך געדענק, ווען איך בין נאָך געוועזען אַ קליין יונגעל און פֿלעג הערען אַ גוטען חזן, פֿלעג איך זיך ניט בענוגענען מיט דעם אַליין וואָס איך הער, איך פֿלעג זיך מוזען שטופּען איהם אַ קוק טהון אין געזיכט. ווען איך פֿלעג הערען אויף אַ חתונה שפּילענדיג חיים דעם כלי־זמר, פֿלעג איך מוזען זיך איינקוקען אין זיינע אויגען אַ צייט לאַנג. איך פֿלעג דאַן בעסער פֿערשטעהן די שפּראַך פֿון זיין פֿידעל. איך האָב אין די לעצטע יאָהרען וועניג טעם געפֿיהלט אין די ליעדער פֿון דעם געסטען יעצטיגען דייטשען ליריקער סטעפֿאַן זשאָרשז. אָבער ווען מיין לעהרער פּראָפֿעסאָר דעסויער, פֿון דער בערלינער אוניווער־

זיטעט, וועלכֿער האָט געלעזען פֿאַר זײַנע תּלמידים לעקציעס איבער דיכֿטער און זייערע געדיכֿטע, האָט אונז, זײַנע תּלמידים, געפֿיהרט צו סטעפֿאַן זשאָרשז אין דער היים, ער זאָל אונז אַליין פֿאָרלעזען זײַנע ליעדער. האָב איך זיי דאַן צום ערשטען מאָל געפֿיהלט און אַ בעזונדערן טעם געפֿונען אין זיי.

יאָ, מיר האָט זיך געוואָלט פֿערזענליך בעקאָנען זיך מיט ראָזענפֿעלדען און הערען ווי ער אַליין לייענט זײַנע וואונדערשענע ליעדער. אָבער ווי קומט די קאַץ איבער'ן וואַסער? ער איז אין אַמעריקאַ, און איך אין בערלין!

אָבער עס איז דאָך געקומען.

פֿאָריגעס יאָהר בין איך געוועזען אין לאָנדאָן אויף דעם ציוניסטען-קאָנגרעס. עס זענען דאָרטען צוזאַמענגעקומען דעלעגאַטען און סתם געסט אויס אַלע עקען פֿון דער וועלט. איך האָב דאָרטען געמאַכֿט פֿיעל נײַע, אינטערעסאַנטע בעקאַנטשאַפֿטען. צווישען זיי אויך מיט מאָריס ראָזענפֿעלד. מיר האָט געטראָפֿען אין לעבען, דאָס נאָכֿדעם ווי איך האָב זיך בעקאָנט מיט דעם דיכֿטער אַליין, האָב איך מעהר ניט געקאָנט לייענען און אַפילו פֿון אַנדערע ניט הערען זײַנע געדיכֿטע. עס איז אָפֿשר אַ פֿעהלער, אָבער אַזוי בין איך: איך קאָן קיין וואַסער טרינקען, ווען איך זעה, דאָס זיי קוועלען פֿון אַ קוועלע פֿול מיט מיסט און קויט. אָבער ראָזענפֿעלדס געדיכֿטע זענען מיר פֿיעל ליעבער, פֿיעל נעהענטער און זיסער געוואָרען, נאָכֿדעם ווי איך האָב זיך מיט איהם אַליין גוט בעקאַנט.

ראָזענפֿעלד איז אַ ברונעט מיטעלער וואוקס. צוויי שוואַרצע פֿונקעל-פֿײַער גלענצענדע אויגען מיט אַ פֿערטרוימטען אויסדרוק בעלייכֿטען זײַן פֿערחמאַרעטעס געזיכֿט. פֿון ערשטען אויגענבליק קאָן מען מערקען, דאָס עס שטעהט פֿאַר אונז אַ פּאָעט פֿון אַני' אונגליקליכֿען פֿאָלק, אַ פּאָעט וועלכֿער איז אויפֿגעוואַקסען אין צרות און טרעהרען, וועלכֿער איז בעשטימט מעהר צו וויינען און קלאָגען, ווי צו זינגען און זיך צו פֿרעהען. ראָזענפֿעלדען פֿעהלט די פֿרײַע, רוהיגע, ריטמיש-שענע בעוועגונג און דער אָפֿענער, פֿערטרויענספֿאָלער בליק. מ'זעהט, אַז אויף דעם פּאָעט'ס פּלייצעס ליגט די משא פֿון אַ שווערען לעבען. די משא פֿון אייגענע און פֿרעמדע יסורים. אָבער זײַן שענער שטערען איז ווי געשאַפֿען צום דיכֿטער-קרוין. די מוזע, די געטין פֿון דער פּאָעזיע האָט זײַן

שטערן געקושט, ווען דער דיכטער איז נאָך אין וויעגעל געלעגען, און דארום איז ער אַזוי שען.

דער דיכטער רעדט פיעל און מיט התפעלות. זשאַרגאָן איז איהם שווער צו רעדען. און ווי זיין שפּראַך איז רייך אין שרייבען, אַזוי איז זי אָרים אויף זיין צונג. איהם פעהלען ווערטער; ענגליש איז איהם פיעל גרינגער צו רעדען. ער האָט זיך שוין שטאַרק אַמעריקאַניזירט. זיין זשאַרגאָן אין רעדען איז אויך שטאַרק געזאַלצען מיט ענגלישע ווערטער און פסוקים. ער ליעבט זעהר די העבּרעאישע ליטעראַטור און לייענט מיט חשק די בעסערע ווערק, וועלכע ערשיינען אין איהר. ער שעפּט אויך זיין בעגייסטערונג אין לשון-קדש, אין דער שפּראַך פון אונזערע אַלטע און נייע נביאים. דאַגעגען זשאַרגאָן לייענט ער גאָרניט.

נאָך דעם קאָנגרעס האָבען מיר אָבגערעדט ביידע פאָהרען אין אוואייטטשעפּעל, דאָס איז דער קוואַרטאַל אין לאָנדאָן וואו עס וואָהנען די רוסישע, פּוילישע, גאַליציּשע און רומענישע יודען. מיר האָבען בעשלאָסען צו בעזוכען איינינע מענשען און צו בעזעהן איינינע זאַכען. ער האָט מיר געוואָלט ווייזען פערשיעדענע סצענעס פון יודישען לעבען. ראָזענפעלד איז שוין אַ שטיקעל בעל-הבית אין אוואייטטשעפּעל, און קאָן זיך דאָרטען גוט אויס. ער האָט עטליכע מאָל שוין געלעבט אין לאָנדאָן. יעצט וואָהנען דאָרט זיינע עלטערן און ער האָט פערבראַכט ביי זיי כמעט אַ האַלב יאָהר צו גאַסט. זאַנגוויל האָט אויך געמאַכט איינינע אַוועגדען וואו ראָזענפעלד האָט פאָרגעלעזען זיינע ליעדער. אין לייענען איז ער אַ מייסטער, אַ קינסטלער. די גאַנצע צייט, וואָס איך בין געווען אין לאָנדאָן, איז ראָזענפעלד גרייט געווען צו שענקען מיר זיין צייט יעדען טאָג.

די לעצטע צייט האָבען זיך פיעלע בעמיהט אָנמאַכען אַ שנאָה, אַ קנאָה צווישען די העבּרעאישע און זשאַרגאָנישע שרייבער. מיר האָבען זיך אָבער געהאַלטען פאַר חברים און אונזערע פעדער פאַר שוועסטער. איך האָב איהם נאָר מקנא געווען וואָס ער שרייבט אין דער שפּראַך פון אונזער המון עם, אויף וועלכער עס לייענען אונזערע אָרימסטע ברידער און שוועסטער, און ער האָט מיר מקנא געווען, דאָס איך שרייב אין אונזער גלאַנצפאָלער שפּראַך. ער האָט זיך שטאַרק געפרעהט, דאָס מיר האָבען זיך

די לעצטע יאָהרען צוזאַמענגעטראָפען אין די אַמעריקאַנישע זשאַרגאָן בלעטער.

פאָהרענדיג מיט דעם אָמניבוס נאָך אואַיטטשעפעל דורך די רוישענדיגע, לעבעדיגע, הו-האַ'דיגע גאַסען האָב איך געבעטען דעם דיכטער, ער זאָל מיר דערצעהלען פון זײַן לעבען, ער האָט דאָס גערן געטהון. דאָס וואָס מיר איז איבערגעבליבען אין זכרון, גיב איך איבער פאַר די לעזער פון „יוד", אין וועלכען עס זענען געדרוקט געוואָרען ראָזענפעלד'ס שענע נאַציאָנאַל-ליעדער.

משה יעקב, אָדער ווי ער הײסט אַמעריקאַניש מאָריס, ראָזענפעלד איז געבאָרען אין דעם דאָרף באָקשאַ נעבען סוואַלק אין דעם יאָהר 1862. זײַן פאָטער האָט דאָרטען געפאַכטעט דעם טײַך, און דערפון מפרנס געווען זײַן געזינד. ביז נײַן יאָהר האָט ראָזענפעלד געלעבט אין דאָרף, געלערנט תנ"ך, געלאָפען, געשפרונגען אין דער פרײַער נאַטור און זיך צוגעהערט ווי די פײַגעליך זינגען. ער האָט מיט זײ אויך מיטגעזונגען קינדערשע ליעדער, און האָט נײַע פערפאַסט. איהם איז דאָס ניט שווערער אָנגעקומען ווי די פויגעל אין וואַלד. עס האָט זיך עפּיס אַלײן געזונגען, חאָטש קײנער האָט דאָס ניט געהערט, קײנער האָט דאָס ניט פערלאַנגט. ווי ער איז אַלט געוואָרען 9 יאָהר, זענען זײַנע עלטערן אַריבערגעצויגען קײן וואַרשוי, דאָרטען צו זוכען פרנסה. אין וואַרשא האָט דער קלײנער דיכטער פיעל געהאַט וואָס אויסצושטעהן און אַריבערצוטראָגען. ער האָט געאַרבײַט בײַ פערשידענע בעלי-מלאָכות, געהונגערט, געליטען, פערחשכ'ט געוואָרען, אָבער דאָך דעם ספר האָט ער ניט פערגעסען און ניט פערלאָזען. אַנשטאַט דעם פויגעל-געזאַנג האָט ער געהערט זידלערײַ פון די בעלי מלאָכות, זײַערע ווײַבער און עלטערע פועלים, אָבער אין האַרצען בײַ איהם האָט זיך דאָך געזונגען. ער איז געווען איבערגעפילט מיט פאָעזיע, און אין דער גרעסטער אָרימקײַט האָט ער דאָך געפונען שענעס און ערהאַבענעס אין לעבען. ער האָט אין יענע שווערע יאָהרען פיעל העברעאיש געלעזען. שפעט בײַ נאַכט פלעגט ער זיך פערטיפען אין די יודישע פאָעטען און דענקער.

איהם האָט זיך דאָך ניט געוואָלט בלײַבען אַ בעל-מלאָכה. ער האָט זיך געצויגען, געריסען נאָך ליכט, נאָך לופט און בילדונג. ער האָט זיך שטענדיג אַרומגעטראָגען מיט פלענער, מיט פאַנ=

טאַזיעס און חלומות. ווי ער איז אַלט געוואָרען 16 יאָהר, האָט ער זיך אַוועקגעלאָזט קיין לאָנדאָן אָהן געלד, מיט לעדיגע קעשענעס אָבער מיט פולע פעק האָפנונגען און חלומות. אין לאָנדאָן האָט ער פערלעבט אַ קורצע צייט און האָט זיך מפרנס געווען פון פערשידענע אַרבייטען. עס איז געווען ווי מ'זאָגט, פיעלע מלאָכות אָהן מזל און ברכות. איהם איז בעשערט געווען. ער זאָל אַליין פערזוכען, וואָס הייסט נע־ונד זיין און מוטשען זיך פאַר אַ שטיקעל ברויט און וואַלגערן זיך ערגעץ אין אַ שמוציגען ווינקעל אין דער פרעמד. ער האָט געהאַט דאָס גליק פון זיין יוגענד אָן צו לעבען צוזאַמען מיט דער יודישער מאַסע, מיט דעם המון־עם, מיט דעם יודישען בעל מלאָכה און אַרבייטער און דורכמאַכען אַלעס גלייך מיט זיי, אָבער דאָס גליק האָט איהם צו טייער געקאָסט: הונגער און קעלט.

פון לאָנדאָן איז ראָזענפעלד געפאָהרען קיין אַמעריקא. שוין 20 יאָהר לעבט ער אין דער נייער וועלט, און ער איז נאָך תמיד נע־ונד. פיעל יאָהרען האָט ער דאָרט געשניידערט, ביי דער נעה־מאַשין האָט ער טאָג טעגליך פערבראַכט פון 12 ביז 15 שעה, דערום איז אַזוי שטאַרק די שנאה צו דער מאַשין, וועלכע שלינגט איין דאָס לעבען פון די אָרימע לייט, דערום האָט נאָך קיינער ניט ווי ער אַזוי בעקלאָגט דאָס לעבען פון די פערקנעכטעטע פועלים, דען ער האָט דאָס אַלעס אַליין ערלעבט. אין די יאָהרען, וואָס ער האָט גענעהט, האָט ער געשריבען זיינע בעסטע, טיעפסטע און פּאָעטישסטע שירים. ער איז געווען שניידער און פּאָעט. וואָס פאַר אַ מין שניידער ער איז געווען, ווייס איך ניט, אפשר אַ שלעכטער; אָבער וואָס פאַר אַ מין פּאָעט ער איז געווען, דאָס זאָגען מיר קלאָר זיינע געדיכטע פון יענע יאָהרען. אונזערע זשאַרגאָן דיכטער, וועלכע האָבען קיין מאָל אַ נאָדעל אין האַנד ניט געהאַלטען האָבען געוויס אַזעלכע ליעדער ניט געשריבען. פיעל פון זיי וואָלט גאָרניט געשאַדט בעסער אַ נאָדעל אין האַנד צו האַלטען איידער די פעדער.

נאָכדעם אַז ראָזענפעלדס שירים זענען איבערזעצט געוואָרען דורך פּראָפעסאָר וויענער און אַנדערע אויף ענגליש, און די גרויסע בלעטער האָבען איבער איהם פיעל געשריבען, איז זיין לאַגע בעסער געוואָרען. די פריינד פון דער יודישער פּאָעזיע, דער

געהעטא־דיכטונג האבען מיטגעווירקט, דאס ער זאל פערלאזען די נײע־מאשין. מען האט איהם געעפענט א ביכער־געשעפט. אבער א פאעט איז ער א בעסערער אלס געשעפטסמאן. דערווײל איז ער א יוד א מטופל מיט פיעל קינדער, מיט פיעל זארג און מיט נאך מעהר פאעזיע אין הארצען.

איך בין געוועזען מיט איהם אין בריטיש מוזעאום אין לאנדאן. איך וועל קײן מאל ניט פערגעסען זײן התפעלות, זײן פרײד, זײן התלהבות בײ יעדען קונסטווערק, וואס מיר האבען געזעהען. ער ליעבט און לעבט מיט דער קונסט און פאר דער קונסט. —

מאַקסימיליען האַרדען.

I.

אין דייטשלאַנד האָט זיך ווידער אָנגעהויבען די סדרה: מ אַ ק ס י מ י ל י אַ ן ה אַ ר ד ע ן.

די — זידלען איהם, און די — הויבען איהם ביז'ן הימעל. אָבער ווידער אַלע רעדען און שרייבען וועגען איהם.

ה אַ ר ד ע ן פיהרט אַ קאַמפף געגען די העכסטע הויף־קרייזען, געגען די נאָהענטע פריינד פון ווילהעלם דעם צווייטען, און ווי עס שיינט, וועט דער קאַמפף ניט אַזוי גיך זיך ענדיגען, און דורך דיזען קאַמפף איז די פערזענליכקייט פון מאַקסימיליאַן האַרדען געוואָרען אַ „עפענטליכע פראָבלעמע“, וועלכע בעשעפטיגט יעצט פיעל גרויסע גייסטער אין אייראָפּאַ.

ווער איז מאַקסימיליאַן האַרדען?

ער איז אַ דייטשער שריפטשטעלער!

קיין אַנדערע טיטלען, — ניט ד"ר, ניט פראָפעסאָר, ניט געהיימראַט א. ד. ג. — האָט ער ניט. ער איז נאָר שריפטשטעלער, אָבער אַ גרויסער, ער איז נאָך מעהר: ער איז אַ פערזענליכקייט. אַ חאַראַקטער. דערצו: אַ קאַמפף־נאַטור. ער איז יעצט אין דייטשלאַנד דער גרעסטער פובליציסט, דער בעדייטענדסטער טעאַטער־קריטיקער און ליטעראַטור קענער.

זיין אינערליכעס אונגליק און טראַגעדיע איז, דאָס ער איז געטויפט.

הײנריך הײנע האָט אַמאָל געזאָגט, „דאָס יודענטום איז אײן אונגליק". אָבער הײנע אַלײן האָט דורך זײן גאַנצעס לעבען, װי אױך זײן ליטעראַרישער מזל נאָך זײן טױדט, בעװיזען, דאָס אױך דאָס טױפען זיך איז פֿאַר אַ טאַלענט, װער רעדט נאָך פֿאַר אַ גרעסערען גײסט — אַנ'אונגליק.

דאָס אונגליק פֿאַר האַרדען בעשטעט ניט אין דעם, װאָס אַלע אַנטיסעמיטישע צײַטונגען זידלען איהם טאָג־טעגליך און רופען איהם נישט אַנדערש װי „יוד", עס איז פֿאַר איהם אײן גרעסערעס אונגליק, דאָס אױך פֿיעל פֿון די פֿערעהרער פֿון זײן טאַלענט, פֿיעל פֿון די פֿיהרענדע גײסטער אין אײראָפּאַ גלױבען איהם ניט.

און אַפֿילו דער בעסערער עולם אורטײלט אַזױ: אַ שריפֿטשטעלער אַ יוד, װעלכער האָט זיך געטױפֿט, געביטען און געהאַנדעלט מיט דער אַלטער אמונה פֿון זײנע עלטערען און עלטער־עלטערען, און דורך אַ נאַכט איז אָט דער „פּאָלנישער יודע" (האַרדען איז פֿון פּױלישע עלטערן אין מזרח־פּרײַסען, און האָט פֿריהער געהײסען װיטקאָװסקי) געװאָרען גאָר אַ הײסער, קאָכענדער דײַטשער פּאַטריאָט 84־טער פּראָבע — אָט אַזאַ מין נפֿש איז מסתּמא אַ קאַריערע־זוכער, אַ ליטעראַטור־שװינדלער אד"ג, און װען אַ מענש קאָן בײַטען זײן אמונה און זיך אָבזאָגען פֿון זײן פֿאָלק, טאָ װי קאָנען מיר איהם גלױבען, װאָס ער קעמפֿפֿט װירקליך פֿאַר די רײנע װאַרהײט, פֿאַר די װירקליכע גרױסקײט פֿון דײַטשלאַנד, און קאָן ניט אַריבערטראָגען די גרױסע עולות אין קײזערס הױף און דעם מאָראַלישען שמוץ דאָרטען. פֿיעלײכט װיל אָט דער האַרדען נאָר געשעפֿט מאַכען, דאָס זײן װאָכענבלאַט „די צוקונפֿט" זאָל װאָס מעהר און מעהר פֿערברײטערט װערען? עס געפֿינען זיך פֿיעל אַזעלכע נפֿשות, װאָס האָבען ליעב דוקא סקאַנדאַל־אַרטיקלען.

אַזױ זאָגט און אורטײלט אַ גרױסער טײל פֿון דעם עולם.

פֿאַר פֿינף יאָהרען האָט האַרדען געפֿיהרט אַ שװערען קאַמפּף געגען אױגוסט ב ע ב ע ל און געגען דעם סאָציאַליסטישען געלעהרטען שריפֿטשטעלער מ ע ה ר י נ ג. די אַרטיקלען פֿון האַרדען געגען די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פֿיהרער זענען געװען שאַרף, גיפֿטיג און געשריבען מיט גרױס טאַלענט און „שיק", זײ האָבען אַ גרױסען אײנדרוק געמאַכט.

דאַן האָט דער אַלטער בעבעל ניט געפונען קיין בעסערע בלי־זין, צו קעמפפען געגען האַרדען און מבטל צו זיין דעם רושם פון זיינע שניידענדע אַרטיקלען, ווי צו ערקלערן דער וועלט, דאָס זיין געגנער. רבי מאַקסימיליאַן, איז בסך־הכל אַ געטויפטער יוד, און וואָס קאָן מען, מ'שטיינס געזאָגט, ערוואַרטען פון אַ משומד, ביי וועלכען אויך די אמונה איז אַ געשעפט?

און וואָס בעבעל זאָגט אָדער שרייבט, קאָן מען אין דייטשלאַנד ניט אַוועקמאַכען מיט דער האַנד, מען מוז זיך רעכענען דערמיט. און דאַן האָט האַרדען צו'ם ערשטען מאָל עפענטליך (אין זיין „צוקונפט“) געגעבען אַנ'ערקלערונג וועגען זיין שמד, דאָס איז געווען אַ מין ודוי־זאָגען. כמעט מיט טרערען אין די אויגען האָט האַרדען דערצעהלט, ווי טרויעריג איז געווען זיין יוגענד, ווי ער האָט געמוזט פערוואָגעלט ווערען פון דעם עלטערן הויז, ווי ער האָט פערלאָזען דאָס גימנאַזיום, ווייל ער האָט געוואָלט פריי זיין ווי אַ פויגעל; ווי איהם האָט געצויגען צו דער סצענע: איהם האָט זיך געוואָלט אַקטיאָר ווערען! ווי ער האָט געהונגערט אין בערלין, און ווען ער איז אַלט געווען זעכצעהן־זיבעצעהן יאָהר, האָט ער זיך געשמדט, ווייל ער האָט גאָרנישט געוואוסט פון דער יודישער אמונה, וועלכע מען האָט איהם קיינמאָל ניט געלערענט, און ווען ער איז עלטער געוואָרען, האָט ער זיך בודק געווען און געפונען, דאָס ער האָט שטענדיג מעהר נוטה געווען, מעהר בעגריפען די קריסטליכע אמונה. אויף פראָסט יודיש גערעדט: ער איז געשמד'ט געווען נאָך ביי דער מאַמען אין בויך.

מאַקסימיליאַן האַרדען האָט דאַן צו'ם ערשטען מאָל געמאַכט אַ רחמנות'דיגע מינע, און זיך בעמיהט צו „מטהר זיין דעם שרץ מיט ק"ן טעמים“.

.II

און דאָך איז האַרדען אַ ליטעראַרישע און אַ שטאַרקע, שאַרף אויסגעשניטענע פערזענליכקייט.

מיט אייניגע חדשים צוריק, ווען עס איז געווען דער וועלט־רעש'דיגער משפט האַרדען־מאָלטקע, — האָט זיך די רעאַקציע

פֿון דעם וואָכענבלאַט „דער מאָרגען" *) געווענדעט מיט אַ פֿראַגע צו גרויסע שריפֿטשטעלער און בעוואוסטע פּאָליטיקער און געלהרטע אין אייראָפּאַ: וואָס האַלטען זיי פֿון מאַקסימיליאַן האַרדען אַלס שריפֿטשטעלער און מענש? און די אַלע ענטפֿערען, וועלכע זענען געדרוקט געווען אין „מאָרגען", ענטהאַלטען אין זיך בעגייסטערטע מיינונגען וועגען האַרדענ'ס גרויסען ליטעראַרישען טאַלענט, וועגען זיינע ברייטע און טיעפֿע ליטעראַריש-קינסטלערישע און פּאָליטישע קענטניסען. און אויך זיינע פּאָליטישע און ליטעראַרישע שונאים האָבען מודה געווען, אַז האַרדען איז עהרליך, פֿאָרנעהם (בכבוד'יג) אין זיין פּאָליטישען קאַמפּף, ער זוכט ניט, ווי געוויסע פֿערבאַנדיטען, סקאַנדאַלען, סדום-געשיכטען, כדי געשעפֿט צו מאַכען, אָדער די וועלט זאָל מיט זיי קלינגען, האַרדען זוכט פּאָליטישע חטאים אין די הויכע פּאָליטישע קרייזען, כדי צו מנצח זיין דעם שקר, כדי צו בעפֿרייען דייטשלאַנד פֿון שמוציגע, נידריגע פּאָליטישע אינטריגעם און רכילות.

* *

*

האַרדען איז דורך זיין אונגליקליכע ערציהונג (די ערציהונג, וועלכע הערשט ביז היינט אין אַסימילאַטאָרישע קרייזען) און פֿערפלאָנטעטע געשעהענישען אָבגעפֿאַלען פֿון זיין פֿאָלק, אָבער זיין פּסיכיק, זיין אַרט שרייבען, זיין אופֿן צו קעמפּפֿען מיט זיינע געגנער — דאָס אַלץ איז ביי איהם ביז היינט עכט יודיש, און ניט קוקענדיג אויף דעם, וואָס האַרדען איז געווען דער אינטימער פֿריינד פֿון ביסמאַרק, און וואָס ער טראָגט אַ דיקע מאַסקע פֿון אַ דייטש בן דייטש, אַ מאַסקע, וואָס איז אַ מאָל געפֿאַרבט „יונקעריש" (סאָלדאַטיש), אַפילו אַביסעל אַגראַריש; ניט קוקענדיג, וואָס האַרדען בעמיהט זיך זיין גאַנצען לעבען אַרויסקריכען פֿון דער יודישער הויט און אַריינקריכען אין אַ עכט-עכט איי-קאַלטע „טויטאָנישע" הויט — איז ער דאָך געבליבען עד היום אַ גלות-קינד, זיינע ליטעראַרישע כלי-זין זענען גענומען געוואָרען, געגען זיין

*) אינטערעסאַנט איז צו בעמערקען, דאָס „דער מאָרגען" (וועלכער איז רעדאַגירט פֿון בעריהמטע שריפֿטשטעלער און געלעהרטע) איז אַ קאָנקורענץ-בלאַט פֿון האַרדענ'ס „צוקונפֿט".
ר. ב.

איינענעם ווילען, פון דער יודישער נאס: גאל-ביטערקייט, שארפער וויץ, גוזמאות, יודישער בטול, יודישע חוצפה (יענע חוצפה, וואס היינע רופט אן: „די שענסטע און בעסטע גאטס מתנה"), העכסט קלוגע שמד-שטיק (אין בעסערען זינן פון ווארט), אין וועלכע ס'איז דאך פערשטעקט א געוויסע פארציע פון טפשות, און א געשליפענעם צינגעל, מיט חזיר אויסגעשמירט, ווי א גיפטיגע שטעכיגע פעדער.

דאס עכט-יודישע און עכט-דייטשע האט זיך אין הארדען'ס אינערן ביז היינט ניט אויסגעמישט און ניט פערשמאלצען געווארען, ער איז א קינד פון צוויי קולטורען. אין הארדען ליגט עטוואס, גאנץ געוויס, פון א מאדערנעם נביא, וועלכער קעמפפט מיט ליידענשאפט געגען דעם שקר אין אלע זיינע נייע צורות, — אבער ער האט אין זיך, אויך גאנץ געוויס, א שטיק פון א מארקשרייער. און דארום איז ער אין פיעל אויגען א פראבלעם-מענש, א שווער-פערשטאנענעם רעטעניש.

און ווען מען לייענט פיעל הארדען, פיהלט מען, דאס ער איז א נאהענטער קרוב, א „טינטען-ברודער" פון לודוויג בערנע און פון זיין גרעסטען ליטערארישען געגנער מאקס נארדוי, ביי זיי אלעמען ליעגט די גרעסטע קראפט אין דער „נעגאציאן", ד. ה. אין דער קונסט צו מבטל זיין, דער כח אויסצוזוכען אין אלץ די שוואכע, די קראנקע זייטען, צו קריטיקירען און זאגען א גרויסען „ניין". אויף זאגען „ניין" איז מאקסימיליאן הארדען דער גרעסטער מזיק.

פיעל יאהרען האט הארדען (אט דער פוילישער יוד, וועלכער האט זיך געשמד'ט) געקעמפפט געגען ווילהעלם דעם צווייטען. מייסטערהאפט, קונציג, אפען און צו גלייבער צייט פערשטעקט, ביסענדיג און גלעטענדיג אין בעקעל, האט הארדען געשילדערט יאהרען-לאנג ווילהעלם דעם צווייטענס פעהלער און לעכערליכע זייטען, ער האט איהם שטענדיג דעם אמת געזאגט. געזאגט דורך א משל, א מליצה, דורך א מעשה'לע—אבער געזאגט, וואס מ'דארף זאגען, און אלעס, וואס ער האט געזאגט, האט שטענדיג געמאכט א רושם, געמאכט א רעש. און וואס הארדען שרייבט, לייענט דאס גאנצע אינטעליגענטע דייטשלאנד, לייענט מען אין אלע „הויכע" קרייזען, ווייל וואס הארדען שרייבט איז „פיקאנט", געפעפערט און שניידט ווי מיט א צוויי-זייטיגען שווערד.

הארדען איז שוין דריי מאָל געװעזען צו האלב יאָהר אין געפענגניס פאר זיינע ארטיקלען געגען ווילהעלם דעם צווייטען, אָבער יעדעס מאָל איז ער ארויס פון „חד-גדיא" נאך מיט מעהר חשק, מיט מעהר היץ צו קעמפפען געגען די שטארקע, געגען די מיניסטאָרען און פאָליטישע אָנפיהרער, וועלכע האָבען נאר איין טאַלענט: געבאָרען צו ווערען אין די הייזער מיט די הויכע פענסטער, און וועלכע האָבען נאר איין פערדיענסט: פאָליטישע מומעס. הארדען האָט גרויסען חשק, אליין מיניסטער צו ווערען, דאָס אָבער וועט ער קיינמאָל נישט ווערען, בעגניגט ער זיך מיט דעם, וואָס מיט זיינע אַרטיקלען ווארפט ער אראָב ניט-פעהיגע מיניסטאָרען פון זייערע שטעלען, דאָס מאַכט איהם גרויס פער-גניגען.

דעם לעצטען יאָהר האָט הארדען אָנגעהויבען מיט גרויס טאַ-לענט מבזה און פסול צו מאַכען די נאָהענטע פריינד פון ווילהעלם דעם צווייטען, צו בעווייזען, דאָס זיי זענען טויגעניכטסען, ניע-דריגע בעלי-עבירה'ניקעס. האלבע משוגעים א. ד. ג., און דאָס איז איהם געלונגען. אין די אויגען פון דעם פובליקום זענען זיי גע-פאַלען, און דער דייטשער קייזער האָט זיי געמוזט משלח זיין.

* *
*

א מאָל האָט א בעוואוסטער שריפטשטעלער געזאָגט אויף הארדען: „הארדען איז דער גרעסטער פאסקוויל-שרייבער אין דייטשלאנד". איך וואָלט זאָגען, דאָס הארדען שרייבט פאסקווילען ניט געגען איינצלנע מענשען, אָבער געגען די גאנצע דייטשע פאָליטיק, געגען די גאנצע דייטשע קולטור. ער איז א פאסקוויל-שרייבער אין העכערען זין, א מין פראנצויזישער לאראשפוקאָ, זיינע „פאסקווילען" רייסען-אראָב פון דער פאַלשער, ליגנערישער קולטור די מאַסקע מיט א שטיק פנים צוזאַמען.

און דאָס איז די עדעלע נקמה, וועלכע דאָס אונטערדריק-טע גלות-יודענטום, ווען דאָס קליידעט זיך אייראָפעאיש, איז זיך נוקם אָן אונזערע פערפאָלגער.

קייזער ווילהעלם דער צווייטער.

(שטריכען צו זיין האראקטער בילד).

די פערזאן פון קייזער ווילהעלם דעם צווייטען איז שטענדיג געוועזן א רעטעניש אין די אויגען פון דער גאנצער וועלט.

די מיינונגען איבער ווילהעלם דעם צווייטען האבען זיך שטענדיג געטיילט אין דייטשלאנד אין צוויי עקסטרעמע פארטייען. געוויסע צייטונגס־שרייבער און אפילו בעוואוסטע געלעהרטע האלטען דעם דייטשען קייזער פאר א געניוס (גאון). אייניגע פערגלייכען איהם אפילו מיט נאפאלעאן דעם ערשטען אליין. אין די צוואנציג יאהר, וואס ווילהעלם דער צווייטער איז קייזער פון דייטשלאנד, איז געזאמעלט געווארען, צו ליעב זיין כבוד און גדלות, א גאנצע לויב־ליטעראטור, וואו מען זאגט איהם אב גאנץ הלל, פון די מיילער און פון די פעדערען פון דער פארטיי הערט איהר נאר אין איין קול: ווילהעלם דער צווייטער איז זעהר א גרויסער מענש, ער איז אנ׳אונגעוועהנליכע, זעלטענע פערזאן, א מענש, — נאך מעהר: א איבער־מענש, — מיט אייזערנע ענערגיע און ז. וו. קורץ: עס עקט זיך די וועלט.

עס האט אבער שטענדיג געגעבען אין דייטשלאנד אויך שארפע־יארמעלקעס, שטעכיגע פעדער, בייסענדע צינגער, וועלכע האבען אין פערשיעדענע פאלען שטארק קריטיקירט (מעהר אדער וועניגער בעהאלטענערהייד, דורך דורכזיכטיגע רמזים, מעשה׳לעך

און משלים) די פֿערזענליכקייט פֿון ווילהעלם דעם צווייטען. די צווייטע פּארטיי, די קריטיש־סקעפּטישע, האט זיך שטענדיג פֿערהאלטען מיט א געוויסער איראָניע צו אלע מעשים און דרשות פֿון דעם דייטשען קייזער. ווי ער איז נאר אויף דעם טראָן ארויף, האט א בעוואוסטער מינכענער פּראָפֿעסאָר, א היסטאָריקער, געדרוקט א ספֿר מיט נאָמען „קאליגולא". אין דער פּערזאָן פֿון קאליגולא זאָל מען האָבען דערקענט דעם דייטשען קייזער, ווילהעלם דעם צווייטען, מיט אלע זיינע חסרונות און „ווידערשפּריכע". מאקסימיליאן הארדען האט פֿאר פֿיעל יאָהרען ארויסגעגעבען א בוך (ער האט זיך אונטערגעשריבען אפּאָסטאטא) געגען דעם דייטשען קייזער. הארדען איז שוין דריי מאָל געזעסען אין געפֿענגעניש פֿאר זיינע ארטיקעל געגען ווילהעלם. דער פֿיהרער פֿון די סאָציאל־דעמאָקראטען אין דייטשלאנד, אויגוסט בעבעל, האט שטענדיג אין זיינע בעקאנטע פּארלאמענטס־רעדען, אָדער אין גרויסע פֿערזאמלונגען, קריטיקירט, — ווען ער האט אפֿילו ניט „פּורש בשם" געוועזען דעם קייזער, — די דרשות און מיינונגען פֿון ווילהעלם.

* *

*

ווען מיר בעטראכטען גאנץ רוהיג און אָביעקטיוו די פּערזענליכקייט פֿון ווילהעלם דעם צווייטען, פֿון וועלכען עס רעדט און שרייבט יעצט די גאנצע וועלט, די אלטע און די נייע, קענען מיר אין איהם געפֿינען די חאראקטעריסטישע סימנים:

ווילהעלם דער צווייטער איז א אימפּולסיוו־מענש, א מינוטען־מענש, א קוועקזילבער־מענש, ער האט ניט קיין גלייכע ליניע אין לעבען און אין זיין רעגירונג. אלעס געהט ביי איהם אין א זיגזאג־ליניע (א ליניע וואס איז ווי א שלשלת) ד. ה. „אהין און אהער" ליניע. וואָס ער טהוט און רעדט איז שטענדיג אונערווארטעט, פּלוצלונג, אונטער דער השפּעה פֿון מאָמענט. און אין דערינען איז ער דער הפֿך פֿון דער דייטשער נאטור, וואס ליעבט „גרינדליכקייט" און ישוב־הדעת. ער איז א התפּעלות־מענש. גיך ווערט ער נתפּעל, און זיין גייסט פֿלאקערט זיך אויף, אָבער גיך ווערט ער אָבגעקיהלט. ער „ברענט איבער ווי א שטרוי".

ווילהעלם איז א געבאָרענער דרשן. די קונסט פֿון שווייגען,

פֿון אָבוואַרטען, ווייס ער ניט. וואו מען דאַרף, און אַם מייסטען וואו מען דאַרף ניט, רעדט ער און האַלט לאַנגע דרשות. ער איז פֿון געבורט אַ גוטער רעדנער. ער האָט אַ שטאַרקע, קלאָרע שטימע און קען זיך שען אויסדריקען. אָבער ער שטעקט זיין צונג אומעדום. קומט ער אין אָפּערן־הויז, האַלט ער אַ דרשה פֿאַר די אַקטיאָרען, און ער דערקלערט זיי, דאָס זיי זענען זיין אַרמעע, און זיי דאַרפֿען דינען זיינע קעניגליכע אידעען. פֿאָהרט ער אויף זיין יאַכט אין די צפֿון־לענדער, האַלט ער אויפ׳ן שיף אַ זונטאַג־פּרעדיג, ווי אַ גלח. ער הויבט־אָן ווי אַ פּרעדיגער: „דוד המלך זאָגט אין תהלים קאַפּיטעל דער און דער, פּסוק דער און דער... און די כונה פֿון פּסוק איז אַזוי און אַזוי.

קומט ווילהעלם אויף דער חתונה פֿון קרופּ׳ס יתומה (די טאָכטער פֿון פֿערשטאָרבענעם האַרמאַטען־קעניג), האַלט ער נאָך דער חופּה אַ דרשה און הויבט אָן מיט די ווערטער (ווי אין די אַמאָליגע יאָהרען אַ מאַרשעלעק): מיין טייערע בערטאַ, ביי דיר איז היינט אַ יום־הדין... און דער קייזער ערקלערט דעם נייען פּאָר־פֿאָלק ווי מען דאַרף זיך פֿיהרען און לעבען נאָך דער חתונה, און זאָגט דעם עולם אַביסעל מוסר.

אין זיינע דרשות האָט ווילהעלם ליעב דעם לשון פֿון גוזמאות און פֿון אָנגעבלאָזענע מליצות און הפלגות. פֿון אַ פֿליעג מאַכט ער אַ עלפֿאַנט, און פֿון אַ וואָרט — אַ קוואָרט. ער ווייס אין רעדען קיין מאָס, קיין גרעניץ און קיין טאַקט, און אינטערעסאַנט איז, דאָס ער ווידערשפּרעכט זיך אין אַלע זיינע דרשות. היינט זאָגט ער אַזוי, און מאָרגען — גאַנץ אַנדערש. ווען מען פֿערגלייכט זיינע דרשות, זעהט מען, וויפֿיעל סתירות אין זיי ליעגט.

ווילהעלם האָט זיך ליעב אין אַלעם צו מישען. דאָס איז אמת, ער האָט אַ אומגעוועהנליכע ענערגיע, אַ שטאַרקע אַרבייטס־קראַפֿט, אַ שטענדיגע נערוועזע אונרוהע און אין אַלץ זאָגט ער זיין דעה. אין קונסט־זאַכען איז ער ביי זיך אַ תקיף. ער האַלט רעדען געגען דער נייער קונסט און געגען די נייע גרויסע קינסטלער. ער וויל צווינגען די דייטשע קונסט געהן אין דעם דרך, וואָס ער שרייבט איהר פֿאָר. אמת דאָס גליקט איהם ניט. מאַקס ליבער־מאַן, דער אָנפֿיהרער פֿון דער מאָדערנער קונסט אין דייטשלאַנד, האָט ניט איין מאָל עפֿענטליך גערעדט געגען די קונסט־אַנזיכטען

פון ווילהעלם און האט זיי שארף קריטיקירט, און ווילהעלם געהט זיך זיין דרך. דעם ענגלישען גענעראל־שטאב גיט ער פלענער, ווי מנצח צו זיין די בורען, און די סקולפטור־און מאהלער־פראפעסארען אין דייטשלאנד גיט ער עצות און עסקיזען, ווי זיי זאלען מאלען און שניצען. נאך ווילהעלמ'ס פלאן איז די זיעגעסאלעע אין בערלינער טיערגארטען געמאכט געווארען. און זי טויג טאקי אויף כפרות. אין בערלין רופט מען דאס „די פופענאלעע". ווילהעלם פערלאנגט פון די קינסטלער זיי זאלען דינען מיט זייער פענזיל און שניץ־מעסעריל זיינע קעניגליכע פאנטאזיען.

ווען עס האט דייטשלאנד געקאכט מיט די נייע המצאות פון „ביבעל און באבעל" פון דעליטש (צום סוף האט דאס געהייסען „ביבעל באבעל און בעבעל"־ענין) האט ווילהעלם דאמאלס גערופען צו זיך דעם פראפ. דעליטש און האט זיך שטארק אריינגעמישט אין די ריין־געלעהרטע חקירות, און האט ארויסגעזאגט זיינע מיינונגען און הסכמות. איז געווען רעליגיעזע, פילאזאפישע פראגען אויף דעם טאגס־ארדנונג — האק, ווילהעלם איז דא, ער שרייבט בריעף צו פערשידענע פערזאנען, וואו ער זאגט ארויס זיינע רעליגיעז־פילאזאפישע מיינונגען, און די צייטונגען האבען וואס צו שרייבען, און דעם עולם — וואס צו רעדען.

ווילהעלם מישט זיך אויך אין ריין־ליטערארישע פראגען. הויפטמאנ'ען ליעבט ער ניט. פון די נייע דראמען האלט ער ניט. דאגעגען זוכט ער ארויס טאלענטלאזע שרייבער און מאכט פון זיי א צימעס. פאריגען ווינטער, ווען ווילהעלם איז געווען אין מינכען, האט ער צו זיך גערופען עפיס א שרייבערל, א טינטען־פאטשקון, און האט איהם לויב געזונגען און ליטערארישע מיינונגען ארויסגעזאגט. היינע'ן ליעבט ווילהעלם ניט, און ווען ער האט ניט לאנג אבגעקויפט די ווילא פון דער פערשטארבענער עסטרייכישער קעניגין אין קארפו, האט ער בעפוילען ארויסצוטראגען היינע'ס סטאטוע פון גארטען. דאגעגען ווען דער בעוואוסטער שארלאטאן, דער וויענער טשעמבערלען האט פערעפענטליכט זיין ספר „די גרונדריסען פון דעם 19־טען יאהרהונדערט", האט איהם ווילהעלם גערופען פון וויען צו זיך און געזאגט איהם, דאס זיין בוך (דורך און דורך א אנטיסעמיטישעס) ליעגט שטענדיג אויף זיין טיש, און דאס בוך איז דאס גרעסטע ווערק פון נייינצעהנטען יאהרהונדערט, ווי

ער האט יעצט געזאגט דעם גראף צעפעלין, דאס ער איז דער גרעסטער דייטש פון צוואנציגסטען יאהרהונדערט.

ווילהעלם איז א „מושלם”: ער מאהלט בילדער, אלס בעזונדערער צייכען פון זיין גנאדע שענקט ער זיי נאהענטע פריינד), ער מאכט מוזיק־קאמפאזיציעס און קאמאנדעוועט מיט די בעוואוסטע קאמפאזיטארען, ווי זיי זאלען שאפען זייערע אפערעס. ער האט שוין פראבירט דירישזירען, ווי א קאפעלמייסטער, א מיליטער־ארקעסטער. ווען דאס איז געקומען אין די צייטונגען, האט בעבעל געזאגט: ווען עס זאל קומען, חלילה, די בייזע שעה, דאס ווילהעלם וועט זיך מוזען אבזאגען פון דער מלוכה, האבען מיר איהם פערזארגט; אלס קאפעלמייסטער וועט ער אויך פערדינען זיין שטיקעל ברויט. ווילהעלם האט שוין פראבירט שרייבען דראמעס (ער האט זיך אונטערגעשריבען מיט א פסעוודאנים: קאפיטען לויף), וועלכע מען האט געשפילט אין קעניגליכען טעאטער אין בערלין, און די גאנצע קריטיק האט דערפון א תל געמאכט און אויסגעלאכט.

ווילהעלם האט אין זיך נאך פיעל מעלות, אבער אין א קורצען־ארטיקעל איז קיין פלאץ אלעם אויסצורעכנען.

די בעזונדערע סמנים פון ווילהעלמס כאראקטער:

ער האט ליעב צו רייזען. ער איז שטענדיג אין וועג. ער איז א שטענדיגער נע־ונד'ניק.

ער גלויבט, דאס ער קען אלעם בעסער ווי די אנדערע, וואס איינער אין די וועלט מאכט, גלויבט ווילהעלם, דאס ער וואלט דאס בעסער געמאכט, אפילו קאפע וואלט ער בעסער געקאכט ווי זיין קעכער. ער איז א בעל עצה און האט ליעב צו קריכען מיט זיינע עצות צו מלכים ווי זיי זאלען רעגירען. ער האט ליעב צו געבען עצות, אפילו ווי מען דארף עסען (אין דעם פירשט איילענבורגס פראצעס, האט דער לעצטער דערצעהלט אין געריכט, ווי ווילהעלם האט איהם געלערנט ווי און וואס מען דארף עסען). ווען אין איירָאפא האבען אלע אנגענומען, דאס דער צוואנציגסטער יאהרהונדערט הייבט זיך אן נאך דעם ווי עס ענדיגט זיך דאס יאהר 1900, האט ווילהעלם אליין דורך א דרשה געעפענט דעם 20־טען יאהרהונדערט (און געמאכט א יום טוב אין בערלין) מיט א יאהר פריהער, ווי עס האט זיך געענדיגט דאס יאהר 1899.

ווילהעלם האָט ליעב, די גאַנצע וועלט זאָל פֿון איהם רעדען, עס זאָל מיט איהם קלינגען. נון עס קלינגט טאַקע מיט איהם די גאַנצע וועלט.

און וואָס טהוט ווילהעלם? — ער פֿליהט אין לופֿטען, האַלט דרשות, מיט וועלכע ער רופֿט אַרוים די אונצופֿריעדענהײַט פֿון זײַן פֿאָלק.

מאקס נארדוי.

מ א ק ס נ א ר ד ו י — אַ כאַראַקטער־קאָפּ, אַ עכט יודישער קאָפּ און אַלס מענש איז ער פיעל אינטערעסאַנטער ווי אַלס שריפטשטעלער.

מען בעגעגענט זעהר אָפט און אין אַלע לענדער קינסטלער, שריפטשטעלער, פּאָעטען, וועלכע זענען אַלס מענשען גאָרנישט אינטערעסאַנט. זיי האָבען געדאַנקען, געפיהלען, בילדער נאָר דאַן, ווען זיי האַלטען די פעדער, אָדער דעם פּינזעל אין דער האַנד. אין לעבען, אין פּערזענליכען פערקעהר מאַכען זיי דעם איינדרוק פון אַ אויסגעקוועטשטער לימאָנע. זיי דריקען אויס דעם לעצטען טראָפּען גייסט, דאָס לעצטע ביסעל לעבענס־זאַפט אין זייערע ווערק. וואָס זיי האָבען אין זיך פּאָעטישעס, ליכטיגעס און פונקעלנדעס, שאַרפזיניגעס און גייסטרייכעס לעגען זיי אַריין אין זייערע ווערק, און לאָזען זיך, אַלס מענשען, גאָרנישט איבער. אַלס מענשען מאַכען זיי אָפט דעם איינדרוק פון „אָבגעשלאָגענע הושענות". אין בעסטען פאַל: זענען זיי געגליכען צו אַ הדס, וואָס האָט (ווי דער תלמוד דריקט זיך אויס) קיין טעם און קיין ריח.

דאָס זענען איינזייטיגע נאַטורען; ווענינ מענשען און מעהר טאַלענט.

מ א ק ס נ א ר ד ו י געהערט אָבער צו די גאַנץ ווענינע שריפטשטעלער אין אייראָפּא, וואָס זייערע ביכער, זייערע ווערק איז ביי זיי גאָר אַ גאַנץ קליינער טייל. נאָר אַ פונק פון זייער גרויסער נשמה, פון זייער פרוכטבאַרען, שטאַרקען, שאַפענדען גייסט.

און אויך צווישען די גאַנץ ווענינע איז מאַקס נאָרדוי דער

אויסגעצייכענסטער. איך קען פערזענליך פיעל פון די גרעסטע אייראפּעאישע שריפטשטעלער אין פערשידענע לענדער, און איך קען זאגען, דאס זעהר זעלטען מאכט ווער פון זיי אין פערזענליכען פערקעהר אזא שטארקען, בעצויבערנדען איינדרוק ווי נארדוי. יעדעס מאל ווען מען קומט מיט איהם צוזאמען.

און יעדעס מאל, ווען איך בעזוך פאריז, געהערען צו מיינע בעסטע גייסטיגע תענוגים צו בעזוכען ביי מאקס נארדוי.

נארדוי וואהנט אין א זייטיגער שטילער גאס אבער גאנץ נאהענט פון דעם לעבעדיגסטען, קאכענדיגען צענטר פון פאריז, ניט ווייט פון די גרויסע, רוישענדע בולווארען, ער פערנעמט פאר זיך א גאנצעם הויז פון עטליכע שטאק, דאס הויז געפינט זיך אין א הויף, מיט א קליינעם גערטעל פאר דער טהיר, אין הויף איז שטיל און רוהיג, און עס הערט זיך גארניט דער אטהעם פון דער גרויסער שטאדט.

דאס ארבייטס-צימער פון נארדוי, דאס ווערקשטאט פון פיעלע גרויסע געדאנקען, איז גאנץ קליין. דאס גאנצע מעבעל פון צימער בעשטעהט פון א געוועהנליכען דיפּלאמאטען-שרייב-טיש, פון אנ׳אלטען פאטעל און צוויי שטוהלען, קיינע בילדער, אפילו קיינע פאטאגראפיען אדער גראווירען, קיינע פארטיערע, קיינע דראפּעריען און קיין רמז אויף דעם קלענסטען שוואכסטען לוקסוס. דאס צימער איז אנגעשטאפּט מיט ביכער. איינפאך געבונדענע און גאר אהן איינבאנד. ביכער, אין פערשידענע לשונות ארום די ווענד, ביכער אויף דער פּאדלאגע, און א גאנצע מאסע, די נייעסטע, אויף דעם שרייבט-טיש. אויף דעם קאמין שטעהט קיין אנדער צירונג ווי די אלע בענדער פון דער „דשואיזש ענציקלאפּעדיע" (יודישעם לעקסיקאן).

און ווי פיין, ווי גוט און טרייהערציג, ווי פריינדליך און ליעב נעמט ער אויף אין זיין ארבייטס-צימער זיינע בעקאנטע, זיינע פריינד און אפילו גאנץ אונבעקאנטע בעזוכער.

און נארדוי, ניט קוקענדיג, דאס ער איז שוין באלד זעכציג יאהר, נישט קוקענדיג אויף זיין שנעע-ווייסעם האר און דאס זיין געזונדהייט האט אין די לעצטע פאר יאהרען געליטען, — איז ער דאך נאך פול לעבען, און דאס פייער אין זיינע קלוגע דענקער-אויגען ברענט נאך.

דאָס אַרבײַטס־צימער פֿון נאָרדוי איז פֿון אַ נזיר, פֿון אַ אײַנ־זאַמען, פֿון אַ „צוריקגעצויגענעם”. און ער ברויכט נישט צו בע־קומען אַנרעגונגען פֿון שענע זאַכען אַרום איהם. זײַן גײַסטיגע נאַטור איז זעהר געזונד און זי ברויכט קײַן קינסטליכע מיטעל אום צו קומען אין בעוועגונג. ער האָט אַ אינערן קוואַל, פֿון וועלכען ער שעפּט צו יעדער צײַט לײַכט און אָהן בעזונדערער מיה.

נאָרדוי לעבט די לעצטע יאָהרען נאָר פֿאַר זײַן אַרבײַט. ווײַט און פֿרעמד פֿון דער „גלענצענדער וועלט”, פֿון לעבענס־מאַרק, און וואָס פֿאַר אַ פֿלײַסיגער אַרבײַטער ער איז! אַלעס לײַענט ער, אַלעס שטודירט ער, און איבער אַלעס שרײַבט ער, ער בעקומט טעגליך בריעף פֿון אַלע טײַלען וועלט, און אויף אַלע וויכטיגע בריעף שרײַבט ער אַליין אָנ׳ענטפֿער, און אין דעם זעלבען טאָג. ער איז דער פּינקטליכסטער און דער שנעלסטער אַרבײַטער. און קײַן אײַנציגע מינוט געהט בײַ איהם אומזיסט פֿערלאָרען.

און נאָרדוי איז נישט נאָר אַ מערקווירדיגער, אַ וואונדערבאַ־רער רעדנער און „קאָזער” *) — ער איז אויך דער אויפֿמערקזאַמ־סטער און דער בעסטער צוהערער, ווען מען רעדט מיט איהם. ער הערט צו מיט אינטערעס, מיט „שפּאַנונג”. און פֿיעל דאַרף מען מיט איהם נישט רעדען, דען ער בעשאַפֿט אַלעס שנעל, פֿון איין וואָרט, פֿון אַ ווינק שאַפֿט ער זיך גלײַך אַ לעבעדיג בילד פֿון אַ גאַנצע „סיטואַציאָן”, פֿון אַ מענשען לעבען. און שנעל קען ער זיך אײַנלעבען, אײַנשפּינען—ווען עס איז ערלויבט אַזוי צו זאָגען— אין אַ גאַנץ פֿרעמדע „וועלט־אַנשויאונג”, אין גאַנץ פֿרעמדען אופֿן צו דענקען, צו פֿיהלען און צו בעגרײַפֿען. און מיט יעדען רעדט ער אויף זײַן לשון, און נאָך יענעמס השגה.

און יעדעס מאָל, ווען איך בעזוך מאַקס נאָרדוי, האָב איך דאָס גרעסטע פֿערגעניגען צו הערען שטונדען־לאַנג, ווי ער רעדט וועגען די העכסטע און לעצטע זאַכען אין דער וועלט און אין לע־בען, און עס איז אַ זינד צו שפּרעכען מיט נאָרדוי איבער קלײַנע זאַכען, איבער וואָכענדיגע זאַכען, און ווען מען רעדט מיט נאָרדוי אַפֿילו איבער די גאַנץ געוועהנליכע, קלײַנע לעבענס־זאָרגען, אי־בער „זײַפֿענבלאָזען” פֿון דער שעה און ד. ג. בעקומען זיי, כמעט

*) אנגענעהמע שמועסער

ניִשט וועלענדיִג, אַן אַלגעמיינעם כאַראַקטער, און ווערען בעטראַכֿט פֿון אַ העכֿערן שטאַנדפּונקט.

און איִבער וואָס נאָרדוי זאָל ניִשט רעדען — און ער רעדט מיִט זיינע פֿריינד שטענדיִג מיִט חשק און מיִט טעמפּעראַמענט — איִז ער אָריִגיִנעל און שאַרפֿזיִניִג, אָפֿט מאָל אויך פּאַראַדאָקסאַל, אָבער קיין מאָל ניִשט באַנאַל. און שטענדיִג האָט ער וואָס צו זאָגען נייעס און פֿריִשעס.

נאָרדוי מאַכֿט איִן זיינע געשפּרעכֿען דעם איינדרוק פֿון אַ עלעקטריִשער באַטעריע, וואָס מוז זיִך „ענטלעדיִגען", אויסשפּאַנען, פּטר'ן איִהרע פֿונקען. ווען מען רעדט מיִט איִהם וועגען געוויִסע ענינים וועלכֿע בעשעפֿטיִגען און רייצען זיין גייסט, פֿיִהלט מען גלייך, דאָס איִן זיין זעלע ליִעגט אָנגעזאַמעלט געוויִסע אָנציִנדענדע מאַטעריאַלען און ביי דער קלענסטער בעריִהרונג מוזען זיי אויפֿרייסען, אויפֿפֿלאַקערן, און ווי העל, און וויִפֿיִעל קאָליִרען פֿלאַקערט נאָרדוי'ס גייסט, ווען ער רעדט וועגען די נייע ריִכֿטונגען, די נייע שולען איִן דער פֿיִלאָזאָפֿיע, איִן דער ליִטעראַטור, איִן דער קונסט, אָדער ווען ער רעדט וועגען דעם שאָדען, וואָס די אַסיִמיִלאַציע האָט אונז יודען געבראַכֿט, און די זעלבע זאַך איִז, ווען ער רעדט וועגען דעם פּראַקטיִשען קריִסטענטום און זיינע פֿאָלגען.

און איִבער וואָס נאָרדוי זאָל ניִשט רעדען, איִז ער ווי אַ לעבעדיִגע ענציִקלאָפּעדיע. איִן אַלעם שטעהט ער אויף דער העכֿסטער מדרגה פֿון אונזער צייט און זיין אַלזייטיִגעם, רייכֿעם, גרינדליִכֿעם וויִסען איִז קיין טויטעם קאַפּיִטאַל, קיין דריִקענדע משא; זיינע קענטעניִסען זענען עטוואָס לעבעדיִגעס, פֿרוכֿטבאַרעס, אַנרעגענדעס.

אויך די פּראָסטע שמועסען פֿון נאָרדוי מאַכֿען דעם איינדרוק פֿון אַ וואונדערפֿאָלען פֿייערווערק. אַפֿאָריִזמען, בעמערקונגען, ביישפּיִלען פֿליִהען ווי די לייכֿטענדע־ראַקעטען. ער רעדט, און עס שיִט זיִך אַ רעגען פֿון גאָלד און בריִלאַנטען.

איִך בין מיִך נוהג צו ווידערשפּרעכֿען, סותר זיין, נאָרדוי'ען איִן זיינע מיינונגען איִבער ליִטעראַטור, איִבער קינסטלער און פּאָעטען, מיינע „עמפּפֿיִנדונגען" געהערען אַ גאַנץ אַנדערע וועלט. מיין קונסט־געשמאַק איִז פֿון אַ גאַנץ אַנדער מין — און דאָך ווי גע־

דולדיג הערט אוים דער אַלטער קעמפּפער די מיינונגען, וועלכע ווידערשפּרעכען איהם.

און נאָרדוי איז אין זיינע אַנזיכטען איבער קונסט, אין זיינע פאָדערונגען פון דער ליטעראַטור אַ עכטער רעכטער יוד. ער שטעלט די עטיק, די מאָראַל, העכער ווי די עסטעטיק, די שענהייט. ער זוכט דעם תכלית, די נוצען פאַר דעם לעבען. די „קונסט צו ליעב קונסט“ איז ביי איהם דברים בטלים, אַ ברכה לבטלה. אָבוואָהל נאָרדוי איז אויך אַ געפיהלס־מענש, אַ מענש מיט אַ וואַרעמען האַרץ מיט אַ רייכער נשמה, אַ מענש מיט שטאַרקע, שאַרפע נייגונגען און אָבנייגונגען, דאָך איז די לאָגיק די מלכה אין זיין זעלען־לעבען; דער געזונדער שכל איז דער קעניג אין זיין גלענצענדען אינטעלעקט.

און ווען מען רעדט מיט נאָרדוי וועגען העכערע זאַכען, וועדען אין זיין געשפּרעך נישט ווענדיג בעריהרט אַלע צווייגען פון די מאָדערנע וויסענשאַפטען. פראַגען פון דער וועלט פּאָליטיק, די נייע ווענדונגען אין דער וועלט־ליטעראַטור. און איבער אַלע דיזע זאַכען האָט נאָרדוי שטענדיג וואָס צו זאָגען, זאָגען אַזעלכעס, וואָס אַנדערע האָבען דאָס נאָך נישט געזאָגט; ער האָט שטענדיג וואָס צו קריטיזירען און איבער וואָס ביטער און גייסטרייך צו איראָניזירען.

און די געשפּרעכען פון נאָרדוי זענען שטענדיג אַ „קווינטעסענץ“ פון פיעלע געדאַנקען, פון אַ שטאַרקער אינערער גייסטיגער אַרבייט און שטענדיג קען מען וואָס נוצליכעס לערנען פון זיינע געשפּרעכען, ווען מען איז אַפילו נישט מסכים — אָדער דוקא ווען מען איז נישט מסכים — צו זיינע אַנזיכטען.

שָׁלוֹם־עֲלֵיכֶם.

שוין לאַנג האָב איך געפיהלט אַ בעדערפניש צו דאַנקען שלום עליכם׳ען פאַר די אַנגענעהמע שטונדען, וועלכע ער האָט מיר פערשאַפט מיט זיינע מעשיות און געשיכטען.

וויפיעל ערגערניש האָט מען טעגליך אין אַ הויפט־שטאָט ווי בערלין; וויפיעל ביטערקייטען, זאָרגען און אויפרעגונגען ברייננגט דאָס מאָדערנע לעבען. און אַז גאָט העלפט און מען געפינט אַ פרייע שטונדע עפּיס צו לייענען. קאָן מען אויך ניט שטענדיג געפינען אין די ביכער פערגניגען. זעהר אָפט קומט אוים צו לייענען אַזעלכע ערצעהלונגען, ביי וועלכע מען מוז קנייטשען דעם שטערן ווי, להבדיל, ביי אַ שווערען מהרש״א, אָדער ביי׳ם טרעפען אַ רעבוס.

נו, לעבט ערגיץ וואו אַ שרייבער, וואָס הייסט שלום־עליכם, און ער שרייבט אַזעלכע מין זאַכען, אַז מען לייענט דאָס, לאַכט מען אויף וואָס די וועלט שטעהט, אַז נאָר טרערען קייקלען זיך פון די אויגען, און עס ווערט לוסטיג, פרעהליך אויפ׳ן האַרצען, ניט קוקענדיג אויף די ביטערע, גאַליגע טראָפּענס וואָס איז בע־האַלטען אין די דאָזיגע געשיכטען.

נו, ווי זאָל זיך ניט וועלען אַמאָל פערזענליך דאַנקען אַזאַ שרייבער, וואָס האָט אַזאַ לאַכעדיגע, לייכטע פען, אַזאַ רייכען, לוסטיגען הומאָר. אַ פען, וואָס קיצעלט אָבער בייסט ניט, מאַכט פון אַלץ חוזק, חוכא וטלולא און דאָך מיט רחמנות.

און ווען איהר אַלע דאָרט אין רוסלאַנד ליעבט שלום-עליכם'ען און האָט גרויס הנאה פֿון זיינע מעשות, טאָ שטעלט זיך פֿאָר, מיט וואָס פֿאַר אַ התפעלות לייענט שלום-עליכם'ן אַזאַ יוד ווי איך, אַיער קנעכט, — אַ יוד פֿון רוסלאַנד, וועלכער לעבט צווישען דייטשען שוין מעהר ווי 16 יאָהר. ביסלעכווייז הויבט מען אָן פֿערגעסען דאָס יודעשע לעבען, די עכטע גלות-טיפּען דאָרט, אין די יודישע שטעט אין רוסלאַנד. ביסלעכווייז הויבט מען אָן פֿערגעסען אויך דעם מאַמע-לשון, די שפּראַך פֿון מיליאָנען עכטע יודען און זייערע מנהגים, אויפֿפֿיהרונגען, האַנדלען און וואַנדלען, פֿיעל מאָל קומט דאָס אַלץ אויס ווי אַ לאַנגפֿערגעסענער חלום, און אפילו יודיש הייבט מען אָן רעדען, צו אונזער שאַנד, ווי אַ גוי.

נו. פֿאַלט אַריין שלום-עליכם'ס געשיכטען אין די הענד, און דאָ ווערט אויף איין מאָל דער חלום לעבעדיג, פֿערגעסענדע אַלטע בילדער, ערינערונגען, ווערטלעך, געשיכטען פֿון די קינדער-יאָהרען ווערען אויף איין מאָל, ווי דורך אַ כשוף, לעבענדיג, בולט, צאַפּעלדיג און ליעב, מען לייענט און מען וואונדערט זיך: ווי רייך, ווי פּלאַסטיש, ווי קלינגענד איז דער מאַמע-לשון.

ניין, מיינע ליבע לעזער אין רוסלאַנד! איהר קאָנט דאָס גאָר ניט פֿיהלען, וואָס בעדייטעט שלום-עליכם פֿאַר אַזעלכע יודען ווי איך. ווי מיר לעקען די פֿינגער, ווי מיר צוקערן יעדעס וואָרט. די יוגענד קעהרט זיך צוריק, וואָס פֿאַר אַ טייערער, ליעבער גאַסט איז שלום-עליכם ביי אונז!

און וואָס טהוט דער רבונו של עולם? ער שיקט-מיר-צופֿאַרינגען זומער אָט דעם שלום-עליכם. איהם אַריין, אין מאַריענבאַד. און דאָ איז דערפֿילט געוואָרען מיין אַלטער וואונש, אָבגעבען אַ ברייטען שלום-עליכם דעם בעקאַנטען-אונבעקאַנטען ש ל ו ם-ע ל י כ ם, און דאַנקען איהם פֿון פֿולען האַרצען פֿאַר זיינע טייערע ליטעראַרישע מתנות.

איהר קאָנט מיר גלויבען, אַז עס איז ביי מיר געווען אַ אמת'ר יום טוב, ווען איך האָב זיך בעקאָנט מיט שלום-עליכם. אָט דאָס איז ער, דער שלום-עליכם, וואָס האָט מיר מיט זיין הומאָריסטישער גאָלדענער פֿעדער אַזוי פֿיעל לאַבענדיגע שטו-

דעָן פֿעָרשאַפֿט, מיך בעָקאַנט מאַכעָנדיג מיט „מנחם מעָנדעָל פֿון יעָהופּיץ" און מיט „טוביה דעם מילכיגער", אַט דער יוד האָט דאָס בעָשריבעָן „יוסעלע סאָלאָוויי", „סטעָמפּעָניו", „אָדעָל" און נאָך הונדערט געָשיכטעָן, אין וועלכעָ עָס ווימעָלט אַ גאַנצעָ וועָלט.

און ווי פּריש, יונג, לעָבעָדיג עָר זעָהט אויס פֿאַר זײַנעָ יאָהרעָן. איך האָב גלײַך געָזעָהן, דאָס עָר איז ניט אײַנער פֿון יעָנעָ שרײַבער, וועָלכעָ זעָהעָן אויס, נאָכדעם ווען זײ האָבעָן אַ פּאָר בעָנדער געָשריבעָן, ווי אַ אויסגעָקוועָטשטעָר לימאָן, ווי אַ אויס־געָפּרעָסטעָר טאַראַקאַן אין אַנ'אַלטעָר סדילקאָוועָר סליחה. דאָס איז ניט אײַנער פֿון יעָנעָ שרײַבער. בײַ וועָלכעָ עָס טריפּעָלט טינט פֿון די פֿינגער. דאָס איז קײַן ביכער־וואָרם, קײַן קרעָכצעָנדער „ליטעָראַט", אין קײַן קולטור־איבערזעָטיגטעָר מעָנש.

נײַן, שלום-עליכם האָט אויף מיר געָמאַכט דעָם אײַנדרוק פֿון אַ פֿרעָהליכעָן יודעָן. און ווי עָר שרײַבט, אַזוי רעָדט עָר: אַ וויץ, אַ ווערטעָל, אַ אַנעָקדאָטעָל און ד. ג.

איך האָב געָזעָהעָן פֿאַר מיר אַ יודישעָן שרײַבער אַ אָפּטי־מיסט. אַ פֿאַנטאַסט, פֿול מיט פּראָיעָקטעָן און פּלעָנער, פֿול אַר־בײַטסלוסט און עָנערגיעָ. עָר האָט שוין אַזוי פֿיעָל געָשריבעָן, און עָר קלויבט זיך עָרשט צו שרײַבעָן און צו שרײַבעָן, טאַקי רעָכט פֿיעָל. עָס מאַכט דעָם אײַנדרוק, דאָס די אַלעָ געָשיכטעָן, פֿעָליעָ־טאָנעָן און סקיצעָן, וועָלכעָ עָר שרײַבט, שיטעָן זיך בײַ איהם ווי פֿון אַרבעָל. עָר קעָן גאַר ניט דעָם שרײַבער־שוויס. עָס קומט איהם אַלץ אָן זעָהר לײַכט און גרינג ווי אַ מזמור.

שלום־עליכם קאָן שרײַבעָן אין יעָדעָן אָרט, אין יעָדער שטונ־דעָ און מיט יעָדער פּעָן. אַ בלײַפּעָן מאַכט אויך ניט אויס. עָר זיצט אויף דער עָלעָקטרישער באַהן און שרײַבט אין זײַן נאָטיץ־ביכעָל, אָדער אויף פּאַפּיער פֿאַר וועָלכעָ ס'איז צײַטונג. זײַן מוזעָ איז, ווי די יודישעָ ווײַבער זעָנעָן געָוועָן אין מצרים, טראָגט אין זיך מיט אײַן מאָל זעָקס קינדער.

און אַלץ שעָפּט עָר פֿון זיך אַלײַן. איך וויל דאָ ניט אור־טײַלעָן איבער דעָם קינסטלערישעָן ווערט פֿון שלום־עליכם'ס ווערק (דאָס האָב איך אין אַ העָברעָאישעָן אַרטיקעָל געָמאַכט), און אי־בער די מדרגה פֿון זײַן טאַלעָנט. נאָר אײַנס וויל איך דאָ

זאגען: אלץ, וואס שלום-עליכם שענקט אונז, גיט ער דאס פון זיין אייגענעם. פון זיך זעלבסט. ניט ווי געוויסע אנדערע יודישע שרייבער, וועלכע צוקייען וואס זיי האבען געלייענט, וואס זיי האבען גענומען ביי פרעמדע, און גיבען דאס אונז ארויס פאר זייער אייגענס.

און שלום-עליכם שעפט און שעפט פון זיינע אייגענע קוועלען און ווערט ניט מאט. עס נעמט זיך גאר ביי איהם ניט אויס, ער זיצט, דאכט זיך, און פלוידערט מיט אייך ביי א גלאז קאווע, און שרייבט בשעת מעשה פלינק א געשיכטע.

און שלום-עליכם ווייס ווירקליך ניט וואס עס טהוט זיך אין דער וועלט-ליטעראטור, אין דער קולטור-וועלט, אין דער קונסט-וועלט. און צוליעב וואס? עס געהט אזוי אויך. עס מאכט זיך. און פיעלייכט א דאנק דעם איז ער געבליבען יודישער, אייגענ-טימליכער, שלום-עליכם'דיגער.

* *

*

און אין מאריענבאד האב איך אויך צום ערשטען מאל געהערט, ווי שלום-עליכם לייענט זיינע זאכען. דאס איז געווען אין א גרויסע פערזאמלונג. און קיין מאל וועל איך ניט פערגעסען דעם פער-גניגען וואס איך האב געהאט דערביי. איך האב געהערט די בעסטע פארלעזער אין אייראפא, די בערימטעסטע ארטיסטען, אבער אזא הנאה, ווי איך האב געהאט ביי שלום-עליכם'ס פאר-לייענען, האב איך נאך קיין מאל געהאט.

ווען שלום-עליכם לייענט אליין פאר זיינע געשיכטען, בע-קומען זיי נייעס, פולעס לעבען. און ווי לייענט ער פאר! עס איז נאר צו הערען. ער פערוואנדעלט זיך, ווערט מגולגל אין זיינע פארשוינען, וועלכע ער שילדערט. ער רעדט מיט זייער לשון, לעבט זייער לעבען; ער האט דאן זייער מימיק, זייערע הויות און תנועות. זיין פארלייענען איז ריינע קונסט. ער טרייבט ניט איבער, בדחנ'ט ניט און מאכט קיין איבריגע מינע. אלץ מיט קינסטלער-מאס און טאקט. אלע קייקלען זיך פון געלעכטער, נאר שלום-עליכם אליין לאכט ניט. ניט איהם געהט דאס אן. ער בלייבט קאלט און רוהיג. דער וואס האט ניט געהערט ווי שלום-

עליכם לייענט פאַר זײַנע זאַכען, ווײס נִיט, וואָס הײסט יודיש פאַרלײענען. אין שלום-עליכם איז פערלאָרען געגאַנגען אַ אַקטיאָר פון ערשטען ראַנג. זײן געזיכט איז פול בעוועגונג און הומאָר. מִיר שײנט, דאָס ווען איך וואָלט בעגעגענען שלום-עליכם'ען אין גאַס, און קײנער וואָלט מיר ניט געזאָגט, דאָס עס איז שלום-עליכם, וואָלט איך אַלײן אויסגערופען: אָט געהט ער! דער אױ-סערליבער שלום-עליכם פאַסט פאָלשטענדיג דעם אינערן שלום-עליכם. אָט אַזוי דאַרף ער אויסזעהן.

*

* *

שלום-עליכם ווײלט שוין אַ פּאָר חדשים אין בערלין. און איך האָב איהם נעהענטער ערקענט. וואָס מיך וואונדערט בײ איהם איז דאָס, ווי נאַאיוו ער איז אין פיעל זאַכען. אָט דער וויצלינג, דער הומאָריסט און חוזק-מאַכער פון דער גאַנצער וועלט, איז זעהר אָפט, צו אָפט, אַ ריכטיגעס קינד און קײן מענשען-קענער. אָפט, ווען איך רעד מיט איהם, און זעה ווי קינדיש ער איז, ווי ער האָט פון אַלע קלײניגקײטען התפעלות: פרעג איך מיך: איז ער ווירקליך ווי ער שײנט, אָדער איז דאָס אויך פון איהם אַ וויץ, ווער ווײס?

און וואָס מיר געפעלט בײ איהם איז דאָס: ער איז שטענ-דיג צופרידען. איך האָב פון איהם קײן מאָל געהערט אַ שלעכ-טעס וואָרט איבער אַנדערע שרײבער. ער איז קײנעמס מקנא און פערגינט יעדען דאָס זײניגע. צווישען שרײבער איז דאָס אַ זעלטענע ערשײנונג.

און ווי ליעבט שלום-עליכם די יודישע שפּראַך, און ווי קען ער זי! ווען ער הערט אַ נײעס וואָרט אָדער אויסדרוק אין יודיש, שרײבט ער דאָס גלײך אײן אין זײן נאָטיץ-ביכעל. ווען ער גע-פינט אַ נײעס וואָרט אין יודיש, וועלכער ער האָט ניט געוואוסט, פרײעט ער זיך ווי אויף אַ טײערע מציאה.

דאָס שענסטע דערבײ איז, דאָס ער ליעבט ניט ווייניגער די העברעאישע שפּראַך, און ער ליעבט צו רעדען מיט מיר דוקא העברעאיש, און ווי שען רעדט ער! ער איז ניט ווייניג שטאָלץ דעראויף, דאָס ער שרײבט אויך העברעאיש, און אויך

אין אונזער אלטער נאציאנאלער שפראך שרייבט ער שלום־עליכם׳דיג.

און ער איז אין בערלין, און בכלל אין איראפא ווי אין א פרעמדער וועלט. ער איז צו ענג, צו שטארק צוזאמענגעוואקסען מיט זיינע מאזעפעווקער און יעהופיצער יודען. ער פערשטעהט ניט די דייטשע יודען. ווי זיי פערשטעהען איהם ניט.

לעבען און ליטעראטור.

א רעטעניש!

וואס איז פארגעקומען, וואס האט פאסירט? עס שטימט עפעס ניט. עס רופט ארויס, עס רייצט צום נאכדענקען...

אבער אהן פיעל הקדמות.

איך געה גלייך צום ענין.

איז דאס ניט מערקווירדיג, איז דאס ניט אויפפאלענד, וואס פון איין זייט ווערט אונזער לעבען פון טאג צו טאג, פון שעה צו שעה אלץ אינטערעסאנטער, אלץ דראמאטישער, אלץ רייכער אין פארבען און טיפער אין אינהאלט, אלץ פערוויקעלטער, און די יודישע (זשארגאן) שענע ליטעראטור, פון דער אנדער זייט, ווערט אלץ פאנטאסטישער, וואלקענדיגער, בלאסער, חלומ'דיגער און אלץ ווייטער און ווייטער, פרעמדער און פרעמדער פון אונזער לעבען. איך זוך עהרליך, רוהיג דעם צוזאמענהאנג צווישען אונזער ווירקליכקייט (אונזער טעגליכע לעבען און קאמפף, אונזערע האפנונגען און שטרעבונגען ווי זיי זענען באמת) און צווישען אונזער נייעסטער יודישער בעלעטריסטיק, און איך געפין ניט. עפעס זענען זיי איינער מיט דעם אנדערן קידער-ווידער, להכעיס'דיג. וואס איז דאס? איך לייען און לייען די לעצטע ווערק, נאוועלען, דראמען, שירים, פון דער נייעסטער יודישער ליטעראטור, און פרעג זיך: איז די דאזיגע ליטעראטור א שפיגעל פון אונזער נייעם לעבען, אונזער ווירקליכען לעבען, מיט אלע זיינע זיגזאגען?

חלילה! ניין, מיט א גרויסען נון טויזענד מאל ניין.

דער, וואס קען ניט אונזער לעבען, און וועט דאס וועלען קענען, שטודירען דורך די גאר-נייעסטע יודישע ליטעראטור, וועט

ער פערבלאָנזשען, און ניט קענען ארויסקריכען. ער וועט גלויבען, דאָס די גרעסטע ראָלע אין אונזער יעצטיגען לעבען שפּילט די לבנה מיט איהרע זילבערנע שטראַהלען, די שאָטענס מיט זייערע סודות, רבי נחמנ'ס מעשיות, די בת-מלכה און דער בן-מלך פון די אלטע בבא-מעשיות אויפ'ס ניי איבערגעניצעוועט.

קיין שפּיגעל איז די גאָר נייעסטע יודישע ליטעראטור ניט.

וואָס דען איז זי? איך וויל זוכען.

פיליַיכט וועל איך אין איהר געפינען דעם אָפּקלאַנג פון אונזער אמאָליגען לעבען, פון די ערשטע דורות, פון די מיטלערע דורות, פון אלטע צרות, מלחמות, אידעאלען, האָפנונגען און דענקען? ניין! קיין וואונדער איז דאָס ניט. דען אונזער נייעם לעבען, נייע צרות, נייע מלחמות, נייע האָפנונגען, נייע אידעאַלען, נייע בענקען זענען פיעל לעבעדיגער, פיעל אינטערעסאַנטער, שטאַרקער און פּראָבלעמאַטישער. אָבער פאַרוואָס געפין איך דאָס ניט אין בילדער, אין שילדערונגען, אין פאָרמען, אין פאַרבען, אין קלאַנגען, אין דיכטעריש בעשאַפענע פערזאָנען?

ניין, איך געפין ניט. אומזיסט איז מיין זוכען.

און ווי זוך איך!

איך נייג-צו מיין אויער, איך פּרוב זעהר אויפמערקזאָם דערהערען פון אונזער נייעסטער יודישער שען-ליטעראטור די צוקונפטס-מוזיק, דעם מאָרגענדיגען טאָג, די בעוועגונג פון דער שפּולקע אין דער וועב-שטוהל, וואָס וועבט אונז אַ נייע שעה, אַ נייע עפּאָכע, אַ נייעם דור.

ניין, איך הער ניט, בין איך טויב, אָדער דאָרטען שפּילט ניט, בעוועגט זיך ניט?

איך שטעל-אָן מיינע אויגען, איך בעניץ זיך אויך מיט קריטישע שפּאַקולען און זוך אין דעם געוועבעכטס פון אונזער נייעסטער יודישער ליטעראטור די שאָטען-געשטאַלטען, די רמזים, האָטש די קאַנווע, פון דעם קומענדיג יוד-מענש, די בשורה פון אַ נייעם יודישען טיפּ. פון נייע שענהייט, פון אַ נייעם נצחון.

עס ווערט מיר אַזש נאָר טונקעל אין די אויגען, און איך זעה דאָס ניט. בין איך בלינד. אָדער עס איז טאַקי ניטאָ וואָס צו זעהן?

און דאָס וואָס איך געפין יאָ אין דער נייעסטער יודישער

ליטעראטור איז טאלענט. טאלענט, קינסטלער-זין, ערליכע בעציהונג, ליבע צום פאלק, דורשט נאך שענהייט איז דא גענוג.

אבער דאס טאלענט ווערט ניט אויסגענוצט. עפעס איז מען פערקראכען אויף א פאלשען וועג. עפעס קלעבט זיך ניט. עפעס שטעהען די שרייבער, די דיכטער, די דראמאטורגען צופיעל אונטער דעם איינפלוס פון דער רוסישער ליטעראטור, פון פרעמדע אבגעטער, פון פרעמדע מוסטער.

איך ווענדע זיך צו דיר, יונגסטע יודישע ליטעראטור, אונזער יונגסטע יודישע שעפפונג, און זאג דיר אהן קונצען דאס, וואס איך דענק און פיהל: דו שענע יונגע פריילין, דו חנ'עוודיגע יודישע טאכטער: איך וויל דיך ליעב האבען, איך וויל זיך אין דיר זאגאר פערליבען, אבער, זיי מיר מוחל פאר אנ'אמת, דיר פעהלט די עכטע, רעכטע יודישע צניעות. דו פערדרייסט מיר צופיעל דיין קעפעל, דו ווערסט צופיעל נתפעל, ווען א גוי גיט דיר א קניפ אין בעקעל.

נאך וויל איך דיר וואס זאגען, דו שענע יונגע פריילין ליטעראטור:

דו ביסט ארעם, אבער דאך שען. דו ביזט בלאס, אבער דאך אינטערעסאנט. נאר האסט איין חסרון, פון וועלכען דו מוזט זיך אבגעוועהנען: דו פודערסט זיך און פארבסט דיינע בעקלעך, און דאס שאדעט דיין נאטירליכער שענקייט, אויך דאס: דו ווילסט נאר קאמפלימענטען הערען, הלל זאל מען דיר פון מארגען ביז אוועגד זאגען, און דו פערטראגסט ניט קיין קריטיק, קיין וואהרווארט. דו קענסט גארניט הערען, ווען מען וויזט דיר א פעהלער.

און צווישען אונז רעדענדיג: ביזט דו אויך צו נערוועז, דו ווערסט גלייך אויפגעבראכט, אנגעצונדען, ווען מען זאגט דיר, דאס דיין עלטערע שוועסטער, מאדאם העבראישע ליטעראטור, איז שען, האט מעלות, און דו קאנסט נאך פון איהר וואס לערנען. איהר זענט דאך שוועסטער פון איין מוטער און אויף דעם שוים פון דיין עלטערער שוועסטער ביזטו דאך געהאדעוועט געווארען.

אפשר ניט?

איך וויל דיר קיין מוכר ניט זאגען. איך ליעב איבערהויפט

קיין מוסר. איך האָב דיר נאָר געוואָלט זאָגען: מערק זיך דעם אַלטען אויסשפּרוך: בעסער אַ ביס פון אַ פריינד, אַלס אַ קוש פון אַ פיינד.

אויך דאָס וואָלט איך דיר זאָגען, דו חנ'עוודיגע יונגע פריילין, שוועב ניט אין דער לופטען; נאַש ניט צופיעל פון פרעמדע טעלער, קלייב ניט קיין ברעקלעך פון פרעמדע טישען.

מעטערלינק איז דיר ניט אַ פּאָר. וועדעקינד איז פאַר דיר קיין שידוך. קום צו אונז אַ ביסעל נעהענטער, שעפּ אַ ביסעל מעהר פון אונזער אייגענעם, אַלטעגליכען, ווירקליכען לעבען. דאָס וועט דיר גאַנץ גוט טהון. דיינע בלאַסע באַקען וועלען רויטע פאַרב בעקומען. דיינע פער'חלומ'טע אויגען וועלען מעהר לעבען, מעהר אויסדרוק בעקומען.

און וואָס ווילסטו נאָך, מיין ליעבכען?

דאָס איז ניט אַלץ, איך האָב נאָך וואָס מיט דיר, מיין יונגע פריילין, צו רעדען.

אָבער איין אַנדערש מאָל.

.II

מען זיצט אין געזעלשאַפט און מען רעדט וועגען ליטעראַטור, וועגען קונסט, וועגען שרייבער, וועגען קינסטלער. און עס איז ניט פאַרהאַן, אַז דער קלענסטער, דער אונבעדייטענדסטער שרייבער, אָדער קינסטלער זאָל ניט האָבען זיינע חסידים אָדער חסידות, זיינע בעוואונדערער און אַנהענגער.

עס זענען זעהר ווייניג מבינים אין אַ שטאָדט, וועלכע קענען ריכטיג אונטערשיידען עכטע דימענטען, בריליאַנטען פון פאַלשע, נאָכגעמאַכטע, נאָך ווייניגער זענען די מבינים אויף מענשען, די מענשען-קענער. אָבער אַם ווייניגסטען זענען די מבינים אויף פּאָעטען, דיכטער, שריפטשטעלער.

ווי עס גיבט פאַלשע בריליאַנטען, וועלכע לייכטען, שיינען, שפּיגלען זיך אָב אין פיעל פאַרבען און בלענדען די אויגען פון פיעל מענשען, וועלכע גלויבען, דאָס זיי זעהען עכטע גוטע שטיינער, ווי עס איז פאַרהאַן מענשען פּוסטע און וויסטע, אָהן

אַ האַרץ און אָהן אַ נשמה, אָהן שכל און אָהן געפיהל, וועלכע בלענדען לײַטען מיט אַ פּאָר אויסגעלערענטע, אויסגעלײַענטע פראַזען, מיט אַ פּאָר ערנסטע אויסגעשטודירטע וויכטיגע מינעס, — אַזוי איז פאַרהאַן נאָך פיעל מעהר פאַלשע, געמאַכטע, פאַבריצירטע פּאָעזיע. עס איז נאָר אין שאָלעכטס פון פּאָעזיע, אָהן דעם קלענסטען לעבעדיגען קערנדיל. דאָס זענען נאָר „זײַף־בלאָזען“. ניט מעהר.

— וואָס איז אייגענטליך דער און דער שריפטשטעלער? פרעגט מען אין דער געזעלשאַפט, וואו מען „דעבאַטירט“ וועגען ליטעראַטור.

— דער און דער, — חאַפּט זיך אַרויס איינער, וועלכער האַלט זיך פאַר אַ גרויסען מבין און קענער — דער און דער איז אַ פּאָעט!

און ווען דער מבין איז נאָך אַ בעל התפעלות, בעניגט ער זיך ניט מיט דעם טיטעל „פּאָעט“ אַליין, ער לעגט נאָך וואָס צו: „אַ פּאָעט פון גאָטעס גנאַדע“.

מײַנע ליבע לעזער, באמת איז גאָט ניט אַזוי גנעדיג ווי מען מיינט.

ריכטיגע, עכטע פּאָעטען זענען זעהר וועניג בײַ יעדען פאָלק. זעהר וועניג בײַ דער גאַנצער מענשהייט.

ווי עס שײַנט, קאַרגט גאָט מיט דיזען אַרטיקעל. ניט אַלע מאָנטאָג און דאָנערשטאָג בעשאַפט ער אַן אמת'ען פּאָעט. איין מאָל אין אַ יובל, ווען גאָט איז זעהר גוט אויפגעלעגט, אָדער אפשר, ווען ער איז זעהר צאָרניג, בעשאַפט ער אַ פּאָעט, צום גליק, אָדער אַלס אַ שטראָף פאַר די מענשען. נאַכהער ווערט ער כביכול, מיעד און רוהט ווידער אָב אַ האַלבען אָדער אַ גאַנצען יאָהר־הונדערט.

ער איז אַ פּאָעט! זאָגען די ליטעראַטור־נאַשער. און יעדערער מיינט, אַז ער האָט רעכט אויסצוטיילען דעם טיטעל.

ער איז אַ פּאָעט!

דאָס איז זעהר פיעל געזאָגט, אָבער אויך: זעהר וועניג, גאָרניש געזאָגט.

זעהר פיעל: דען דער טיטעל „פּאָעט“ בעדייט שעפּפער, אָדלער־מענש, נביא, הערשער אויף די מענשליכע הערצער און געמיטער, צויבערער, וועלכער פערענדערט, ווי מיט אַ כשוף,

די גאַנצע וועלט און גיט איהר אַ נייעם געשטאַלט.

אַ גאַנץ פאָלק, אַ גאַנצע עפּאָכע הויבען אָן צו לעבען, צו אָטעמען, דורך די שעפּפונג פון דעםווירקליכען פּאָעט. דער ווירקליכער פּאָעט זאָגט אונז אויס די בעהאַלטענסטע סודות אין דעם פרויען האַרץ, די סודות און חלומות פון די בלומען, פון די שטערען אין הימעל. דער ווירקליכער פּאָעט איז פון די נאַטור אויס אַ קעמפּפער, ער פיהרט אונז אין קאַמפּף, ער העלפט אונז צו זינגען. דער ווירקליכער פּאָעט איז אויך אַ מענשען-טרייסטער, ער טריקענט אונזערע טרערען, היילט אונזערע האַרץ-וואונדען און עפענט אונזערע אויגען צו זעהן, צו שעצען און צו ליעבען די שענהייט...

ער איז אַ פּאָעט!

דאָס איז אַלץ געזאָגט. אָבער עס קאָן זיין, אַז עס איז גאַר נישט געזאָגט.

„ער איז אַ פּאָעט!" דאָס קען אויך הייסען: אַ וואָרט-אַקראָבאַט, אַ קונצען-מאַכער, אַ גראַמען-שטאָפּער.

דאָס פאָלק אַליין מאַכט חוזק פון די פאַלשע פּאָעזיע. עס הייסט אויף זיין לשון: „גראַם שטראַם מאַך מיר אַ לעטניק!" אָדער: „עק, מעק, שטרויענע זעק!"

קיין בעסערע סאַטירע אויף די „פאַבריק-סחורה" פון דער פּאָעזיע קען עס גאָרניט געבען.

עס גיבען נאָך פיעלע מענשען, בעזונדערס ביי אונז יודען, וועלכע גלויבען, אַז איינער שרייבט קורצע שורות, קלינגענדע, קנאַקענדע ריטמען און בפרט ווען ער ווענדעט זיך צום הימעל, צום טייפעל און צו די אַלדע רוחות, און ווער זאָגט נאָך, אַז ער געברויכט די מאָדערנסטע ווערטער, די דונקעלסטע בילדער, — איז ער דאָך אַוודאי און אַוודאי אַ פּאָעט.

און דער הייליגער נאָמען הויבט-אָן וואַכענדיג, אָבגעניצט צו ווערען.

ער איז אַ פּאָעט!

און ווען ער איז אַ פילו אַ ווירקליכער פּאָעט, איז דאָס נאָך אויך זעהר ווייניג. אַ גרויסער פּאָעט מוז אויך אַ גרויסער מענש זיין, מוז אויך גרויסע אידעאַלען האָבען, גרויסע, נייע, ליכטיגע וועלטען אין זיין בוזעם טראָגען.

אַ גרויסער פּאָעט, און אַ קליינינקער מענשעלע, איז אַ

טראַגי־קאָמישע פיגור, אַ אונגליקליכע בריאה.

און באמת: נאָר גרויסע מענשען קענען גרויסע פּאָעטען זײַן.

און נאָך עטוואָס: אויך דער, וואָס איז געבוירען אַ פּאָעט, וואָס גאָט אַלײן האָט איהם געקושט, מוז פיעל לערנען, שטודירען, פערפאָלקאָמנען זיך. ער איז דאָס נאָך מעהר מחויב צו טהון, ווי אַלע אַנדערע געוועהנליכע מענשען. דער פּאָעט האָט אויך מעהר פליכטען, חובות, מעהר אויפגאַבען אין לעבען, אַלס אַלע אַנדערע שטערבליכע מענשען.

און דער גרעסטער פּאָעטישער טאַלענט ווען מען אַרבײַט ניט אויף איהם שטענדיג, ווען מען בערײַכערט איהם ניט שטענדיג דורך וויסען און קענטניש, דורך קולטור און דענקען, ווערט ער דאַר, שוואַך, פערבליאַקעוועט און אָבגעשטאָרבען.

זײַן אַ פּאָעט הײַסט — דאָס האָבען אַ גרויס וואַרעם האַרץ, אַ טיעפע, גרויסע נשמה, וועלכע וועהטאָגט, שמערצט, לײַדעט פון אַלע מענשליכע דומהײַטען, שלעכטיגקײַטען, קלײַנליכקײַטען.

דיכטען, פּאָעזיע שרײַבען, זאָגט איבסען, הײַסט: זיך מתודה זײַן, אויף זיך אַלײן דעם יום הדין האַלטען...

און דער רעכטער סימן פון דעםווירקליכען פּאָעט: ער איז קײן מאָל מיט זיך ניט צופרידען. ער ליעבט דעם פּראָצעס פון דעם שאַפען, דען איהם דרינגט, איהם צווינגט עפּעס אינווענינג צו שאַפען, אָבער ער האַסט זײַן שעפּפונג, דען זי קומט אַרויס שטענדיג בלאַסער, שוואַכער ווי ער האָט געוואָלט.

ער וויל שטענדיג העכער, ווײַטער, בעסער, טיעפער...

נײַן, עס איז קײן פערגעניגען צו זײַן אַ פּאָעט.

די פּערלען, וועלכע ער שענקט אונז, דאָס זענען זײַנע טרערען אין דער שטילקײַט...

ביכער און לעזער.

פאַרהאַן מענשען, וועלכע לעזען אום בעסער איינצושלאָפען, און פאַרהאַן מענשען, וועלכע לעזען אום צו דערוואַכען. די לעזען, ווייל זיי האָבען מורא צו בלייבען מיט זייערע אייגענע געדאַנקען; יענע לעזען, ווייל זיי האָבען איבערהויפּט קיינע געדאַנקען. אין קאָפּ איז פּוסט. און זיי זעהען אָנצופילען די לעערהייט מיט פרעמדע געדאַנקען, אָדער מיט פרעמדע קלינגענדע ווערטער. און די לעזען, ווייל זיי זוכען רייכער, שטאַרקער און שאַרפער צו מאַכען זייערע אייגענע געדאַנקען; זיי לעזען כדי צו פערגרעסערן, כדי צו פערטיפערן זייער וויסען, זייערע קענטנישען.

ס'איז איבעריג צו זאָגען דאָס דער לעצטער סאָרט לעזער איז אויך דער בעסטער.

*

דער גרויסער פראַנצויזישער שרייבער אַנאַטאָל פראַנס זאָגט „דאָס עס גיעט אַזאַ מין לעזען, וואָס איז אַ מין שכרות, אַ מין אָפּיום־טרינקען". דער קאָפּ ווערט פערדולט, צומישט, פערדרעהט, אָבער ס'איז אַ זיסע, אַ אַנגענעהמע שכרות.

עס זענען דאָ לעזער, וועלכע האַפּען זיך פאַר אַלץ, וואָס עס קומט זיי אין האַנד. עס איז זיי קיין חילוק, קיין נפקא מינה, וואָס זיי לעזען, אַבי זיי לעזען עטוואָס געדרוקטעס אין דער שפּראַך, אָדער אין די שפּראַכען, וואָס זיי פערשטעהען. זיי האָבען קיין סיסטעם, קיין מעטאָדע, קיין געשמאַק, און קיין אויסוואַהל אין זייער לעזען.

אַזאַ לעזען לא די, וואָס עס ברענגט קיינע נוצען, וואָס

דאס מאַכט ניט דעם לעזער קלינער און געבילדעטער, אזא לעזען רויבט נאָך בײַ דעם מענשען זײַן אײַגענעם געזונדען און קלאָרען פערשטאַנד, ווען ער האָט איהם פון געבורט. עס ווערט פון אזא לעזען א קאשע אין קאָפּ, א מיש־מאַש, א מין תהו ובוהו. עס בויטשען זיך, עס שווימען אום און פלאָנטערן זיך אין קאָפּ בײַ אזא לעזער אָבגעריסענע, אָבגעהאַקטע, צוקאַליעטשטע פרעמדע געדאַנקען און אנזיכטען. אָהן א צוזאַמענהאַנג, און אָהן ערגיץ וועלכער פערבינדונג.

ניט וויפיעל ביכער, נאָר וועלכע ביכער און וועלכע צײַטונגען מען לײַענט, איז די הויפּטזאַך. ווי דורך געוויסע שפּײַזען פערדאַרבט מען, איך בעט אײַך מחילה, דעם מאָגען, אזוי פערדאַרבט מען דורך געוויסע ביכער דעם גײַסטיגען מאָגען. און מען פערלירט דעם געשמאַק, מען איז ניט מעהר אימשטאַנד צו אונטערשײַדען צווישען גוט און שלעכט, צווישען זיס און ביטער.

לײַדער: פון צופוילטע פיש, פון שטינקענדע פיש אנטלויפט מען, (ווען אויך ניט אלע) אָבער נאָך ביכער און צײַטונגען, וועלכע זענען פול מיט פערפוילטע, פערשימעלטע געדאַנקען, שטינקענדע פראַזען (זאָלט איהר קײַן פאַר איבעל האָבען) — נאָך אזעלכע ביכער לויפט מען נאָך, ווען אויך ניט אלע.

ווי עס שײַנט, גיעט לעזער, וועלכע האָבען קײַן חוש־הריח, אָדער האָבען א פערדאָרבענעם געשמאַק, און דוקא דאָס, וואָס איז צופוילט, וואָס עפּוש'ט, געפעלט זײַ.

*

אַלעס צו לײַענען, לײַענען, וואָס עס מאַכט זיך, וואָס איז דאָ בשעת מעשה אין דער ביבליאָטעק, אָדער בײַם פאַקען־טרעגער, איז ניט גוט. ס'איז א נאַרישקײַט, אָדער א קראַנקהײַט. ס'איז אָבער אויך ניט גוט צו לעזען נאָך א געוויסער מעטאָדע פון אײַן מין, פון אײַן סאָרט. די וועלכע לײַענען נאָר ראָמאַנען, נאָר בעלעטריסטיק, ווען אפילו פון בעסטען מין, לעבען זײַ שטענדיג אין א וועלט פון פאַנטאַזיע. די לעזער בלײַבען אײַנזײַטיג; זײַ בלײַבען שטאָק־בלינד פאַר פיעל ערשײַנונגען אין לעבען, אין דער ווירקליכקײַט, אין דער גרויסער וועלט. די, וואָס לעזען נאָר וויסענשאַפטליכע ווערק, און קײַנמאָל קײַן שענע ליטעראַטור, בלײַ־

בען טרוקען, און ווידער איינזייטיג. זייער פאנטאזיע דארט-איין און ווערט-אוים, וועבט-אוים.

און איך בין ניט מקנא יענע מענשען, וועלכע האבען קיין פאנטאזיע, אדער זעהר א שוואכע און בלאסע פאנטאזיע. זייער אינערעס לעבען איז ארעם און אהן פארבען. דארווין דער גרעס-טער נאטורפארשער פון 19-יאהר-הונדערט, האט אין זיין לעבען געלעזען מעהר ראמאנען אלס וויסענשאפטליכע ווערק. מאלטקע, דער גרעסטער קריעגספיהרער, האט א פאר שטונדען פאר דער מלחמה אין סעדאן געלעזען א ראמאן פון דיקענס. אפילו דער אייזערנער פאליטיקער ביסמארק פלעגט ליעב האבען צו לייענען ראמאנען און דראמען אין די וועניג פרייע מינוטען פון זיין גרוי-סער, שווערער מלוכה-ארבייט.

ווי עס איז ניט גוט פאר דעם קערפער צו נעהרן זיך שטענדיג פון איין מאכל, חאטש עס קאן זיין דאס בעסטע, דען דער קערפער פערלאנגט צו זיין דערהאלטונג און צו זיין ענטוויק-לונג פערשיעדענע שטאפען, יסודות. „לא על הלחם לבדו יחיה האדם" (נישט מיט בלויז ברויט לעבט דער מענש). אזוי איז אויך דער גייסט. ווען מיר שפייזען אונזער גייסט נאר מיט איין ליטעראריש מאכל, קאן ער זיך ניט ענטוויקלען און קאן ניט געזונד זיין. אונזער גייסט מוז זיך אויך נעהרען פון פערשיעדענע יסודות.

מיר זענען מענשען, און אלעס, וואס איז מענשליך, דארף אונז נישט בלייבען פרעמד!

מיר זענען יודען און אלעס, וואס איז יודיש, דארף אונז ניט בלייבען פרעמד.

גרויסע גייסטער האבען געשאפען גרויסע ווערק און זיי ווארטען אויף אונז, מיר זאלען זיי לעזען, מיר זאלען זיי לערנען, מיר זאלען זיך אין זיי פערטיעפען.

*

א מאל האט מען ביי אונז ניט געלעזען, נאר געלערנט. די ספרים זענען געווען הייליג, דען אלעס וואס האט גייסט איז הייליג. דער פראפעסאר חיים שטיינטהאל האט מיר אמאל געזאגט: „ניט נאר פיער-און-צוואנציג הייליגע ספרים איז דא אויף דער וועלט. אלע ספרים, וועלכע זענען געשריעבען געווארען מיט ערנסט, און אין וועלכע עס ליעגען געדאנקען און אמת, זענען

הייליג. און אַ בוך, וועלכעס איז ניט הייליג, איז עס ניט ווערט מען זאָל איהם רעכנען צו ליטעראַטור. אַלעס וואָס געהערט צו די ליטעראַטור איז הייליג".

לערנען אַ בוך איז פיעל מעהר אַלס איהם נאָר לעזען. ווי שען און ריכטיג שרייבט וועגען דעם פרידריך ניטשע: „איך האַס די לעזענדע לעדיגגעהער. ווער עס קען דעם לעזער, דער האָט מעהר קיין חשק עטוואָס צו שרייבען פאַר איהם. נאָך איין יאָהר־הונדערט פון לעזער (ד. ה. ניט לערנער — און דער מענשליכער גייסט וועט פאַלען נידעריג. דאָס יעדער מענש דאַרף זיך לערנען לעזען, פערדאַרבט ניט נאָר דאָס שרייבען, אָבער אויך דאָס דענקען... ווער מיט בלוט שרייבט, ווער עס שרייבט דורכגעדאַכטע פסוקים, דער וויל ניט מען זאָל איהם לעזען, דער וויל מען זאָל איהם לערנען אויסוועניג.

ווען איך זעה, ווי אונזערע לעזער לייענען אונזערע בעסטע שריפטשטעלער און פאָעטען — טהוט מיר וועה מיין האַרץ. דער שרייבט מיט בלוט און מאַרך, און דער — גיט אַ לעק, אַ שמעק, און איז — יוצא.

ניין, לייענען איז אַ קונסט. דאָס דאַרף מען קאָנען, און ניט אַלע קאָנען דאָס, אַ בילד מוז מען קאָנען בעטראַכטען, און ניט אַלע קאָנען דאָס, ווי ניט אַלע קאָנען לייענען אין דאָס אָפענע בוך פון דער נאַטור.

*

גאָגאָל שילדערט אין זיין Мертвыя души אַ דינער, וואָס פלעגט ליעב האָבען לעזען. ער פלעגט קאָנען זיצען שטונדען־לאַנג און בראָקען „עברי". וואָס ער האָט געלעזען, האָט ער גאָר נישט פערשטאַנען, אָבער ער האָט הנאה געהאַט פון דעם פראָצעס פון לעזען אַליין. די מלאכה פון דעם לעזען, ווי די אותיות לעגען זיך צוזאַמען צו ווערטער, איז איהם געפעלען געווען. און דאָס איז איהם גענוג געווען.

אַזעלכע לעזער! און ניט גראָד צווישען די דינער, האָב איך אין מיין לעבען פיעל געזעהען. און יעדעס מאָל, ווען דער שריפטשטעלער בעגעגענט אַזעלכע אויבערפלעכליכע לעזער, ווילט זיך איהם אַוועקוואַרפען זיין פעדער אויף עביג. ער פרעגט דאַן מיט דעם פאָעט י. ל. גאָרדאָן: „למי אני עמל?" פאַר וועמען אַרבייט איך?

די בעסטע לעזער האב איך געפונען אין די קליינע יודישע שטעדט. ניט נאר א ספר, ווען זיי געפינען אפילו אין א צייטונג א גוטען ארטיקעל, א שענעם פעליעטאן, לערנען זיי דאס. זיי לייענען אפילו צווישען די שורות, זיי זוכען אוים יעדען אויסדרוק און פערטיעפען זיך אין דעם פשט פון יעדען זאץ. איך האב בעגעגענט יודישע לעזער, וועלכע געדענקען גאנצע שטיקער אויסווענדיג פון א פעליעטאן, וואס זיי האבען געלעזען מיט צוואנציג יאהר צוריק. און יעדעס מאל, ווען זיי ציטירען דאס, ווערען זיי איבער א נייעס נתפעל און ציהען דערפון גייסטיגע חיונה.

*

עס גיעט לעזער, וועלכע ווערען בעאיינפלוסט און היפנאטיזירט פון יעדען בוך, וואס זיי לעזען. איך קען מענשען, דאס, ווען איך רעד מיט זיי א פאר מינוט, דערקען איך גלייך, וואס פאר א בוך זיי לעזען, אדער געענדיגט צו לעזען גראד אין דעם מאמענט. ווען זיי לעזען מארגען א אנדער בוך, רעדען זיי און אורטיילען גאנץ אנדערש. און איבערמארגען ווערט ווידער גאנץ אנדערש. זיי זענען ווי א לאמפע אונטער א קאלפאק. איז דער קאלפאק גרין, איז דאס ליכט גרין. איז דער קאלפאק רויט, איז דאס ליכט רויט. און ד. ג. קיין אייגענע פארב האבען זיי ניט.

איך קען אויך געוויסע שרייבער, דאס ווען איך לייען זייער שרייבעכטס, דערקען איך גלייך, וואס פאר א בוך זיי האבען געלעזען דאס לעצטע מאל.

א בוך דארף מען ניט לעזען בלינד, גלויביג. נאר דאן ברענגט דאס לעזען נוצען, ווען מען לעגט איבער און מען וועגט איבער, ווען מען בעקלערט און בעטראכט יעדע זייטע, וואס מען לייענט. א געלעזענעם בוך ברענגט נאר דאן נוצען, ווען מען פערדויעט דאס געלעזענע, ווען דאס גוטע נעמט מען און דאס שלעכטע ווארפט מען אוועק, ווען דער גייסטיגער מאגען קאכט ניט, העלפט ניט דאס לעזען. יעדער לעזער מוז זיך געוועהנען זיין א קריטיקער.

מיט צוואנציג יאהר צוריק פלעג איך קאנען זעקס אדער מעהר שטונדען נאך אנאנד זיצען און לעזען, ווען דאס בוך איז מיר געפעלען געווען. די לעצטע יאהרען קאן איך דאס ניט. מעהר ווי א האלבע שטונדע נאכאנאנד קאן איך ניט לעזען דאס בעסטע בוך. און ווען איך לעז א האלבע שעה, מוז איך דאס בוך אוועק-

לעגען. איך מוז געבען מײן גײַסטיגען מאָגען די מעגליכקײַט צו פֿערדויען דאָס געלעזענע. ווען איך לעז אַ גוט בוך אַ האַלבע שעה, דערוועקט עס אין מיר מײַנע אײגענע געדאַנקען, וועלכע גיבען מיר קײן רוה. דאָס בוך רופֿט אין מיר אַרויס קריטישע גע־דאַנקען, צו להכעיס'דיגע אַנזיכטען, אָדער אַזעלכע געדאַנקען, וואָס זענען מסכים צו דעם מחבר, און פֿערשטאַרקען, פֿערשאַר־פֿען און דערווײַטערן די געדאַנקען פֿון דאָס געלעזענע בוך, און בעלײַכטען זײ גאַנץ אַנדערש, און ווען איך בין פֿאַרטיג מיט מײַן אײגענע געדאַנקען־אַרבײַט, קאָן איך ווײַטער לעזען.

דער לעזער דאַרף זיך ניט לאָזען צו דערשטיקט און צודריקט ווערען מיט די געדאַנקען פֿון אַ פֿרעמד בוך. דער מחבר קאָן זײַן אַ גאון, און דאָך מוז מען קאָנען זעהן זײַנע פֿעהלער, און אויך פֿון די פֿעהלער פֿון אַ גרויסען שריפֿטשטעלער קאָן מען פֿיעל לערנען.

עס איז פֿיעל ניצליכער צו לײענען װעניגער אָבער מיט אַ קלאָרען קאָפּ און מיט קריטיק, אַלס פֿיעל צו לײענען, גלאַט אין דער וועלט אַרײַן. אָנשטאָט צו לײענען פֿיעל ביכער, וואָס האָבען קײן בעדײַטונג, איז בעסער דורכצולײענען געהעריג אײן בוך אַ גוטעס, אײן בוך אַ רעכטעס, וואָס איז געשריבען געוואָרען פֿון אַ גרויסען שריפֿטשטעלער, בעדײַטעט פֿיעל מאָל אין אונזער לע־בען אַ גרויסע געשעהניש. אַזאַ בוך קאָן פֿאַרברענגען אין אונז אַ גאַנצע רעוואָלוציע. דורך אַזאַ בוך קאָן מען זיך פֿיעל מאָל אַלײן דערקענען.

און ניט נאָר שרײַבען ביכער דאַרף מען קענען, אויך לײע־נען זײ מוז מען קאָנען.

עטוואס איבער ליטעראטור.

עס איז א גאנץ אנדער וועלט געווארען. אלעס ענדערט זיך. אנ'איצטיגער מענש האט א גאנץ אנדער געשמאק אין אלעס: אין קליידער, פאהרען, געהן און שטעהן. אויך אין לייענען האט דער איצטיגער מענש, א גאנץ אנדער געשמאק. ער פערלאנגט פון שרייבער עטוואס גאנץ אנדערס ווי אמאל. דער נייער געשמאק האט געשאפען אין דער ליטעראטור די סקיצע.

וואס איז דאס פאר א מין די סקיצע? באלד וועל איך דעריבער רעדען.

א היינטיגער מענש — איך רעד ניט פון די קליינשטעדטילדיגע און פון אלטע בטלנים — האט ניט ליעב, אז מען דרעהט איהם א קאפ מיט לאנגע געשיכטען. ער האט ניט קיין געדולד און אויך ניט קיין צייט דערצו, ער האט אויך ניט ליעב, אז מען צוקייט איהם, יעדעס פיצעלע און מע לעגט עס איהם אין מויל אריין. אונז אליעמען פעהלט ניט נאר געלד, עס פעהלט אונז אויך צייט. מיר מוזען אלעס ראש. גיך, באלד בעקומען. א היינטוועלטיגער מענש, ליעבט פון אלעס דעם תמצית און דעם זאפט. מיר זענען כמעט אלע נערוועז, אונזער גייסט איז צוריסען און צופליקט אויף טויזענד שטיקער, און מיר זענען ניט אימשטאנד צו לעזען א מעשה, וואס ציהט זיך ווי פעך, א ראמאן וואס האלט פיער בענדער. אונז ווילט זיך אלע ווייליע עפעס נייעס, גאנץ פריש געבאקענע געשיכטען, וועלכע מען קאן אויף גיך מיט איין מאל אראבשלינגען. און דערום הערשט איצט אין אלע ליטעראטורען

די סקיצע. זי ווערט שוין אײנגעפיהרט אויך אין דער זשארגאן-ליטעראטור. פרץ האט געמאכט די התחלה אין זשארגאן און דוד פרישמאן אין לשון-קודש.

אזעלכע געצופטע, צוקײטע און אויסגעצויגענע מעשיות ווי מיר האבען בײ אונזערע אלטע שרײבער, הערען אויף צו געפעלען דעם עולם. בײ די זשארגאן-לעזער הויבט אויך אן ווערען א אנדערער, א געזונדערער געשמאק.

די קורצע שארפע סקיצע איז איצט דאס בעליבטעסטע אין דער וועלט-ליטעראטור. א סקיצע איז א קורצע ערצעהלונג, א קורצע שילדערונג פון עטוואס. אין א סקיצע קאן מען איבער אלעס אין דער וועלט דערצעהלען, שילדערן, אבער דאס מוז זײן גאנץ קורץ, שארף און צוזאמענגעדרענגט. א סקיצע אין א מין פערקלענערטעס בילד. דאס גאנצע געזיכט, אדער דער גאנצער קערפער איז דא, אבער אלעס פערקירצט, פערקלענערט. די גאנצע ערד מיט איהרע שטעדט צײכענט מען אויף א קלײנעם גלאבוס. קוקענדיג אויף דעם גלאבוס האב איך א פארשטעלונג פון דער גאנצער ערד אויף וועלכער מיר לעבען. ווען איך לעז א סקיצע פון גיוא דע מאפאסאן, פון טורגעניעוו, פון אירווינג אדער קנוט האמזון, זעה איך מאנכעס מאל א גאנצע דראמע אדער טראגעדיע פון אונזער לעבען. פיעל מאל איז די סקיצע א מאמענט-פאטאגראפיע. זי גיט איבער דעם פרישען אײנדרוק, וואס דער שרײבער האט בעקומען פון לעבען, פון מענשען, פון א לאנדשאפט, אויך פון חיות און עופות. דען עס איז ניט פארהאן אײן זאך אין דער וועלט, עס איז ניט פארהאן קײן רגע אין לעבען, פון וועלכער דער טאלענטפאלער שרײבער קאן ניט שאפען א סקיצע, אין וועלכער מיר זעהען אלעס פון א גאנץ אנדער זײט און בעקומען א גאנץ פרישען, נײען אײנדרוק, — דעם אײנדרוק וואס דער שרײבער זעלבער האט בעקומען און טרײ געשילדערט. א סקיצע דארף איך ניט לעזען שטיקליכווײז אין פיעל אוועגדען, איך לעז זי דורך אין אײן מאמענט. איך לעז זי דורך, און איך שטעל מיר עס פאר אין מײן פאנטאזיע. דער שרײבער זאגט מיר ניט אלעס, איך מוז פיעלעס אלײן טרעפען, ער גיט מיר נאר א ווינק און איך מוז אלײן מיט מײן שכל אלעס פערשטעהן. מיר דאכט זיך דעמאלסט, דאס איך בין אלײן א קינסטלער און

העלף דעם שרייבער אויספיהרען, אויסמאָלען, וואָס ער האָט ניט דערזאָגט. ניט דערמאָלט.

איינער פון די בעסטע סקיצען-שרייבער איז דער ענגלענדער (זעהר פיעל זאָגען און שרייבען, דאָס ער איז א יוד. מיר שיינט, אַז דאָס איז אמת) רודהארד קיפּלינג (Rudhard Kipling). ער איז אין דעם אַרט אַ מין גאון. ער שרייבט כמעט נאָר סקיצען. ער רייסט אָב איין סצענע פון לעבען, ער חאַפּט אַרויס איין טראָפּען פון אַ ים געשיכטען, ער צייכענט איין בליק, איין צוג פון אַ מענשען, איין שפּליטער פון אַ געדאַנק. ער מאָלט איין ליכטיגען שטראַהל פון דער זון, און מיר זעהען פאַר אונז אַ וועלט. ער מאַכט דאָס אַלעס געשיקט, פיין און קינסטלעריש. ער טרעפט אין פּינטעל. ער געברויכט ניט איין איבריגעס וואָרט. ווען ער דאַרף מאַכען איין שטריך, מאַכט ער ניט צעהן. עס זענען פאַר־האַן קינסטלער, וואָס שרייבען אויף גאַנץ תהלים אויף אַנ'אַרבעס, וואָס מאָלען אוים דעם אייפּעל־טהורם אויף אַ פינגעריל. ווען איהר לעזט קיפּלינגס קורצע סקיצען, מאַכט איהר מיט איהם אַ רייזע דורך אינדיען, דורך מצרים, דורך ענגלאַנד און אַמעריקאַ. איהר זעהט און הערט זעהר פיעל, און האָט איבער וואָס נאָכצו־דענקען. ער האַלט אייך ניט אויף אין איין ווינקעל אַ צייט לאַנג. אייער אייגענע וועלט ווערט גרעסער, אינטערעסאַנטער, רייכער און אויך טיעפער. ווען איהר לעזט זיינע סקיצען. ער מאָלט אין זיינע סקיצען מיט גאַנץ ווייניג שטריכען מלחמה און שלום, ליעבע און טויט. ער מאָלט אונז דאָס מיטעלאַלטער און אויך אונזער לעבעדיגע צייט; ער מאָלט די ערד, די שטערן אין הימעל און דעם הימעל אַליין, ער מאָלט דעם ים און דעם מדבר, ער מאָלט דעם קערפּער און דעם נפש, די נאַכט און דעם טאָג, מענשען און אויך חיות. ער שרייבט הונדערטער קליינע סקיצען, אין וועלכע ער שילדערט די חיות. דערהויפּט די העלפאַנטען. ער וויל ניט מוסר זאָגען, ווען ער שילדערט די חיות, ניט צו־ליעב אַ משל פאַר דעם מענשען שרייבט ער ערצעהלונגען פון זייער לעבען. איהם אינטערעסירט דאָס לעבען אַליין אין אַלע זיינע ערשיינונגען, אין אַלע זיינע מדרגות. און דאָס אַלעס האָט ער איינגעפּרעסט אין דער פאָרם פון סקיצען. אפילו זיינע גרויסע ראָמאַנען זענען נאָר אַ שניר'ל איינצעלנע פּערל. יעדע פּערל איז

אַלײן פֿאַר זיך, נאָר אויף אײן פֿאָרעם זענען זײ צוזאַמענגעהאַנ-
גען. איבערהויפּט שײַנט איהם דאָס לעבען ווי צוזאַמענגעזעצט
פֿון שטיקער. קיפּלינג געפֿינט, אַז דאָס אינטערעסאַנטעסטע אין
מענשליכען לעבען, אין דעם מענשליכען מזל איז דוקא דאָס דונ-
קעלע און און ערקלערליכע, דאָס פֿערווירטע און חלום׳האַפֿטע.
ער איז דערינען אַ מענש פֿון דער הײַנטיגער וועלט. ער זעהט די
העכסטע טראַגיק אין דעם, וואָס אין לעבען איז אַלעס אומגע-
דרעהט, מיט דעם קאָפּ אַראָב און אַזוי, אַז עס איז שווער צו גע-
פֿינען די לאָגיק אין דעם שטענדיגען הו-האַ, און די גערעכטיגקײַט
אין דער אײביגער מלחמה, וואו אַלע שלאָגען און ווערען געשלאָ-
גען, שלינגען און ווערען פֿערשלונגען.

נאָך דעם אַז מ׳האָט געלעזען די סקיצען פֿון אַ קיפּלינג,
פֿון אָלאַ האַנסזאָהן, פֿון העדענסטיערנאַ, פֿון אַנטאָן טשעחאָוו
זעהט מען ווי אַלעס קאָן דינען פֿאַר אַ טהעמאַ צו אַ סקיצע.
וואו דער עכטער קינסטלער ג.ט זיך אַ קעהר, געפֿינט ער אינ-
טערעסאַנטעס, געפֿינט ער וואונדער. פּאָעזיע און אַ שטיק לעבען
אָדער נאַטור. הײַנע זאָגט, אַז אין יעדען קבר, וואו עס ליגט,
בעגראָבען אַ מענש. איז דאָרט אויך בעגראָבען די וועלט-געשיכ-
טע. ד. ה. יעדער מענש, דער קלענסטער און אונגעבילדעסטער
לעבט דורך אין זײַן אײגענער פּערזאָן די גאַנצע וועלט-געשיכטע.
און דערום איז מיר שווער צו בעגרײַפֿען ווי אַזוי קומט דאָס, דאָס
אונזערע זשאַרגאָן-שרײַבער, וועלכע שרײַבען סקיצען, — און
צווישען זײ געפֿינען זיך אויך בעגאַבטע און טאַלענטפֿאָלע, עכטע
קינסטלערישע נאַטורען, ווי קומט דאָס, פֿרעג איך, דאָס מײס-
טענס האַפּען זײ זיך פֿאַר דיזעלבע אַלטע טעהמעס, דאָס זײער
וועלטיל איז אַזוי קלײן, אַזוי אָרים, אײנער געהט אין דעם וועג
פֿון דעם אַנדערען, אײן שרײַבער האַפּט שיבים בײַם צווײטען.
איצט, למשל, איז געוואָרען אַ מאָדע שרײַבען פֿון חסידים׳שען
לעבען, שרײַבען אַלע כמעט אויף אײן אַרט. ווידער און אָבער
די זעלבע חסידים. פּרץ איז געווען דער ערשטער, וועלכער האָט
אָנגעהויבען צו שילדערן די חסידים גאַנץ אײגענאַרטיג, אויף זײַן
דרך. ער האָט געפֿונען פּאָעזיע אין זײער לעבען; ער האָט זײ
בעלײַכט פֿון אַזעלכע זײַטען, וואָס די פֿריהערדיגע שרײַבער האָ-
בען דאָס גאָרניט בעמערקט. אויף פּרץ קוקענדיג האָבען פֿיעל

אָנגעהויבען שילדערן דאָס לעבען פון די חסידים, אָבער דאָס איז נאָר קאַפּיטעל, נאָכגעמאַכט, נאָכגעטאַנצט. קיין לעבען און קיין חסידים, אַלעס אויף דערזעלבער מאַניער ווי פּרץ, נאָר אָהן זיין טאַלענט. און פּרץ אַליין האָט דאָך נאָר איין פּינטעל געמאָלט אין חסידים׳שען לעבען, און די לעצטע צייט ווידערהאָלט ער זיך אויך צו פיעל און צו אָפט. און וויפיעל ליגט נאָך אונגעשילדערטעס, אונבעשריבענעס אין דעם לעבען פון די חסידים. און פאַר וואָס נאָר די חסידים, איז דען פאַרהאַן וועניג מאַטעריאַל פאַר סקיצען אין אַלע ווינקעלעך פון אונזער לעבען? אַלעס וואַרט אויף די האַנד פון אַ קינסטלער.

מ׳זאָגט, דאָס אַ יוד וואַרפט זיך אויף אַלע מלאכות און פרנסות, און אַ יודישער שרייבער פּרובט אויך אַלע גליקען אין דער ליטעראַטור, היינט איז ער דאָס און מאָרגען עטוואָס אַנדערש. איך גלויב, דאָס עס איז ניט ריכטיג. אַ יוד איז ניט פיעלזייטיג. איהם פעהלט די ערפינדונגסקראַפט, דאָס זעלבסשטענדיגע. איין אייראָפּייער, בעזונדערס אַ אַמעריקאַנער פּרובט אוים ווירקליך אַלע פרנסות, אַלע געשעפטען און אַרבייטען, און יעדער זוכט עטוואָס נייעס, אייגענעס. אַ יוד דרעהט זיך אין אַ ענגען קרייז. און פון איהם געהט ער ניט אַרוים. אַזוי איז אייך מיט אונזערע שרייבער: דעם נאָכגעמאַכט אָדער יענעם, און וואו זענען זיי אַליין? זיי שפּאַרען זיך אויך איין אין אַ ענגען קרייז און טאַנצען דאָרט אַרום אויף איין אָרט. קיין נייע געדאַנקען, קיין נייע טהעמען, קיין נייע פאָרם.

איך האַלט פיעל פון שלום-עליכם׳ס טאַלענט. זיין טאַלענט איז געזונד, אָבער ניט פריש, אימער און ווידער בענוצט ער די זעלבע טהעמען, דיזעלבע טיפּען, דיזעלבע חכמות. שלום-עליכם מאַכט נאָך שלום-עליכם׳ען. תמיד דיזעלבע פאָרם און דיזעלבע זאַכען, און שטענדיג בעטראַכט ער אַלעס פון איין ווינקעל, פון איין זייט. איך לעז למשל, די סקיצען פון טשעחאָוו, — און זיי זענען אונצעהליג, — און אין יעדער געפין איך עטוואָס אַנדערס. ער לאַכט אויך פון אַלעם, אָבער ווירקליך פון אַלעם, ער לאָזט איינעם ניט דורך. אין זיינע סקיצען איז אַ וועלט מיט מענשען, אַ וועלט מיט זאַכען. יעדער נייער מאָמענט, יעדע נייע ווענדונג שפּיגעלט זיך אין זיי אָב. שלום-עליכם איז פון דער נאַטור זעהר בעגאַבט און דערצו ווייס ער אונזער פאָלקס-לעבען זעהר גוט.

אָבער ער ריהרט זיך ניט פֿון אָרט; ער וואַקסט ניט מיט דעם לעבען. ער האָט איין קאַפּול און אויף איהם מאַכט ער אַלע זיינע שיך. אַלע איין מאָס און איין פֿאָרם. וואָס איך לעז איצט פֿון שלום-עליכם'ן, שיינט מיר שטענדיג, דאָס איך האָב דאָס שוין נעכטען פֿון איהם געלעזען. און איך האָב קיין טעות: ער האָט דאָס שוין באמת נעכטען געשריבען. אויסער דעם פֿעהלט איהם די מאָס. עס שרייבט זיך, עס ווערטעלט זיך. אַ שאַרפֿען שטריך, אַ וואָרט אַ בליטץ, אַ שפּאָגעל-נייע ווענדונג וועט איהר ביי איהם ניט געפֿינען. ווער למשל האָט געלעזען אַ יין בריעף פֿון מענדיל מיעהופּעץ, — האָט געלעזען אַלע זיינע בריעף. שלום-עליכם האָט ניין מאָס רייד, און ער שיט זיי וואו מ'דאַרף, און נאָך עפּטערס, וואו מ'דאַרף ניט. ער מיינט, דאָס אַלעס איז אַ חכמה, און צוליעב אַ וויץ איז ער קאַפּאַבעל אַלעם צו פֿער-דאַרבען אין זיינע בילדער.

און איך וויל דאָך גלויבען, דאָס אַפילו אונזערע זשאַרגאָני-שע לעזער האָבען אויך אַ רעכט, מ'זאָל זיי בעהאַנדלען ניט ווי קינדער, וועלכע לאַכען פֿון אַלעם, אַפילו אַז מ'שטעקט זיי אויס אַ צונג. אויך זיי פֿערדיענען מעהר אַכטונג.

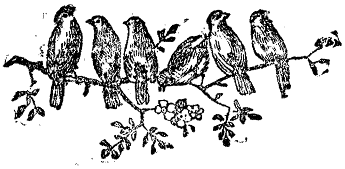

דער תנ״ך.

אונצעהליגע מאָל האָב איך דעם תנ״ך געלערנט. געלעזען, געבלעטערט און אַריינגעקוקט אין איהם, אונצעהליגע מאָל האָב איך זיך פערטיפט און, אויב מען קאָן אַזוי זאָגען, זיך „אַריינגעלעבט“ אין דעם „בוך פון אַלע ביכער“, און יעדעס מאָל קומט מיר דער תנ״ך פאָר ווי אַ נייעס, גאַנץ נייעס, נאָך קיינמאָל ניט געלעזענעס בוך.

אַזוי אַלט, און אַזוי ניי! אַזוי ווייט פון אונז, און אַזוי נאָהענט צו אונז!

דער תנ״ך איז געווען מיין ערשטעס בוך, וואָס איך האָב אָנגעהויבען לעזען, ריכטיגער: — לערנען, און איך וויל גלויבען, איך וויל האָפען, דאָס אויך מיין לעצטעס בוך, אין וועלכען איך וועל לעזען, איידער דער לעצטער שטראַהל ליכט וועט פערלאָשען ווערען אין מיינע אויגען און אין מיין גייסט, וועט זיין דער תנ״ך.

* *
*

וויפיעל ביכער האָב איך שוין אין מיין לעבען געלעזען און וויפיעל ביכער האָבען שוין מיין נשמה בעוועגט, מיין האַרץ געריהרט, מיין גייסט בעפרוכטעט, מיינע געדאַנקען רעוואָלוציאָניזירט, מיינע געפיהלען, סימפּאַטיען און אַנטיפּאַטיען פעראַנדערשט.

און דאָך איז ביז היינט (און איך וויל גלויבען, דאָס אויך ביז דער לעצטער מינוט פון מיין לעבען) דער תנ״ך מיין בעסטעס שענסטעס און טיעפסטעס בוך.

און עס גיט מאמענטען אין מיין גייסטיג לעבען, דאס איך וואלט אייך אוועקשענקען אלע ביכער פון דער וועלט, און וואלט אייך מוחל געווען במחילה גמורה אלע גרויסע און קליינע, עפענט־ליכע און פריוואט־ביבליאטעקען, אבער קיינמאל, און פאר קיינע אוצרות אין דער וועלט, וואלט איך אייך מוחל געווען, וואלט איך זיך געקענט אבזאגען פון מיין קליינעם ספר׳ל, פון דעם תנ״ך.

סתם א בוך לעז איך (אין בעסטען פאל: לערען איך); דעם תנ״ך אבער לעב־איך־דורך. דער תנ״ך איז אין מיינע אויגען די נשמה פון מיין נשמה, די „נשמה יתירה" פון מיין פאלק, די קווינט־עסענץ פון אונזער העכסטער, ריינסטער און איידעלסטער נאציאנאלער שעפפונג.

* * *

עס גיט מאמענטען אין מיין לעבען, דאס איך קוק־אן די אלע געדרוקטע און געשריבענע ביכער מיט האמלעט׳ס אויגען. עס גיט פערצווייפעלטע, טראגישע מינוטען אין מיין לעבען, דאס די ביכער־חכמה, ביכער פילאזאפיע, ביכער־פאעזיע זענען מיר ווי א משא, וואס דריקט מיך און צוקוועטשט מיין פערזענליכקייט, און די אלע שענע, גייסטרייכע און קונסטפאלע ווערטער שיינען מיר ווי פוסטע פראזען, ווי לעדיגע שאלעכטס, אהן א פיצעל יאדרע, אין בעסטען פאל: ווי א הימעל אהן גאט, ווי א מזבח אהן פייער, ווי בלומען אהן א דופט (ריח), ווי א טויטער קערפער אהן א פונק לעבען.

און אין אזא מאמענט ווערען אויסגעלאשען אלע ליכטער אין מיין נשמה; עס שטארבען־אב אלע האפנונגען אין הארץ, און מיט די לעצטע קרעפטען זוך איך פערצווייפעלט א טרייסט־ווארט, א ווארט פון ערלעזונג. א ווירקליך לעבעדיג ווארט אלס לעצטע רעטונג...

און איך עפען דעם תנ״ך און איך לעז אונזערע נביאים — און איך בין געטרעסטעט, איך בין געטרייסט, דאס גאולה־ווארט איז דא, עס לייכט אין מיינע אויגען, עס איז געשריבען מיט ווייסען פייער און שווארצען פייער...

און יעדעס ווארט ביי די נביאים בליצט, בליצט און דער־לייכט טיפע אבגרונדען. יעדער פסוק איז ווי א דונער. וואס

מאַכט ריין די לופט. אַ טויבער מוז דאָס הערען, אַ בלינדער מוז דאָס זעהען.

און ווען מיין נשמה ווערט קראַנק, און ווען אין מיין האַרץ עפענען זיך טויזענדע בלוט-טריפענדע וואונדען, און ווען די גאַנ-צע וועלט, די גאַנצע מענשליכע געשיכטע טהוען זיך אָהן פאַר מיינע אויגען אין טונקעל שוואַרץ — עפען איך אויף דעם תנ"ך און איך געפין אין איהם באַלזאַם, „לעבענסעליקסיר", שטאַרקונג און היילונג.

איך לעז אונזערע נביאים, איך לעז דעם תהלים, און ווער ווידער געזונד, ווידער גענעזען.

* * *

און ווען איהר וועט געפינען אין מיין קליינעם תנ"כל פלעַ-קען אויף די בלעטער פון תהלים, זאָלט איהר וויסען — איך שעם זיך דאָס אפילו אייך אויסצוזאָגען — דאָס זענען די שפורען פון מיינע טרעהרען. אַ לאַנגע רייהע פון דורות האָבען דאָס געלעזען, פערגאָסען אויף די בלעטער הייסע, ביטערע, פערצווייפעלטע טרעהרען; מיינע עלטערן און מיינע אבות-אבותי האָבען דערין אָבער אויך עביגען טרייסט און קראַפט געפונען.

אויך מיינע קינדער, ווען זיי וועלען, חלילה, אין שווערען לעבענס-קאַמפף גאָט פערלירען, און אַן אַלע גרויסע, מענשליכע, אייביגע אידעאַלען פערגעסען, — אויך זיי וועלען זיך נאָך חאַפּען פאַר דעם תנ"כל, און צו דעם גאָט פון זייערע אבות צוריק קעה-רען. טרעהרען איז ניט וואַסער.

* * *

און אַלע פריה מאָרגען לעז איך, מעהר אָדער ווייניגער, דעם תנ"ך. און דאָס גיט מיר גייסטיגע כחות און מוט אויף דעם גאַנצען טאָג.

דער געוועהנליכער לעבענס-טאָג איז פול קאַמפף, וואַכע-דיגקייט, מיעדיגקייט, פערצווייפלונג, און זעהר אָפט אויך עקעל געגען „אַלעס און אַלעם", געגען די קולטור און איהרע פלאַגען, געגען די „נביאי-השקר" און זייערע „געמיינדען", אָבער די קאַפּי-טעל, וואָס איך ליינען טעגליך אין די אַלטע נביאים, טראָגען מיך

אַריבער אין אַ גאַנץ אַנדער וועלט, אין אַ גאַנץ אַנדער אַטמאָספּע־רע, אין אַ ווײַטערע, אין אַ העכערע.

אונזערע אָבות זענען פֿאַר דעם תנ"ך אין פֿײַער און אין וואַסער געגאַנגען. זײ האָבען איהם אַלעם מקריב געווען און זיך אויף איהם מוסר־נפש געווען. יעדער אות, יעדע נקודה אין תנ"ך איז הײליג, הײליג שבהײליג געווען.

און פֿון אַלע אונזערע נאַציאָנאַלע שעפּפֿונגען, פֿון אַלע אונזערע גאַנץ אַלטע קולטור־שאַצען איז איבערגעבליבען דאָס אײ־קלײן ספר'ל, וואָס די פֿעלקער האָבען פֿון איהם געשעפּט, און וועלען נאָך שעפּען. אָבער נאָר מיר אַלײן האָבען איהם געבאָרען, דורכגעלעבט און מיט אונזער בלוט דערהאַלטען אויף דער וועלט.

און דאָך וויפֿיעל ברידער און שוועסטער פֿערגעסען, פֿער־לאָזען, וואַרפֿען אַוועק דעם תנ"ך, ווײסען און ווילען איהם גאָר ניט וויסען און קענען. עס גיט אַזעלכע צווישען אונז, וואָס זענען גאָר שטאָלץ דערויף, וואָס זײ קענען און ווײסען ניט אונזער על־טעסטעס און שענסטעס בוך.

אויף דעם אָרט פֿון דעם תנ"ך קומט יעצט אין אונזער וועל־טיל פֿריהער די העברעאישע מעטאָדעס: טרוקענע, קאַלטע ביכער־נאָבדעס קומט די מאַרק־ליטעראַטור. די שונד־ליטעראַטור, די וואַסערדיגע־ליטעראַטור.

און די גרויסע, די פֿײַערדיגע ווערטער פֿון אונזערע גרוי־סע נביאים האָט אונזער יוגענד אין גאַנצען אַוועקגעוואָרפֿען.

אַלעס איז בײ אונז אַ מאָדע־זאַך.

און דער תנ"ך איז געוואָרען אונמאָדערן. ליעב האָבען אונ־זערע נביאים, בעגײַסטערען זיך מיט זײערע פֿלאַמענדע רעד — איז פֿון מאָדע אַרוים.

אָבער יעדעס מאָל, ווען איך ווער זאַט, איבערזאַט מיט די מאָדערנען, מיט די „היפּערמאָדערנען" קעהר איך דאָך צוריק צו דעם תנ"ך.

דער תנ"ך איז אין מײַנע אויגען ניט נאָר דאָס גרעסטע בוך פֿון דער פֿערגאַנגענהײט; דער תנ"ך איז אויך דאָס בוך פֿון דער צוקונפֿט. אויך אין דער ווײַטעסטע צוקונפֿט וועלען די פֿילאָזאָפֿען, די פּאָעטען און די מענער פֿון דער וויסענשאַפֿט, איבערהויפּט אַלע גרויסע גײַסטער — וועלען זײ זיך אַלע ווענדען איבער אַ

נייעם צו דער ביבעל, און װעלען געפינען אין תנ״ך פרישע, לעבעדיגע, אייביג־ערקוויקענדע גייסטיגע קוואלען. פיעל דורות האבען געטרונקען פון זיי, און נאך פיעל מעהר װעלען ערשט פון זיי טרינקען.

* * *

און װען איך זעה דא, אין לאנדאן, װי דאס ענגלישע פאלק, װאס האט זיין אייגענעם שעקספיר, זיין אייגענעם בייראן, זיין אייגענעם שעלי — װי דאס ענגלישע פאלק ליעבט, לעזט, לערנט און פארשט אונזער תנ״ך *) — רוף איך אויס ניט װעלענדיג: „נחלתנו נהפכה לזרים!"

פאר א פאר יאהרען זומער בין איך געזעסען אין װאלד נעבען מאריענבאד און געהאלטען אין די הענד א אפענעם תנ״ך. עס זענען פארבייגעגאנגען צוויי גאליצישע חסידים. איינער פון זיי האט זיך איינגעבייגט און אריינגעשטעקט זיין נאז אין מיין אפענעם תנ״ך. ער האט געװאלט זעהען, אין װאס פאר א ספר קוק איך. װען די חסידים זענען פון מיר א פאר טריט אבגעגאנגען, זאגט דער איינער צו זיין חבר, טייטענדיג אויף מיר מיט די פינגער: דאס מוז זיין א מיסיאנער רחמנא ליצלן. פון װאנען װייסט דו? האט דער צווייטער געפרעגט. „איך האב אליין געזעהען, װי ער קוקט אין א תנ״ך", איז געװען דער ענטפער.

---

*) די גרעסטע ביבעל־פארשער אין אונזער צייט זענען ענגלענדער (ניט הדילה יודען). כמעט אין אלע מאדערנע האטעלן פון לאנדאן ליעגען אויף די נאכט־טישען תנכ״ם.

מזל מוז מען האבען!

(א אונטערגעהערטער געשפרעך).

צו אלץ מוז מען מזל האבען. און אז עס נעהט ניט, איז חאטש נעהם און צורייס זיך. געה און שריי חי-וקים, אז דער אויבערשטער גיט קיין הצלחה.

איך האב שוין אלעס איבערגעפרובט אין מיין לעבען, פאר אלעס געחאפט זיך; אלע פרנסות איבערגעהאט, און דער דלות לויפט נאך. דער דלות, פאר אייך ניט געדאכט, איז מיט מיר גאר אלייבליבער ברודער און היט מיך ווי דאס אויג אין קאפ. ער לאזט מיר גארניט אב אויף איין רגע.

און מיינט איהר, חס-וחלילה, אז איך בין אויף דער גאס געפונען געווארען, אז איך בין אבי ווער, אז איך שטאם פון פראסטאקעס. פע, עס הויבט זיך גארניט אן. איך האב ניט ליעב צו בעריהמען זיך, ווארום יחוס, ווי זאגט מען, איז אויף בית-הקברות. נאר איך זאג אייך גלאט אזוי, דאס איך בין געקנעטען אויף סאמע רבנים. איהר שפילט זיך מיט מיר, איך בין דעם „עוזר-דלים'ס אנ'אייניקעל און דעם „זוקף-כפופים'ס" אנ'אוראייניקעל. און ווייסט איהר, ווער מיין באבע איז? — נאר וואס איז דער פועל-יוצא דערפון, נאט אייך פאר מיין גאנצען יחוס-צעטעל א אויסגעבלאזענע איי. דא, אין דער פרעמד, זענען אלע יחסנים; יעדערער דערצעהלט גאר נסים-ונפלאות פון זיין משפחה. נאר ווער גלויבט אונז, ווער האלט פון אונז, ווער דארף אונז? דא אין דער פרעמד ווערען מיר אלע גערעכענט פאר שנארער, דלפנים,

קבצנים. און איז דאָס אפשר ניט אמת? נו, מילא דאָס בין איך אייך מוחל. פון מיין יחוס וועט אייך ניט זיין ניט קאַלט און ניט וואַרעם. אלא וואָס דען, איהר מיינט אוודאי, דאָס איך האָב קיין שכל, דאָס איך בין אַ עם־הארץ, גלאַט אַ גראָבער יונג, און דערפאַר בין איך געוואָרען אַ הויזירער (קאָראָבייניק). זייט מוחל, פעטער, איהר האָט אַ טעות. איך זאָג אייך, פעטער, דאָס וואָס איך האָב תורה אין קליינינקען פינגערל, האָט דאָס ניט זייערער אַ ראַבינערל, אַ רעווערענדל, אפילו אין קאָפּ. איהר קענט דאָס מיר גלויבען, און ווען איהר גלויבט ניט, איז ווי איהר ווילט זיך. וואָרום למאי נפקא מינה צי איהר גלויבט מיר יאָ, צי איהר גלויבט מיר ניט. זעהט איהר, אַז איהר וואָלט זיין, לכל הפחות, אַ ראָטשילד, וואָלט איך שוין וועלען, דאָס איהר זאָלט מיר גלויבען. אָלא וואָס דען, אַז מען רעדט — רעדט מען. ווען דער אַשמדאי האָט אויסגעשפּיט שלמה המלך'ן אין דער פרעמד, איז ער אויך נעבעך אומגעגאַנגען און געשריען אין איין קול: אני שלמה המלך! נאָר ווער האָט איהם געגלויבט, ווער האָט איהם געהערט? און דער, וואָס האָט יאָ געהערט, האָט מסתמא נעזאָגט: וואָס שלמה, ווען מלך, וואָס מלך, מסתמא גלאַט אַ משוגע'נער.

איך זאָג אייך נאָר גלאַט אַזוי, דאָס איך בין אַ בקי בש״ס, און וועגען דעם רמב״ם רעדט מען דאָך ניט. און מיינט איהר, חלילה, דאָס איך האָב קיין ידיעה אין פילאָזאָפיע, אין די אַלע מיני חקירות פון פינטיפליושקעס — הלואי וואָלט איך אַזאַ מזל געהאַט, ווי איך בין, געלויבט איז גאָט, אויך אַ שטיקעל הקרן און דערצו טאַקי אַ רעכטער משכיל. מיין העברעאיש איז נאָך היינט צוקער־זיס, נאָר ווער דאַרף דאָס דאָ! דאָ מוז מען האָבען די מזומנים, די קלינגענדע, אַז ניט — ביזט דו אַ גאָר־נישט שבגאָר־נישט.

איהר קענט דאָך אוודאי מיינען, אַז איך בין אַ פוילער, דערפאַר בין איך געוואָרען אַ שלים־שלימאַזעלניק. איך אַ פוילער! חאַ־חאַ! וואו בין איך שוין נישט אויסגעווען! וואו די וועלט הייזט אַנ'עק! אַמעריקאַ האָב איך אויסגעטראָטען אין דער לענג און אין דער ברייט. אָבער וואוהין איך בין געגאַנגען, וואוהין איך בין געפאָהרען — איז דער דלות נאָך מיר, דען מיר זענען דאָך ווי

אנדערע צווייַ, לייַטען האט אָפּגעגליקט. משרתים זענען נאָר פריצים געוואָרען, בעלי־מלאכות — גרויסע פאַבריקאַנטען. נאָר איך... אָבער וואָס ווערט איהר מיר העלפען. איך וויל גאָרניט, איהר זאָלט מיר העלפען. קאָן דען אַ מענש אַ מענשען העלפען?... נאָר איך זאָג גלאַט אַזוי, דאָס מיך שטראָפט דער רבונו של עולם. און גערה פרעג בייַ איהם קשיות, וואָס האט ער זיך אַזוי אָנגע־טשעפּעט דוקא אָן מיר, בין איך דען אַזאַ צדיק?... קיין צדיק בין איך דוקא ניט. גערה זייַ אַ צדיק, ווען מען זעהט, דאָס די וועלט פיהרט זיך קאַפּויר מיט די פיס. די צרות האָבען מיך גע־מאַכט פאַר אַ אַפּיקורס. איך זעה דאָך בעשייַנפּערליך, דאָס ניט תורה, ניט חכמה, ניט בריה'שאַפט, ניט פרומקייַט, — גאָרנישט קאָן העלפען, ווען קיין מזל איז ניטאָ.

און מייַנט איהר, רבי פּעטער, דאָס איך בין נאָר אַמעריקאַ אויסגעפאָהרען? איך האָב שוין אויך אין ענגלאַנד געזוכט דעם מזל, און געהאַפּט זיך פאַר וואָס איהר ווילט... זאָל איך אייַך אויסרעכענען, פאַר וועלכע מלאכות און פרנסות איך האָב זיך דאָר־טען געהאַפּט? — אָבער צו וואָס זאָל איך אייַך דורען אַ קאָפּ. מסתמא איז אייַער קאָפּ אַליין אויך פול מיט דאגות, וואָרום ווע כער יוד האט ניט זייַנע פּעקלעך צרות וכדומה?

איך וויל נאָר, איהר זאָלט ניט גלויבען, דאָס איך בין אַ פוילער. טהוט דאָס אַ פוילער? ווען איך האָב דערזעהען, דאָס מען קאָן ניט געפינען דעם שטיקעל ברויט אין ענגלאַנד האָב איך גע־געבען אַ שפּרונג פון לאָנדאָן קיין פּאַריז; די פראַנצויזלעך זענען אפילו נישט־קשה פון מענשען, און פּאַריז איז אַ פרייַע שטאָדט, אָבער ענגליש פערשטעהען זיי נישט, און פראַנצויז — איך נישט.

קורץ און גוט, איך האָב זיך אומגעלאָקייַעט אין די פּאַריזער גאַסען און בולוואַרען, איך האָב זיך געריבען אַרום די יודישע גאַסען—אָבער אַז ס'איז ניטאָ קיין מזל העלפט נישט. וככן אויך אין פּאַריז, ווי זאָגט מען, לא פידאלתי. אין פּאַריז איז מיר געווען אַזוי שלעכט, אַז איך האָב דאָרטען גאָר געהאַט בדעה צו מאַכען אַ סוף אַנ'עק פון אַלע צרות. איין שפּרונג אין דער סענע, און אַר־יע! אָבער ווי זאָגט מען, על כרחך אתה חי... ווען איהר וועט מיר פרעגען, צוליעב וואָס לעב איך. וואָס דערוואַרט איך פון לעבען, וואָס קען איך געפינען אין לעבען? וועל איך אייַך ענט־

פערן: א נעכטיגען טאג אדער צרות און יסורים, איינע גרעסער פון די אנדערע. און דאך, דאס איז עפעס א מאדנע זאך, ווי איך האב געהאלטען שפרינגען אין טייך, און דער פאריזער סע־נע, האט מיך עפעס־וואס צוריק געצויגען, ניט דערלאזט. עפעס עס מוז שטעקען א מין ספרושזינקע אין דער לעבען־מאשינקעלע, וועלכע לאזט ניט דעם לעבען איבערהאקען פלוצלונג, ווען עס איז נאך די צייט ניט געקומען. איהר לאכט פון מיינע חקירות... וואס ארט מיך, לאכט געזונדערהייד, זאל א יוד הנאה האבען... איך זאג אייך נאר גלאט אזוי. אז דאס לעבען אין אונז איז עפעס א מין עלעקטריקע אין א בעהאלטענער מאשינקעלע, און אז די רעדע־לעך דארפען זיך דרעהען קען מען זיי מיט געוואלד ניט אויפ־האלטען... אפשר ניט אזוי? און דאס איז דאך א כלל ידוע, אז מ'לעבט, ווילט זיך עסען — איך זאג אייך, פעטער, דאס עס איז א פאסקודנע זאך דאס עסען — און אז עס ווילט זיך עסען, מוז מען געפינען א שטיקעל ברויט, און אזוי ווי איך האב מיין שטי־קעל ברויט, — מ'שטיינס געזאגט וויפיעל דארף איך, — אין פאריז ניט געפונען און שטארבען פון הונגער, אדער שפרינגען אין דער סענע האב איך קיין בעזונדער חשק געהאט, — א יוד איז דאך א עקשן, — איז וואס האט מיינער געמאכט? האב איך זיך גאר אריבערגעחאפט קיין דייטשלאנד זוכען גליקען. איך זאל אייך, פעטער, דערצעהלען, ווי איך האב זיך דערקליבען ביז דייטשלאנד, איז דאס א צו־לאנגע אויך א צו־טרויעריגע געשיכטע... פע, פע, עס איז א מאוסע זאך א ארעמאן צו זיין...

און אז איך האב זיך קוים לעבעדיג אריינגעקליבען אין דייטשלאנד און געוואלט „מאכען א לעבען", פאר עטוואס זיך נעהמען, פאר ערגיץ וועלכע פרנסה עס איז זיך חאפען — איך האב נאך גיט אוספעיעט זיך ארומקוקען, איז געקומען דער „קאל־נער". דער „מעשענע קנעפעל" און האט מיך „אויסגעוויזען", אויף פראסט יודיש הייסט דאס: משלח געווען פון גאנץ דייטשלאנד. טענה אהער, טענה אהין, עס האט ניט געהאלפען קיין מענה־לשון, און מען האט מיר געגעבען „א פוהר מיט א גלעקעל". „א פוהר מיט א גלעקעל" רעדט זיך נאר, דאס הייסט מען האט מיר געגעבען פון עפעס א קאמיטעט א „טיקעט" ד. ה. א בילעט צו פאהרען ביז דער גרעניץ. איהר וועט דאך אליין פערשטעהן, —

איהר זייט דאך עפעס א שטיקעל בר-דעת, ווי איך זעה אן אייער פנים, — דאס ביז דער רוסיש-פוילישער גרעניץ, וואו איך בין געבאָרען געוואָרען און מיין יוגענד פערבראַכט, האָב איך ניט געוואָלט פאָהרען. וואָס וועל איך דען מאַכען אין פוילען, די ווענד טאַפּען, איבער די הייזער אומגעהן? דאָרטען עסט איינער דעם צווייטען. קרופּניק אַ אכילה, און פוילען אַ מדינה!

און וואָס האָט מיינער געטהון? און וואָס האָב איך געזאָלט טהון? — אַ יוד אַז מען הייסט איהם געהן, מוז ער אַוועקלעגען אלע חכמות אָן אַ זייט און מוז געהן, מוז זיך שלעפּען, וואוהין די אויגען טראָגען, אָדער וואוהין מע שטופּט איהם.

ובכן ויהי בחצי הלילה, האָב איך דייטשלאַנד פערלאָזען. דייטשלאַנד אויך מיר אַ מדינה! פער'שרפעט, פערברענט זאָל דאָס ווערען, רבונו של עולם. איך זאָג אייך, פעטער, דאָס די דייטשען זענען ווילדע חיות, צוררי ישראל... און געהט זייט אַ צדיק און זייט ניט קיין אַפּיקורוס, זאָגט אַליין: מיר יודען, מיר די „אתה בחרתנו'קעס", דאַרפען אומעדום נע ונד זיין, אומעדום פערוואָגעלט און פרעמד זיין, און זיי, די דייטשורעס, אַזעלכע כפול-שמונה'דיגע חזירים, אַזעלכע טרפ'נע קאָלבאַסניקעס, אַזעלכע מענשענפרעסער דאַרפען אויף אַלעמען רייטען און שפּילען אַזאַ ראָלע אין דער וועלט.

נאָר חקירות אַהין, חקירות אַהער, איך האָב געמוזט נעהמען דעם פּעקעל (דעם טלית ותפלין און אַ פּאָר אַלטע ספרים), און די פיס אויף די פּלייצעס און האַידאַ — וואוהין? קיין בעלגיען! טאָמער בין איך נאָך אין בעלגיען ניט געווען, נאַ האָט איהר מיך דאָ אויך.

איך בין שוין דאָ אין אַנטווערפּען, ווי איהר זעהט מיך, שוין צוויי יאָהר, גאַנצע צוויי יאָהר, און איך לעב, און איך האַנדעל, און איך הויזירע, און קיינער טשעפּעט מיך ניט. די בעלגיער זענען טייערע מענשען, איידעלע מענשען. זיי האָבען אַליין ליעב צו לעבען און דעם אַנדערן לאָזען לעבען. פּאָליציי קוקט און שווייגט, און אויך אונזערע אַחינו בני ישראל דאָ אין אַנטווערפּען, מייסטען פוילישע יודען, זענען גאַנץ גוטע מענשען און זיי האַסען ניט אַ אָרעמאַן. זיי האָבען מיך דאָ גאָר געוואָלט מאַכען פאַר אַ דימאַנטען-הויזירער, ד. ה. זיי האָבען מיר געוואָלט געבען

אַ פּעקעל דימאַנטען אומגעהן דערמיט אין די קאַפּע-הייזער, וואו די דימאַנטען-סוחרים זיצען דאָרט, און מאַכען געשעפט. פּיעלע, זעהר פּיעלע, לעבען דאָ דערפון, און אַנדערע ווערען אויך רייך.

וואָס טהוט מיינער? איך זאָג: פּע, דריי מאָל פּע! דאָס האָט מיר אַפּילו גרייליך הנאָה געטהון, דאָס מען האַלט מיר פאַר אַ עהרליכען מאַן און מ׳גלויבט מיר אַ פּעקעל סחורה, דימאַנטען, דאָס מיר ביידע זאָלען דאָס אין גוטע יודישקייט פערמאָגען, וואָס דאָס איז ווערט — דאָך האָב איך צו זיך געזאָגט: בלא! מיט אַ גרויסען אלף. קיין דימאַנטען-מעקלער, דימאַנטען-הענדלער אָדער הויזירער וויל איך נים זיין. איך וויל ניט זיין אַ „סרסור לדבר עבירה“. איהר פערשטעהט מיך, איינער, אַ ליידאַק וויל שענקען עפּעס אַ נקבה דימאַנטען אום זי צו מפיס זיין, כדי אַ עבירה צו טהון, דאַרף איך דאָס, הערט איהר אַ מעשה, — דאַרף איך דאָ זיין אַ מעקלער. אַז ניט דערלעבען זאָל ער! ניין, ברודער, דאָס איז פאַר מיר קיין סחורה.

און איך האָב מיר בעסער אָנגעהויבען האַנדלען מיט אַנדערע סחורה. אָט האָט איהר ביי מיר פּעקעלעך ציצית, סדורים׳לעך, העקלעך, קנעפּלעך, מעסערלעך, שוועבעלעך, שוך-שנירלעך א. ז. וו. דאָס איז אַלץ אַזעלכע נוצליכע זאַכען וואָס יודען און מענשען דאַרפען און מוזען דאָס האָבען... קויפט, רבי יוד, טייער וועל איך ביי אייך ניט נעהמען, קיין בערייסער בין איך, חס וחלילה, ניט... איהר ווילט ניט קויפען, איז ווי איהר ווילט זיך גוטען וועל איך אייך ניט. ווען איהר וועט ניט קויפען, וועט מיר השם יתברך צושיקען אַנדערע קויפער. נאָר מזל דאַרף מען האָבען, אַ מזל... איהר ווילט דאָך אַודאי וויסען, וואו איז מיין פלונית, וואו זענען מיינע קינדער, און וואָס טהוט זיך מיט מיין... אַ, דאָס איז שוין אַ גאַנץ אַנדערע סדרה, דאָס איז שוין די תוכחה אַליין... קויפט, רבי יוד, אַ פּעקעל ציצית... איך האָב נאָך היינט קיין אָנהויב געמאַכט... אַי מזל מוז מען צו אַלץ האָבען...